Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag

til

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig geografi)

1849–1949 (1964)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

VII

AARHUS STIFT

Hefte 5. (Hefte 60)

Meddelelserne paa bagsiden bedes venligst læst!

KØBENHAVN 1965

29. 6. juli 1899–8. juli 1903: **Hemming Skat Rørdam,** * 30. marts 72 Sønderup. Faderen: Sjællands biskop, dr T. Skat R, † 09, se Sjællans biskopper (af Hammer-L). Stud Hauchs skole 89, c 96[1] (h_1), lærer og insp Brgdssk, V 96, tillige lærer Blaagaards sem 98, forstander og førstelærer Jelling seminarium 8. juli 03, forstander statsseminariet, Haderslev 1. aug 20, r af Dbg 20, † 4. okt 25. ~ 10. april 97 Ingerid Faber, * 26. maj 73 Odense, † 4. aug 28. Forældre: Grosserer Albert Heinrich Christian F og Anna Sophie Petersen. – Broder: Ryslinge frimgh. Søstre ~ Welding, Helligaands k, og Clausen, Kbhvns valgmgh. Søsterdøtre ~ Olsen, Grundtvigs k. Søstersøn: Clausen, Odense valgmgh. Broderdatter ~ Thaning, Asperup-R. Stamt 73. Søn: Direktør K. Skat Rørdam, Carlsberg.

Red Dsk Skoleforenings tidsskr »Hjem og skole« 07, fmd Sløjdforeningen af 1902 (Askov).

Udg 1915—16: Brevveksling ml Skat Rørdam og Otto Møller I—II.

30. 29. aug 1903–1. marts 12 (sp Nr Vium-H 10. febr 99): **V. C. Poulsen,** fl t Fanefjord, se der.

31. 26. juni 1912–24. maj 18 (lærer Esbjerg gymn 07): **H. M. J. Holm,** fl t Lundum-H, se Finderup.

32. 29. nov 1918–13. aug 21: **V. Juul-Petersen,** fl t rkp Hørsholm, se der.

33. 29. april 1922–27. jan 25: **Carl Jens Ludvig Borre Larsen,** * 5. marts 98 Fakse. Forældre: Redaktør og bogtrykker Ludvig Peter L og Betty Thyra Theofoline Hansen. Stud 16, stud mag, c theol 21[2] (h_2), † 27. jan 25. ~ 1. maj 19 Maria Nevala, * 23. april 89 Haapavesi, Finland. Forældre: Gdjr Heikki N og Ebba Erica Rautio.

Forfatteren *Aug. Fr. Schmidt* har i Præstø amts hist aarb skrevet udførligt om Borre L og hans historiske arbejder:

Pastor Borre Larsen viste stor læselyst. Da han var blevet student, ville han studere nordisk historie og arkæologi med magisterkonferens for øje, men efter sin omvendelse 1917 slog han ind paa teologien. Han afbrød sit studium med sin deltagelse som løjtnant (uddannet i Akademisk Skyttekorps) i den finske frihedskrig marts–juni 1918, blev saaret ved Tammerfors (stod i Vasabataillonen 1. grenaderregiment) og blandt sygeplejerskerne paa Vasa sygehus traf han sin senere hustru. Han blev dekoreret med frihedskorset og krigsmedaillen. Og den skrivebegavede B. L udarbejdede sin bog »I Kamp for Finland«, (Fakse, 1918, 124 sider) med meget levende skildringer, der vil bevare sin værdi som litterært minde om Finlandskrigen.

Fra sept 19 til nov 21 var B. L huslærer hos direktør *Bagge,* Dronninggaard ved Furesøen, og efter sin embedseksamen juni 21 var han fra dec 21 en kort tid i Aarhus KFUM, blev 1. jan 22 lærer paa Hoptrup højskole, og allerede i april 22 rkp i Gedved (med aldersdispensation).

Samtidig med alt dette drev han omfangsrige studier og skrev adskillige afhandlinger. Om Finland skrev han mange artikler, og især den store afhandling om svenskheden i Finland (Dansk udsyn 1925, s 308–27), som han læste korrektur paa, mens han laa dødssyg, en fyldig historisk afhandling, baseret paa megen læsning. Om Grønland skrev han et par længere artikler i et finsk dagblad, om Sønderjylland skrev han adskilligt i svenske og finske blade, han fulgte nøje med i genforeningsarbejdet og skrev paa finsk. Ogsaa politik optog ham (han var konservativ) og skrev i Finsk tidsskr nov 24 en større afhandling om dansk politik. I »Teologisk tidsskr« 1924, s 295–99 skrev han anmeldelser. Men hans betydeligste indsats var 3 store afhandlinger i Præstø amts hist aarb, og enhver, der interesserer sig for stenbygdens historie, maa stifte bekendtskab med hans værk.

Disse afhandlinger i nævnte aarbog 1919, s 3–35, 1922, s 68–93, og 1924, s 3–48, handler om Fakse og Fakse herreds historie, den sidste og største: »Bag Tryggevælde aa« om Stevns oldtid og middelalder, praktisk og baaret af stor belæsthed.

Aug. Fr. Schmidt tilføjer, at B. L som præst arbejdede i IMs retning. »Dette var maaske ikke saa heldigt, idet der i hans virkekreds kun fandtes en meget lille IM kreds. Paa grund af hans gernings kortvarighed fik den ikke nogen blivende virkning. Han var nidkær i sit embede og noterede i sin lommebog med omhu datoer for sine husbesøg. Han karakteriseres som en alvorlig mand, med høje idealer, men hans skarpe standpunkt, der ofte ville lukke andre ude fra saligheden, hindrede ham i at komme i kontakt med hovedparten af sognets befolkning«. (Fra anden side meddeles fra Gedved, at »denne fremstilling ikke er korrekt, idet B. L ikke var dømmende eller fanatisk, han stillede vel nok de største krav til sig selv«). Prædikener af ham kan læses i Horsens KFUMs maanedsblad dec 1922 og maj 23, om en kirkeuge i Gedved skrev han i Horsens folkeblad 15. febr 23.

Da B. L havde virket en tid i Gedved, fik han tuberkulose (hvortil spiren maaske blev lagt i de finske snemarker). Han fik orlov, var paa Silkeborg sanatorium, og skrev meget i denne tid. Han døde paa sanatoriet, venner rejste en sten paa hans grav. – I sit korte liv naaede han at udrette forbløffende meget, havde en stor arbejdskraft og havde erhvervet sig viden paa mange felter. Hans indsats som egnshistoriker er betydelig, og han besad selvstændig forskerevne. (Aug. Fr. Schmidt i Historisk aarb Præstø amt, 1941, 263 f).

En slægtning, frk *Laura Anger,* skriver:

Carl Borre Larsen voksede op i et hjem, der som sit *selvfølgelige* grundlag havde den kristne tro paa Gud som vor naadige Fader, uden dog at denne tro i det daglige gav sig noget for et barn mærkbare udslag udover aftenbøn i de første aar. Men hjemmets hele atmosfære var gennemtrængt af en bundhæderlighed i forhold til arbejde og medmennesker. Hans moders aarelange sygdom og tidlige død har sikkert hos den kloge, indesluttede dreng vakt den spørgende indstilling overfor livet og dets vilkaar, der fik studenten til at vælge teologien fremfor historie og topografi, der vedblev at være hans væsentlige interesse ved siden af præstegerningen.

I sin korte levetid naaede han at give bevis paa sin særlige begavelse paa dette felt i flere afhandlinger.

Medens det var trangen til at forstaa menneskelivet i forhold til evangeliet, der førte til det teologiske studium, var det trangen til at prøve livet med eget liv som indsats, i forbindelse med afskyen for de i borgerkrigen begaaede voldshandlinger, der førte til den praktiske prøve af de i Akademisk Skyttekorps erhvervede færdigheder ved deltagelsen i 3 aars krigen i Finland, som han har fortalt om i et lille skrift.

I den menighed, den unge præst fik, mødte han hos det enkelte menneske det forhold til Gud, som tydeligt gav sig til kende i al hverdagens færd og færden, og det gjorde et stærkt indtryk paa teologen der udtalte, at han her for første gang mødte »en levende tro«, og det var ud fra denne opfattelse, at han sluttede sig til Indre Mission, som den retning indenfor folkekirken, der alene, syntes det ham, havde skabt dette trosforhold.

Hjemmet i kapellanboligen i Gedved var meget lykkeligt, og familielivet bidrog i højeste grad til at nedbryde den indesluttethed, der hidtil havde været saa fremherskende, og den aabenhed kom ogsaa præstegerningen til gode. Bøger var dog stadig stærkt favoriserede, stod valget mellem vandgrød til middag i 6 dage eller en bog gik sidste af med sejren, teoretisk, idet husmoderen sørgede for, at det ikke blev virkelighed. Alligevel var det en ikke helt ringe bogsamling, der var samlet i de faa aar.

En nær ven, sognepræst *Harald Flensmark,* skriver: B. L var, som man syntes, et lys, som alt for hurtigt sluktes. Han blev som ung, vist ved *Olfert Ricards* hjælp, knyttet til KFUM, men hans store oplevelse i de unge aar var deltagelsen i Finlands frihedskrig. Han blev haardt saaret i baghovedet, laa næsten døende paa slagmarken, hvor kammerater fandt ham og fik ham slæbt bort. De kogte suppe i en hjelm til ham og bragte ham paa lazaret. Han var en stilfærdig mand, som ikke talte meget om sig selv, men virkede ved det, han var. I Gedved tog han bl a initiativ til opførelse af et ligkapel, og ved en forunderlig tilskikkelse blev han den første, hvis kiste sattes derind, brat revet bort fra sin hustru og sine 3 sønner, og saa stor var sognets hengivenhed for ham, at man skaffede udvej, saa de kunne blive i Gedved. »I B. Ls Ny Testamente staar ordet om at befale sin aand i Guds haand, et ord, som blev sat paa hans gravsten«.

34. 15. juli 1925–1. nov 48 (lærer Gedved sem 22): **A. Senstius,** sp her, se ovf.

35. 19. febr 1949–31. juli 63 (sp Hvilsager-L 24. marts 41): **G. Ovesen,** fl t Storring-S-G, se der.

36. 7. jan 1964: **Erik Nissen,** * 25. maj 36 Kværndrup. Forældre: Præstegaardsforpagter Peter N og Katrine Vitting Nielsen. Stud Svendborg 56, c 63² (h-70).

Litt: Martin Kristensen: Niels Lindbergs liv og gerning, 1922, Khst saml, 6 r III, 125 f IV, 321 f, 7 r II, 110, 163, Aarh aarb 1914, 32—57, do 1959, 60—161.

Gedved højskole
Gedved fri seminarium
Gedved statsseminarium

Da denne institution har betydet saa meget i dansk kultur- og kirkehistorie, skal den her omtales udførligt.

Et lokalt aktieselskab grundlagde 1854 en højskole i Gedved med politikeren *Lucianus Kofod* (* 1829 i Pedersker, † 1904) som forstander. K var opvokset i et fattigt hjem paa Bornholm, var vogterdreng, blev korporal i Bornholms milits, deltog med hæder i krigen som frivillig 1848–50. Han tog lærereksamen i Jelling 1853 og blev aaret efter højskoleforstander i Gedved. Højskolen kunne imidlertid ikke gaa, og 1856 blev han forstander for højskolen i Aakirkeby. 1854 søgte han forgæves rigsdagsvalg i Vejle, men blev valgt 1858–64 i Rønne, senere var han folketingsmd 1866–81 (i Nibe). Han stod mellem bondevennerne og de nationalliberale, senere nærmede han sig Højre, var et godt hoved, en impulsiv agitator og taler, men svingende og ubesindig. 1874–75 laa han i en meget omtalt proces med *Lars Bjørnbak.* Han var interesseret i sproglære og sprogrensning, udgav en meget benyttet sproglære og retskrivningsordbog. 1871 dannede han »Dansk Arbejderforbund«, som skulle søge at sætte bom for socialdemokratiet. Skrev mange vers, bl a »Bornholms drapa«, som blev en nationalsang for øen. 1879 fik han kaptajnstitel og var tøjmester for Bornholm 1881–91. (DBL).

Højskolen blev 1859 overtaget af **P. Bojsen,** der 1862 oprettede Gedved seminarium. (Højskolen blev endeligt lukket 1881). I Gedved seminariums festskrift i 100 aaret for dets oprettelse 1962 hedder det (ved H. Høyer-Nielsen):

»Det var Danmarks første friseminarium uden for hovedstaden, og fra den spæde begyndelse i 1862 blev livet bag dets mure i enestaaende grad et kraftcentrum for den folkelige, sociale, økonomiske, politiske og kulturelle frigørelsesproces i det 19. aarhundredes sidste halvdel«, og med stolthed erindres om, at seminariet i mere end et aarti var landets største, og at det fremfor noget andet har været med til at bane vejen for det grundtvig-koldske skolesyn i den offentlige skole.

Vel har undervisning og eksamination af tusinder af lærerkandidater været det primære i seminariets historie. I de 100 aar indtil i sommer er nøjagtig 2742 elever dimitteret herfra, men det er langt fra dem alle, der viede deres liv til skolestuen. I forbavsende grad udgik der fra Gedved mænd, der kom til at gribe direkte ind i det praktiske liv som politikere med sæde i regering og rigsdag, som redaktør af førende provinsblade og som organisatorer af storproduktion inden for industri og landbrug. Den berømteste af dem alle var Venstres store mand, konsejlspræsident *J. C. Christensen.*

Det hele begyndte med en beskeden annonce i »Horsens Avis«, hvori Bojsen tilbyder undervisning »for saadanne unge mennesker, som agter at forberede sig til skolelærereksamen«. Prisen herfor var 72 rd halvaarlig for undervisning, kost og logi.

Manden bag den historiske annonce var den kun 24-aarige højskoleforstander *Peter Boisen,*

sønnesøn af biskop P. O. Bojsen, der i aaret 1803 havde startet Danmarks første præstegaardsseminarium. Gedved Friseminarium var et ægtefødt barn af højskolen, og det kunne tilmed gennem den berømte Bojsen-slægt drage direkte næring af stærke kultur- og aandsstrømninger. Familietradition, en gunstig seminarielov og maaske Tangs eksempel fra Blaagaards sem animerede Bojsen.

Denne nationale og folkelige arv fyldte helt seminariets undervisning af de unge, og det var i dominerende grad landbostandens sønner, »manden fra ploven«, der fyldte op blandt eleverne.

Peter Bojsen blev en førerskikkelse ogsaa politisk og landbrugsfagligt, en agitator, hvorom bønderne fylkedes.

I *Jens Byskov* fik Peter Bojsen i 1896 en værdig arvtager, der gennem 45 aar gjorde Gedved identisk med Byskovs Seminarium. Han var den store sprogmand, pædagog og lærebogsforfatter, hvis lærebøger gennem mange aar prægede undervisningen paa landets skoler og seminarier. I tre aar, 1926–29, var han undervisningsminister under Madsen-Mygdal, men det politiske var ikke hans felt, og det siges, at han med et lettelsens suk vendte tilbage til sit seminarium. Hans lærebog i Dansk bruges stadigt.

Han blev efterfulgt i 1934 af sønnen *Tage Byskov* († 51). I 1952 omdannedes seminariet, hidtil forstanderens private ejendom, til selvejende institution med den nuværende forstander *H. Høyer-Nielsen* som leder. Kun fire mænd i forstanderstolen gennem 100 aar tør vist siges at være ret enestaaende.

1962 fulgte den sidste milepæl for Gedved. Det omdannedes til **statsseminarium** som en naturlig følge af udviklingen, der har gjort dets drift helt afhængig af statsmidler. Det omfatter et ret stort bygningskompleks, øvelsesskolen opf 1917, ny bygning 1957.

Nogle af seminariets mænd:

Forstandere:

1862–96: *Lars Peter Bojsen* (* 1838 i Skørpinge, † 1922) var søn af *F. E. Bojsen* sp Stege (Budstikke-Bojsen) og broder til *Jutta Bojsen Møller,* (se Marvede-H), og politikeren og højskoleforstander *Frede B,* Rødkilde. (Stamt 13). Han kom efter en temmelig uregelmæssig skolegang til Polyteknisk Læreanstalt, tog 59 landinspektøreksamen og købte samme aar Gedved højskole. Den gik ikke godt, og da der omkr 1860 blev oprettet flere privatseminarier i henh t lov af 1857, oprettede han 1862 *Gedved »friseminarium«,* og da en ny seminarielov af 1867 stillede privat- og statsseminarier paa omtrent lige fod, begyndte en stærk tilgang af elever, hvad det hidtil havde knebet med. 1896 solgte B seminariet og flyttede til Ry, hvor han boede nogle aar og hjalp sin svigersøn, *Helge Hostrup* (se kkp Nykøbing-Rørvig) der drev en højskole i Ry. Senere flyttede B til Kbhvn, hvor han døde. 1866 blev B valgt som folketingsmand i Vejle, stemte imod den reviderede grundlov, og trak sig tilbage fra rigsdagen. 1894–1902 var han landstingsmand, 1912 blev han kongevalgt landstingsmand, 1918 tingvalgt. Hele tiden, mens han var seminarieforstander, drev han landinspektørvirksomhed, og han knyttede et ret stort landbrug til seminariet, samt købte hovedgaarden Lethenborg. Han var sogneraadsfmd i Kattrup-Ø-T i en aarrække, amtsraadsmedlem 89–95, og fmd for Horsens landbrugsforening. Han virkede ivrigt for andelssagen, fik oprettet landets første andelssvineslagteri i Horsens 87 og var 90–97 fmd for Andelssvineslagteriernes fællesrepræsentation.

B udfoldede paa alle disse felter en rig og levende fantasi. Og den gjorde ham til en dygtig lærer, navnlig en ypperlig fortæller. Derfor var han maaske bedre paa sin plads ved højskolen end ved seminariet. Den gjorde ham ogsaa til en ypperlig agitator, som i sjælden grad evnede at faa en forsamling med, hvorimod hans deltagelse paa Rigsdagen kun satte ringere spor. Det var ogsaa fantasien, der gjorde ham til den idérige foregangsmand paa økonomiske og praktiske omraader. Og der, hvor han sad i bestyrelse sammen med nøgterne, kritiske folk, som kunne vurdere, om hans ideer var solidt nok underbygget, fik han sin største betydning. En mindestøtte er rejst for B og hans hustru ved G seminarium 1924. Se iøvr her, s 305.

(DBL III, 418, J. Byskov, jvf Gedved sem 1862–1912, 1912 do 1862–1962, og J. P. M. Jensen-Lyngby: G som 1862–87, Bransager og Palle Rosenkrantz: Den dsk rigsd 1901–03, Horsens andelssvineslagteri 1887–1912. 1912). Højskolebl 1938, s 262 f, (Fr. Nørgaard), Khst saml, 6 r, 321 f. Rasmus Bording: P. B., Østj hj 1937, 133 f.

1896–1934: *Jens Byskov* (* 1867, † 1955) var husmandssøn fra Nr Nissum, viste tidligt betydelige evner, især i regning og matematik, kom paa Staby vinterlærerskole og tog 87 lærereksamen fra Schmidts seminarium i Kbhvn. Efter at have været lærer paa Klank landbrugsskole, kom han 1889 til Gedved seminarium, blev lærer i regning og matematik, og viste en saadan dygtighed, at han 1896 blev Martin Kristensens medforstander, og 1903 købte han seminariet, men beholdt M. K som medforstander til 1912. Han satte sig ind i sprog, og de lærebøger han udgav i matematik for seminarierne, sammen med dr phil *C. Hansen* (1911–12) byggede paa franske matematikere. Han studerede ogsaa astronomi, med Leonardo da Vinci som hovedperson, og sm m den tidl Gedvedelev, *P. K. Thorsen,* arbejdede han med sprog (gotisk, litauisk) og hans virke som dansklærer førte ham ind i et værdifuldt forfatterskab (Dsk sproglære, 1910, Modersmaalet, 1913). Han skrev mange skarpsindige afhandlinger om det danske sprog (især den vigtige afhandling om artiklerne om vestjysk, 1913, optrykt i »Talt og skrevet«. Han kæmpede i ensidige, men velskrevne indlæg for de store bogstaver. Han skrev ogsaa om Rousseau (1916), udgav taler og foredrag »Talt og skrevet« 1927, hvor han ret viser sin evne til at finde rammende udtryk for sin tanke. Han var en meget søgt taler, lunerig og særpræget. Han var fmd for Dsk seminarieforening 1914–20, af Udv f folkeoplysningens fremme til 47. Han var *undervisningsminister* i ministeriet Madsen-Mygdal 1926–29 og gennemførte loven om Nationalmuseets nybygning, men aktiv deltagelse i politik havde kun ringe tiltrækning

for ham. Han var venstremand med konservativ indstilling.

Jens Byskov var seminarieforstander i Gedved til 1934. Han flyttede senere til Charlottenlund, og var til det sidste aktiv og interesseret. Han skrev 27 om »En ærlig krone« og tog ofte til orde med mund og pen.

Senere publikationer:

Udg 27-30 sm m dr Marius Kristensen P. K. Thorsens afhandlinger og breve, sm m Alfred Bindslev og Th. Døssing: Alverdens viden om naturen og menneskelivet I-VIII, 1939-41, 39: Sjælelivet, 42: Fra Eventyrets verden I-IV, sm m Alfred Bindslev: Danmark, vort land, I-II, 40-41, sm m N. Jørgensen: Dsk landbrugsleksikon, 45-46: Krigens Danmark, 47: Chr. Xs Danmark I-II, 48: Oplevelser og betragtninger, 52-53: Eventyrets verden I-VI, samt mange artikler i pædagogiske, matematiske, sproglige og politiske blade, kronikker i Dagspressen. (DBL IV, 418).

»Jens Byskov ydede baade som pædagog, som foredragsholder og debattør, og som skribent en indsats, der fik betydning, og som syner. Folkeoplysning var ikke for ham et slagord. Det var en saare alvorlig virkelighed og et stort maal at stile henimod. Jens Byskov realiserede da ogsaa selv en lang række af sine tanker om den folkeoplysende vækkergerning, der havde besjælet ham fra de ganske unge aar. Og det skal siges om ham, at selvom han selv var en mand, der havde drevet det vidt bag ploven paa det danske kulturlivs ager, hvor han virkelig ikke blot med dygtighed havde vendt mulden, men ogsaa saaet og gødet og set det gro og vokse op om sig, blev han aldrig en kultursnob. Han havde ganske vist en vis mening om eget værd og han lod sig ikke underbetale som foredragsholder. Et foredrag var nu eengang et foredrag og en foredragsholder ikke en ren filantrop. Han vidste ikke blot, at et godt foredrag var sin løn værd, men han mente ogsaa, at han var i besiddelse af visse kvalifikationer, der gjorde ham skikket til at blive noteret anstændigt paa folkeoplysningens børs. Der var dog ikke det sted, han ikke gerne kom, naar der kaldtes, om det saa var nok saa afsides og nok saa lidt søgt af de »store foredragsholdere«. Nej, Jens Byskov holdt sig ikke for god til noget – naar det da var noget godt og noget efter hans mening rigtigt og forsvarligt. Han holdt sig heller ikke for god til gang paa gang naar lejlighed bød sig, at sige et par borgerlige, gode ord om den folkelige digtning og dens betydning for tusinder og atter tusinder af mennesker. Jens Byskov brød gang paa gang en lanse for en mand som Morten Korch. Han saa, ærlig og uhildet som han var, at ogsaa her var folkelige værdier, som man ikke saadan uden videre skulle kaste vrag paa.

Byskov selv leverede ikke »underholdning«, naar han holdt foredrag. Men han var sandelig heller ikke kedelig at høre paa. Ved et efteraarsmøde for mange aar siden paa Roskilde Højskole takkede Thomas Bredsdorff ham med følgende karakteristik: »Byskov leverer ikke festfyrværkeri, men han er som en god vestjysk tørveklyne, der bliver ved at ulme og lyse og sende funker ud i rummet.«

Jens Byskov var en meget stærk og altid kampivrig modstander mod eksamens afskaffelse, og det voldte ham stort mishag, at seminarierne viste interesse for at gaa ind som vaabendragere for eksamens afskaffelse. Byskov var de udprægede meningers mand. Han gik ogsaa haardt imod den nye retskrivning. Naar den sejrede, var det ikke med hans tilslutning. Tværtimod. Han var ikke blot en mand, der kæmpede og stred for de principper og de synspunkter, der nu stod for ham som de rette. Han havde ogsaa en smuk medmenneskelig holdning og indstilling, en udpræget kærlighed til mennesker og ikke mindst til børn, i hvis selskab han kunne udfolde al sin charme. Naar han talte, og naar han fortalte, lyttede baade store og smaa, baade unge og gamle. Jens Byskov var en gudbenaadet fortæller. Det kan gamle elever fra Gedved tale med om, og det kan hans børnebørn bevidne. For dem fortalte han eventyr, saa de vel aldrig glemmer det, og om denne hans gerning som eventyrfortæller vidner det store seks binds værk »Eventyrets Verden«, der blev til i hans høje alderdom uden dog derfor at være præget af at være et gammelmands-værk. Tværtimod. Jens Byskov var saa levende og saa frisk som nogensinde selv op i sin høje alderdom.« (Kr Dbl 4. juli 55).

»Folkeskolen« bragte flere artikler om Jens Byskov. *Olaf Nedergaard* skrev den 15. december 1955 bl a:

»I sin erindringsbog »Oplevelser og Betragtninger« (1947) gør Byskov nøgternt rede for sit liv og virke som skolemand og sprogforsker, foredragsholder og skribent, minister og aktiv deltager i debatten om datidens samfundsproblemer, store og smaa. En arbejdsindsats af usædvanligt omfang.

En politiker bemærkede engang, at Byskov saa verden gennem en jysk gaardejers briller. Dette er naturligvis ikke den hele sandhed; men at han var uudsletteligt præget af sine vestjyske forfædres traditioner og livssyn er ubestrideligt. Her skimter man naturgrunden i hans sind.

Jens Byskov blev født i Nr Nissum. Hans slægt kan følges tilbage til aar 1675; den bestod næsten udenlukkende af bønder fra limfjordsegnen ved Lemvig. Farfaderen ejede gaarden »Nissumboel« i Nr Nissum sogn. Om ham skrev den stedlige præst i kirkebogen 1847, at »han har været fattigforstander i elleve aar. Han er en veloplyst mand med gode naturgaver og har anvendt disse egenskaber godt, redeligt taget sig af fattige, sørget for, at forældreløse børn blev indtinget hos godlidende mennesker og senere bragt i passende livsstillinger, sørget nidkært for at befri sognet for uvedkommende personers forsørgelse, haft stor omsorg for hospitalets (dvs fattighusets) forsvarlige indretning og tilbragt mange dage med tilsyn af haandværkerfolk og haandlangere. Wolle (Ole) skulle de ikke narre.«

Her afsløres visse træk af det gaardmandsprægede jyske sindelag, som sønnesønnen Jens formentlig tog i arv eller dog paavirkedes af i sin opvækst. Man bemærker Wolles samvittighedsfulde varetagelse af et betroet hverv, hans afvisende holdning over for uvedkommende personers paahæng og hans kamp mod alskens sløseri med offentlige midler. Blødsøden var den gamle ikke.

Patriarken paa Nissumboel havde ikke før-

re end seksten børn. De fleste blev velstillede gaardmandsfolk især ved økonomisk fordelagtige giftermaal; Jens Byskovs far var ikke saa heldig. Hverken han eller hans kæreste havde synderligt at gifte sig paa. I det frugtbare sogn maatte de nøjes med en hedelod paa en snes td land. De fik bygget sig et beskedent hus og gik i gang med at dyrke heden op – et uafladeligt slid med kummerligt udbytte, især fordi de manglede kapital til mergling, dræning og anskaffelse af husdyr. Tre køer og nogle faar var det højeste, de drev det til. Under saadanne kaar skulle far, mor og de ti børn, der efterhaanden voksede op i hjemmet, mættes med dagligt brød. Ikke underligt, at fattigdom var en stadig gæst, og at aabenbar nød nu og da bankede paa. Men først og fremmest gjaldt det om at skjule dette for uvedkommende. Umuligt at indlade sig paa tiggeri, utænkeligt at søge hjælp fra det offentlige under nogen som helst form.

Alligevel var hjemmet paa Hvistenhede ingenlunde et lykkeforladt sted for Jens og hans søskende. Nøjsomhed og harmoni prægede livet i de lave stuer og fremkaldte den fornemmelse af tryghed, som for et barn betyder mere end gods og guld. I sin selvbiografi priser Byskov barndomshjemmet som det urørlige midtpunkt i hans tilværelse og fastslaar, at det har haft livsbetydning for ham. Han mener endog, at minderne herfra har bidraget meget til at knytte ham inderligt til det hjem, han selv byggede op som moden mand. I selskaber og paa rejse længtes han altid tilbage til sin egen arne.

Samtidig er Byskov dog klar over, at livet i et fattigt hjems nødtvungne isolation ogsaa kan udvikle visse mindre heldige egenskaber hos de paagældende børn. Han siger herom: Man kan blive mindre socialt indstillet end ret og rimeligt er. Jeg tror, jeg i nogen grad kan betegnes som et asocialt individ, ikke i den forstand, at jeg ved uhæderlige midler søger at tilvende mig medborgeres retteligt erhvervede livsgoder; i den henseende er jeg vel ikke værre end andre. Men jeg er f eks ikke i stand til at betale min skat med glæde, hvilket jo mange af mine medborgere siges at kunne; og det er mig ofte imod, at andre – det offentlige – skal blande sig i, hvad jeg anser for mine sager.«

I syv aars alderen kom Jens Byskov ud for et alvorligt uheld med vidtrækkende følger. Akillessenen i hans ene fod blev hugget over og muskulaturen beskadiget helt ind til knoglen. Hos distriktslægen i Lemvig blev han lagt paa et bord og – uden bedøvelse – underkastet en yderst pinefuld operation, idet de lemlæstede senestykker skulle strækkes mest muligt og derefter syes sammen. Efter et par ugers sengeleje i hjemmet kunne drengen saa smaat begynde at stavre om. Men en dag hørte han et ildevarslende knæk i sin hæl, senen var bristet paany. For anden gang gik turen til Lemvig, og nu var hans rædsel saa stor, at han tryglede sin mor om lov til at dø. Lægen brummede over, at man havde ventet saa længe med at bringe patienten til ham. Nu var der intet at gøre, dommen lød: Krøbling for livstid.

Saa galt gik det heldigvis ikke. Trods den bristede sene bedredes foden lidt efter lidt. Som halvvoksen kunne han bevæge sig nogenlunde frit; i manddomsaarene lagde faa eller ingen mærke til en ganske let uregelmæssighed ved hans gang.

Den nævnte benskade medførte imidlertid, at drengen ikke kom i lære ved landbrug eller haandværk som sine ældre brødre. Forældrene fik den tanke, at Jens maaske kunne blive lærer. Det stygge uheld, der førte ham ind paa denne bane, viste sig senere at være en forklædt velgerning.

Men at bekoste en seminarieuddannelse var det fattige hjem ikke i stand til; de fornødne penge maate Jens selv se at skaffe sig. Efter sin konfirmation opsøgte han da en del af sognets gaardmænd og bad dem hjælpe sig f eks ved i forening at kautionere for et beskedent laan. Det blev en skuffelse; de fleste skilte sig af med ham ved at forære ham fem eller ti kroner. Vestjydens forsigtighed i pengesager fornægtede sig iøvrigt ikke. Man kunne godt lide ham, men kautionere – saa forvoven var man dog ikke.

Indtil videre maatte Jens da skrinlægge haabet om at opnaa en regulær seminarieuddannelse, han maatte søge frem ad anden vej. I Staby, ikke langt fra hans hjemegn, laa en højskole, som uddannede vinterlærere til de saakaldte biskoler, hvoraf der dengang fandtes mange i Vestjylland. Her kunne unge mennesker faa et halvt aars oplæring gratis og muligvis tillige 50 kr til kost og logis. I denne skole blev Jens Byskov indmeldt den 1. maj 1882, henved femten aar gammel.

I selvbiografien skriver han: »Skolen og opholdet her (i Staby) bragte mig ikke skuffelse, langt fra. Jeg fandt, det var et herligt sted at være. Vi var omkring 50 elever; og det var gennemgaaende meget tiltalende unge mennesker. Det maa have været et fornøjeligt og taknemmeligt arbejde at være lærer for saadan en flok unge, der var fyldte med iver efter at faa noget ud af opholdet; det betød jo saa meget for os at komme frem ad den vej, og vi mødte med friskhed og modtagelighed; ingen af os var overmæt af skolegang.«

Uden tvivl har ungdomserindringer fra Staby, hvor Byskov læste i to halvaar, dannet grundlag for den personligt prægede opfattelse af lærereksamens maal og midler, der senere blev hans. Han fik skærpet sit blik for den kvalitetsmæssige forskel, der jævnlig gjorde sig gældende mellem unge mennesker, der efter en halv snes aars skolegang blev optaget i et seminarium, og »en mand fra ploven«, hvis forkundskaber var mangelfulde. Ved især at interessere sig for sidstnævnte og særlig tage hensyn til ham øvede Byskov en ikke ringe indflydelse paa dansk læreruddannelse i de mange aar, han var seminarieforstander i Gedved.

Da den unge mand havde bestaaet afgangsprøven i Staby, fik han plads som medhjælper hos biskolelæreren i Røjklit skole paa Holmsland. Medhjælper hos en biskolelærer – mere beskedent kunne man næppe begynde. Honoraret for hele vinteren var tyve kroner plus kost og logis paa omgang hos skolekredsens gaardejere. Arbejde skortede det ikke paa, lærer og hjælper underviste 60–70 børn i alle aldre og alle samlede i eet tarveligt lokale, der

praktisk talt var blottet for undervisningsmateriel.

Om opholdet paa Holmsland fortæller Byskov: »Jeg kom til at befinde mig overordentlig godt i denne min første lærergerning. Beboerne var venlige og tiltalende mennesker med megen interesse for børnenes undervisning. Læreren var en mand, jeg fik den største agtelse for, og arbejdet i skolen var meget tiltalende trods de forskellige besværligheder, der fulgte af de tarvelige lokaleforhold og de mere end tarvelige hjælpemidler, undervisningen havde at raade over.

Han fortsætter: »Og resultatet af det arbejde, der blev gjort, kunne man meget vel være bekendt. I de almindelige skolefag kunne børnene ved udgangen af skolen godt taale en sammenligning med dem, der udgaar fra vore dages flot udstyrede skoler med hverdagsundervisning aaret rundt og med stærk klassedeling.«

Fra Røjklit avancerede Byskov til bedre lønnede pladser og følte sig stadig tilfreds som vinterlærer; men han maatte jo tænke paa at naa videre frem. Ved ihærdigt selvstudium erhvervede han sig efterhaanden tilstrækkelige kundskaber i de fire fag, han skulle prøves i ved lærereksamens 1. del. Nitten aar gammel aflagde han som privatist den forlangte prøve ved Schmidts seminarium i København og bestod med ypperligt resultat. Forstanderen for det nævnte seminarium tilbød ham gratis undervisning et aar, hvorefter han kunne indstille sig til lærereksamens 2. og afsluttende del. Han tog mod tilbudet, men det blev en streng tid for ham, ikke mindst økonomisk; hans pengemangel var nu akut. »Da jeg efter juleferien rejste tilbage til København«, skriver han, »havde jeg ikke andre værdier at føre med mig end min returbillet og som Mr. Micowber en ubegrundet formodning om, at der »ville vise sig noget«. Heldigvis fik Byskov i yderste øjeblik et nødtørftigt laan.

Forbløffende nok bestod han sin eksamen med en pæn 1. karakter til trods for, at seminariets undervisning havde været ringe, hvortil kom, at han maatte opgive at aflægge prøve i gymnastik under hensyn til sin benskade og i sang og musik, fordi han ikke kunne synge.

I 20 aars alderen kunne Byskov som selvlært og selvhjulpen lærer begynde at se sig om efter stilling og levebrød. Det gik lidt smaat for ham et par aar. Men i 1889 fik han plads ved »friseminariet« i *Gedved*, først som lærer, fra 1903 tillige som seminariets ejer og leder. Til Gedved er hans navn uløseligt knyttet, her øvede han sin manddomsgerning.

Under Byskovs stilfærdige ledelse prægedes seminariet stærkt af sin forstanders markante personlighed. Hans selvstændighedstrang gjorde sig gældende overalt. De tvangfrie arbejdskaar, han ønskede for sig selv, undte han ogsaa sine medarbejdere, der alle som een slog kreds om ham og virkede i hans aand. I samklang hermed skulle ogsaa eleverne helst arbejde saa frit som muligt, uden stram disciplin, hovedsageligt paa eget ansvar. De unge var naturligvis ikke alle modne hertil. Forstanderen tog maaske ikke altid i betragtning, at en gennemsnitselev ingenlunde sad inde med det maal af flid og lærelyst og det alvorlige syn paa livet, der kendetegnede ham selv som ung. Enkelte faldt fra. Til gengæld har Gedved seminarium uddannet folk »fra ploven«, der gjorde ypperlig fyldest som lærere, men som uden Byskovs hjælp næppe var naaet ind paa et seminarium.

I Gedved blev Byskov en fremragende administrator af en skolevirksomhed, der voksede aar for aar. Hos ham gik praktisk indsigt haand i haand med udpræget økonomisk sans. De byggearbejder, han satte i gang, og som bevirkede, at hans seminarium – ogsaa i ydre henseender – kunne staa maal med vore øvrige lærerskoler paa hans tid, krævede en efter forholdene ret betydelig indsats af kapital, som han hovedsagelig selv maatte fremskaffe, idet statens tilskud til seminariet indtil videre var højst beskedent. Hans dygtighed var imidlertid allerede saa anerkendt paa egnen, at lokale pengeinstitutter ydede ham de fornødne laan, altid uden kaution, i begyndelsen saa at sige paa hans »glatte ansigt«. Det kan tilføjes, at han inden sin død naaede at se sit livsværk økonomisk betrygget ved seminariets omdannelse til en selvejende institution.

En uvurderlig støtte fandt Byskov hos sin stilfærdige, opofrende hustru. Hun underviste de kvindelige elever i gymnastik og haandgerning og vandt manges hengivenhed ved sin moderlige omsorg for dem, der trængte til hjælp og trøst. Hun ledede seminariets elevpensionat, der til tider talte op imod hundrede pensionærer. Paa sit felt ydede fru *Line Byskov* en indsats jævnbyrdig med hendes mands«.

»At der er grund til at fastholde i eftermælet, hvad læreren og taleren *Byskov* betød, det kan jo især hans gamle elever snakke med om, men det skal ogsaa nok staa ved magt, hvad der er skrevet efter hans død, at »han blev en opdrager for mange flere end sit seminariums lærlinge. Da han først fik offentligheden i tale, mundtligt og skriftligt, blev han folkeopdrager – folkelærer«. (Jens Futtrup i Højskolebladet 15. juli 1955).

Anders Uhrskov, som er elev fra Gedved, udgav 1960 en bog om Jens Byskov: »Menneske, skolemand, tænker«. I den findes en solid skildring. *Helge Skovmand* skrev i »Højskolebladet« 1961, s 151 bl a derom:

Ja, folkelærer var han, i tale og skrift. Man maa være Uhrskov taknemmelig for det smukke eftermæle, han har givet sin gamle lærer. Bogen vækker lyst til at gaa til Byskovs egne skrifter, først og fremmest hans livfulde og lunerige »Oplevelser og Betragtninger«, dernæst ogsaa hans afhandlinger. Nogle af dem er samlet i bogform, andre kan findes i blade og tidsskrifter. En bibliografi bag i Uhrskovs bog giver god vejledning i den henseende, og spejler ogsaa Byskovs ejendommelige udvikling som skribent: i en temmelig lang række aar offentliggør han kun artikler om matematiske emner; »Tidsskrift for Matematik« er hans ungdoms livsorgan; men efterhaanden søger hans borende og gradende aand ind paa flere af skolens og livets omraader, og inden han naar 50 aars alderen, er han en vismand, som der gaar bud efter fra nær og fjern.

Byskov var hjemmets mand og forstander for eleverne paa seminariet. Disse to verdener

var hans eet og alt. Egentlig var han slet ikke glad ved at skulle ud og holde foredrag. Naar han selv betoner dette sidste, skal det dog sikkert ikke forstaas saaledes, at det kedede ham at tale. Han var en kunstner som taler, og det maa nødvendigvis have glædet ham at tale ogsaa ude omkring. Jeg tror da ogsaa, at styrken i hans tale for en stor del beroede paa, at han ligesom Bjørnson førte hjemmet »med paa farten«.

Ved en misforstaaelse fik man i 1926 gjort Byskov til minister. I betragtning af, at han ikke brød sig meget om udadvendt virksomhed, kunne man godt undres over, at *Madsen-Mygdal* kunne faa ham med paa det. Det lykkedes altsaa, og der er ingen tvivl om, at Byskov gjorde sig redelig umage for at sætte sig ind i de mange ting, han som undervisningsminister skulle træffe afgørelser om – teatret, Nationalmuseet osv – og selv om han ikke just befandt sig som fisken i vandet, viste han som det gode regnehoved og den skrappe dialektiker han var, at han godt, naar han blev angrebet, kunne tage kampen op. En dag i 1929 faldt ministeriet med et lille brag. Det var dengang da Christmas Møller, som det hedder i kronikørernes beretninger fra hint aar, »tabte suppeterrinen«. Det var nok kun delvis ved siden af, naar visedigteren »Ærbødigst« skildrede Byskovs følelser, da afskeden nærmede sig, i et vers som dette:

Jeg troede, det var morsomt, naar man excellence blev,
nu, da det er for silde, jeg ved besked.
Nej, det er ikke nær saa sjovt, som Mygdal mig beskrev,
ministerprofessionen er jeg led ved.
Læg snart de gamle bukser frem i Gedved!

Byskovs felt var i Gedved – og saa paa talerstole omkring i landet. Der kan nok peges paa enkelte hovedtræk i hans tale. Han staar i forreste række blandt nogle talere, som man godt kunne kalde moralister. Udtrykket maa ikke misforstaas. Der var en anden slags moralister paa færde i samtiden, folk der saa en særlig opgave i angreb paa »den moderne litteratur« (dvs den, der havde været paa mode navnlig i det foregaaende aarhundrede) og søgte at fremkalde forargelse, hvis f eks en højskolemand tillod sig at mene, at der kunne være noget godt ved Georg Brandes og hans retning. Byskovs moralisme var en anden, og her gjorde han følgeskab med flere af tidens bedste talere, der kaldte paa ærlighed og realitet. I den henseende var *Jakob Knudsen* en hovedmand. Hos Byskov møder man sjældnere den direkte appel, som er saa fremtrædende hos Jakob Knudsen, til selvbesindelse og alvor. Men den mærkes som en stærk understrøm i hans tale. Det skete ogsaa at han talte direkte. Han kunne blive rasende over at se, at bøndernes egne repræsentanter begyndte at tale om »bondekultur«. Det var ikke nogen art af »aandsaristokratisme«, der fik ham til at fare i harnisk. Han var selv bondefødt, og han bar sit bondevæsen med sig hele livet. Det, der drev ham, var angsten for at hvad der gennem en sund vækst var vundet i oplysning og folkelig dannelse, skulle forsumpe i unatur, i ordgyderi og selvbeskuelse.

I henseende til det religiøse var Byskov tilbageholdende. Han blev gæstelærer paa Liselund, men talte næppe om religiøse emner. En skrap artikel han havde skrevet under en diskussion i Højskolebladet (netop om »bondekultur«) havde vakt *Niels Daels* opmærksomhed. Nærmere bestemt var det en usædvanlig sprogblomst, der virkede dragende paa *Niels Dael*. Byskov tog til Liselund med tvivl i sindet, men han og Niels Dael fandt hinanden og blev gode venner.

Det kan godt være, at *Holger Begtrup* havde ret, naar han med et drastisk udtryk hævdede at Byskovs folkelige forkyndelse hvilede paa et naturalistisk grundsyn: at han saa alt, ogsaa aandelige ting, i lys af naturlovene, »de sjælelige grundlove« indbefattet. – I den levende sans for det naturlige og det naturbundne var han beslægtet med Jakob Knudsen. Men Jakob Knudsen pegede jo ud over det.

Hvad ville Byskov?

Han holdt af ungdom og holdt af børn, ville gerne vejlede de vordende lærere, anspore dem til flid, til at være ærlige og redelige i deres gerning, til at forstaa børn og komme dem i møde.

Og saa: han var en spørger uden lige.

Jeg glemmer ikke den første gang jeg hørte Byskov. Det var paa et tidspunkt, da han endnu ikke var landskendt. Foredraget hed »Om begavelse«. Sjælden har jeg oplevet at møde en saadan kraft til at spørge hos et menneske som i denne tale af Byskov; sjælden har jeg ogsaa ved at høre et foredrag følt mig saadan sat i gang med selv at spørge. Jeg misundte de unge seminarister, der daglig kunne høre ham. – Af Uhrskovs bog ser jeg, at Byskovs organ egentlig ikke regnedes for godt. Navnlig ansaa han det ikke selv for godt. Ikke et øjeblik tænkte jeg paa organet, da jeg hørte ham. Foredragets tankeindhold, tankernes opbygning, personen der talte, alt tilsammen dannede det en helhed, og talen et kunstværk. Og naar jeg nu bagefter ogsaa mindes hans røst, saa gaar dens ejendommelige knirken harmonisk ind i helheden«.

1934–51: Jens Byskov afløstes som seminarieforstander af sin søn: *Tage Byskov* (* 1901 i Gedved, † 51) tog lærereksamen 22 i Gedved, var lærer i København og Randers, og blev seminarielærer i Gedved 23. Han blev forstander 1934, skrev boganmeldelser i Horsens Folkeblad og mange radiotekniske artikler i fagblade.

»Inden for skolens verden var Tage Byskov en skikkelse, der havde sit eget præg. Til en begyndelse stod han noget i skyggen af sin fader, Jens Byskov, der baade som skolemand, taler og forfatter rager saa højt op, og Tage Byskov havde svært ved at finde sin selvstændige form. Men da faderen trak sig tilbage fra seminariet og gjorde sønnen til sin efterfølger, viste det sig, – skriver – p i en artikel i Aarhuus Stiftstidende – at valget var rigtigt. »Tage Byskov udviklede sig hurtigt til en baade myndig og personlig leder, præget af en rummelig aandsform, stor elskværdighed og ubestikkelig redelighed i arbejdet.« Oprindeligt havde han sat sig ind i naturfag, især fysik, men som forstander blev han lærer i dansk og pædagogik, efter at han gennem et energisk

studium havde dygtiggjort sig paa disse omraader. I den aktuelle debat om skole og opdragelse stillede han sig forbeholdent skeptisk over for modernismens yderliggaaende talsmænd. »Fra visse sider opfattedes han som reaktionær, men heri gjorde man ham uret; han var en meget frisindet mand, men havde arvet sin fars sans for og evne til en fornuftbetonet prøve og skarp analyse af bevægelserne. Han var tolerancens mand fremfor mange af sine modstandere.« (Højskolebl 1951, s 69).

En tidligere elev skrev i »Folkeskolen«:

Noget af det, der først slog os ved hans undervisning, var den frihed, han lagde for dagen. Hans undervisning var helt lagt an paa, at vi nu skulle til at lære at staa paa egne ben – ikke saadan at forstaa, at han lod os sejle vor egen sø, han vaagede over os, og var vi ved at komme ud af kurs, saa var han der med en hjælpende haand. Men vi skulle forstaa, at barneskolen var forbi; nu var det karaktertræning, der stod for døren. Han kunne faktisk undervise i alt. Han underviste først i regning, matematik og dansk litteratur, senere i pædagogik og i speciale underviste han i fysiksløjd og amerikansk litteratur.

Jeg husker ham som lærer – denne mærkelige mand, der havde saa mange interesser, der vidste saa meget om alt, der havde en arbejdskraft som faa. Jeg var nabo med ham og havde rig lejlighed til at følge hans arbejde. Han nøjedes ikke med en arbejdsdag paa 8 timer. Naar arbejdet paa kontoret var færdigt, saa laa der et arbejde ovenpaa. Saa skulle han op og arbejde med radio, fotografering m m m. Han var med fra radioens barndom, og faa mennesker havde større kendskab til radioen og hele dens teknik end han. Næppe var der kommet noget nyt paa radioens omraade, før Tage Byskov begyndte at gennemprøve det, evt forbedre det. De forskellige fagblade kappedes om at faa hans artikler. Som amatørfotograf var han utvivlsomt en af landets fineste. Han behandlede selv sine billeder, lige fra de blev taget, til de sad i et af hans mange albums eller hang paa hans væg. Han havde et meget fint øje for motiver.

Da Tage Byskov i 1934 holdt sin aabningstale som forstander, sagde han, at han ikke ville være ny vært, men »hofbager Olsens søn«. Han ville med andre ord føre Gedved seminarium videre i samme aand og med de samme traditioner; men der skete alligevel en forandring. Tage Byskov begyndte straks at modernisere seminariet. Den nye seminarielov krævede jo speciallæsning, og til dette formaal indrettede han dejlige nye lokaler. I denne specialelæsning kom Tage Byskovs alsidighed og frodige fantasi os til gode, og intet var for godt for os – selv hans private værksted var til vor raadighed. Han havde en fantastisk evne til at lede os ind paa mange spor. Ligegyldigt hvad vi hittede paa, saa kunne Byskov hjælpe os.

Tage Byskov kunne se langt paa den anden side af præstens have. Han forudsaa den truende lærermangel, og han førte et klart bevis for, at den ville komme, men de ansvarlige »benægtede fakta«.

Under besættelsen viste han sine meningers mod. I de dage, hvor tyskerne sendte danske statsborgere af jødisk afstamning i koncentrationslejre, og man rundt om i landet »strejkede« paa den maade, at man bare lukkede skolen og gik stille hjem, da lukkede Tage Byskov seminariet, men samtidig sendte han et telegram til dr *Best*, hvori han meddelte ham, at han havde lukket seminariet som en protest.

1952 flg er cand mag *H. C. Høyer-Nielsen* seminariets rektor. Han er født 1911 i Brønderslev, tog lærereks fra Vordingborg 32, var lærer i Mern, og ved Dyssegaardsskolen, Hellerup, cand mag 47 (historie, græsk kultur og kristendomskundskab), timelærer ved KFUMs sem 47, valgmenighedspræst i Osted-A 50–52. Medudg 49: Salmer og sange. Udg 62: Omkring et seminarium.

Blandt **medarbejdere** og **seminarielærere** kan nævnes:

1896–1912: Medforstander *Martin Kristensen* (* 1842 i Hvejsel, † 1931) tog lærereksamen fra Jelling 63, og blev straks efter lærer ved det nyoprettede seminarium i Gedved, hvor han blev resten af sit liv, undtagen et halvt aar (1864), da han var lærer ved Grundtvigs højskole, Marielyst. Han var en alsidig lærerbegavelse, underviste i næsten alle fag, hans særlige fag var Danmarkshistorie (arkæologi), litteratur, samt zoologi og tegning (var en dygtig portrættegner, kultegninger efter fotografi). Han udførte vel c 3000 tegninger, ofte mens han lod en lærer læse op for sig af værker, der havde betydning for hans lærervirksomhed. Hans undervisning var foredragspræget, grundig, klar, krydret med jysk lune. Han var afholdt og respekteret af lærere og elever. Han gav flere slægtled af lærere vejledning og paavirkning for hele livet. Lærergerningen var for ham nr 1, foredragsvirksomhed gik i anden række. Han skrev ikke meget, nogle bladartikler og en lille bog om Niels Lindberg (1922).

(Gedved sem 1862–1912, 1912, Lærerne og samfundet I og IV, familieminder om M. K samlet af Sigurd, 1935, DBL XIII, 333). Højskolebl 1931, 729 f, 750 f, 761 f, 782 f). Se iøvr her s 305.

Seminarielærer *C. C. Thoresen Gjødesen* (* 1867, † 1957) tog virksomt del i egnens oplysningsarbejde, var fmd for menighedsraadet. Hans styrke laa i hans folkelighed, han følte sig hjemme i foredragssalen og i forsamlingshuset som taler og oplæser. Medens Byskov'erne ikke havde større føling med sognets folk, havde Gjødesen nær kontakt med det lokale arbejde, og hans lyse sind og grundtvigske livssyn gav ham mange venner.

Seminarielærer *Helge Dam Jeppesen* har været lærer her fra 1915 (fysik, matematik), sogneraadsmedlem (Retsforbundet).

Pastor *O. Bendt*, fh Vejlby, har været ansat ved seminariet siden 1953.

Et par smaa træk fra seminariets liv.

Et indblik i livet paa Gedved seminarium i 1870'erne gav senere kirkeminister *J. C. Christensen*, Hee, i sine erindringer: »Fra min Barndom og Ungdom« 1925, s 153 f:

Min hu stod nu til at komme paa et seminarium, og deri samstemte mine forældre. Fader forklarede, at jeg vel kunne tage skolelærereksamen efter 2 aars seminarieophold, og der-

til kunne han udrede 2000 kr, hvoraf jeg skulle betale det ene tusind tilbage, saa snart jeg fik raad dertil, for at mine søskendes arv ikke skulle mindskes. Tilbagebetalingen skete, da jeg blev gift i 1879.

Sidst i maj 1875 holdt jeg da mit indtog paa Gedved seminarium. Jeg havde forud skrevet til forstander *P. Bojsen* om at blive optaget, og der var intet i vejen. Optagelsesprøver kendtes ikke. Jeg gik lige ind i klassen, uden at kende noget til dens standpunkt, og uden at nogen kendte noget til mig og mit standpunkt.

I ganske enkelte henseender var jeg paa højde med mine kammerater, f eks i historie, men i de øvrige fag stod jeg for det meste langt tilbage, saaledes navnlig i matematik, og det generede mig at være genstand snart for overlegenhed og snart for medynk.

Af lærerne maa jeg fremhæve tre, som hver for sig fik betydning for mig: *P. Bojsen, Niels Lindberg* og *Martin Kristensen.*

P. Bojsen var en forunderlig blanding af poesi og praktisk sans. Som sagafortæller var han uovertræffelig, og det lige meget, hvad enten han fortalte Njals Saga i dens ordknappe stil eller Odysseen med sin mere blomstrende sprogfarve. Som lærer i verdenshistorie yndede han særlig at dvæle ved saadanne tidsafsnit, hvori folkehavet var blevet rørt af aand eller af trang til frihed, korstogene, reformationen, den franske revolution o fl. Hans fremstilling var mesterlig, og alle hans sjæleevner var fuldt spændte under foredraget, vekslende mellem smil og taarer. Saa malende kunne han fremstille personer og begivenheder, at man syntes at se det altsammen levende foran sig. Kun sjældent nævnede han aarstal, og stundom kom han med gale tal, men altid var hans foredrag vækkende og frugtbringende.

I matematik, naturlære og geografi, i hvilke fag han ogsaa underviste, var han altid en livlig og interesseret lærer. »Undervisning maa aldrig blive kedelig – sagde han – et kedeligt menneske bør ikke blive lærer. Lad ham blive natvægter, hvis han kan holde øjnene aabne ved den bestilling.«

Som oftest var *Bojsen* forsanger ved morgenandagten paa seminariet, og han sang med stor kraft og ikke sjældent med megen inderlighed de kendte salmer som »Nu rinder Solen op af Østerlide« eller »Gud skal alting mage«, saa jeg tænker, at mange af hans elever rundt om i landet endnu mindes hans morgensang med glæde og synger for paa lignende vis i deres skoler.

Men medens jeg er ved sangen, maa jeg nævne fru *Ingeborg Bojsen.* I denne sjældne kvinde havde P. Bojsen en trofast medhjælper. Hun samlede os i sin stue en gang eller to om ugen og lærte os melodier til salmer og sange. Med en taalmodighed uden lige sad hun ved sit klaver, som hun mestrede til fuldkommenhed, og spillede og sang melodierne for os og med os, indtil vi kunne dem. Hendes ældste datter *Herdis* var med, thi hun var ogsaa allerede den gang som 13-aarig en ivrig dyrker af klaveret og sangen. Hun har senere fortalt mig, at hendes fromme moder i sin alderdoms svaghed havde spurgt: »Tror I ikke, at jeg kan faa et lille orgel at spille paa, naar jeg kommer i Himmerig?«

P. Bojsen var ikke stærk i at tale med sine elever. Det er vist ikke mange, som kan rose sig af at have haft indgaaende samtaler med ham; jeg kan det i hvert fald ikke. Og dog satte jeg megen pris paa ham, saa megen, at da jeg mange aar efter kom sammen med ham til et politisk møde i Tarm, hvor vi var modstandere, kunne jeg ikke faa mig selv til ret at slaa til ham, og han havde det nok paa lignende vis, thi da mødet var forbi, sagde en vælger til mig: »Det var der ikke noget ved, I stod jo og roste hinanden!«

Niels Lindberg var seminariets lærer i religion. Hans kristelige frisind og hans stærke retsfølelse var altid mærkbar i hans undervisning. Han sad inde med store kundskaber og særligt kendskab til jødernes historie og lovgivning, og det var mig en stor glæde at høre ham fortælle derom. I modsætning til Bojsen var han let at faa en samtale med. Jeg besøgte ham flere gange. Han havde en stor bogsamling, en sjælden møntsamling og et herligt drivhus med blomster. Det var en lyst at høre ham fortælle om kirkestriden med rationalisterne og hans faders part deri, og ikke mindre herligt var det at høre, hvad han af og til fortalte om sit samliv med Grundtvig og andre af aarhundredets mænd. Han dømte mildt om alle mennesker, men kom han i strid med nogen om en sag, som han var varm for, kunne han blive meget skarp i debatten, ikke mindst, naar denne førtes skriftlig.

Martin Kristensen var lærer i danmarkshistorie, litteraturhistorie, dansk, skriftlig og mundtlig, sjælelære og tegning, og ualmindelig dygtig i alle sine fag. Jeg har aldrig kendt en mand saa solid som han. Solid som lærer og solid som mand. Aldrig tog man fejl af ham. Hvad han lærte var nagelfast rigtigt, hvad han sagde var vel overvejet og altid til at stole paa. Trofast i sit arbejde, trofast mod seminariet, trofast mod sine venner og trofast i sin kristelige og folkelige opfattelse blev han igennem aarene en grundpille for seminariet og en lærer, der nød højagtelse fra alle sider. Hans mange elever rundt om i landet mindes ham alle i ærefrygt og med kærlighed, elskelig, som han ogsaa var, og fuld af lune, som baade i hans undervisning og under samtale kunne give sig det skønneste udslag i hans øjnes herlige blink bag brillerne.

Seminariet var et friseminarium. Seminarier af den slags findes ikke mere. Her var ingen optagelsesprøve, ingen aarsprøve, ingen kontrol med, om eleverne fulgte undervisningen. Det blev altsammen elevernes egen sag. Ville de svømme, var det godt, ville de ikke, maatte de gaa til bunds, og der var virkelig enkelte, som gik til bunds, men de fleste lærte at svømme og blev flinke lærere rundt om i landet; og hvorfor blev de flinke? Jo, de kom fra en skole for livet. De betragtede sig ikke som færdige, fordi de fik en eksamen, men hvad de havde nemmet, gav dem tværtimod lyst til at gaa videre.

Kammeratskabet havde overordentlig meget at sige i Gedved. Naar man rejste derfra, var man næsten syg af længsel efter kammeraterne. Med dem havde man været i diskussionsforening, vækkerforening, bladforening – i min tid skrev vi et ugeblad med det lidet poetiske

navn »Ugens Fødsler« – med dem havde man været sammen til mange slags løjer og til store kampe med sne.«

Provst *A. Senstius* fortæller om et møde, som han omkr 1923 overværede i seminariets gymnastiksal, hvor der var offentlig diskussion mellem Byskov og Bergsted om afholdssagen. Til stede var Brücker og Larsen-Ledet. Sidstnævnte tabte ikke humøret. Det gjorde derimod Bergsted. Han havde vel heller ikke en velvillig tilhørerskare. Byskov tog i den ungdommelige forsamling kegler paa uddrag af afholdssangbogen. Den første sang gik paa melodi: Velkommen lærkelil! En anden begyndte saa: Hvor er det dejligt at tænke paa, at man er *ædru* hver aften osv (mel: aa kjøre vatten og kjøre ved). – Af andre møder kan nævnes Bjørnsons paa seminariet vist ved aarhundredskiftet (eengifte og flergifte). I 80'erne var der et levende politisk og aandeligt røre, »hvor den danske aandsdannelse valfartede til Gedved i skikkelse af studenterforeningen med Georg Brandes i spidsen 1884–86 uvist hvilket af aarene. Pladsen i Hansted skov hed længe efter »Studenterpladsen«. G. B sagde ved den lejlighed til Jens Kjær, en oplyst bonde i Vrønding: »De er min ligemand i dannelse, min overmand i sundhed.«

Udover ovennævnte er bl a benyttet flg litt: Jensen-Lyngby: G højskole og sem 1868, H. C. Høyer-Nielsen: Festskr ved seminariets 100 aars jubilæum 1962, Sigurd Elkjær: En jysk skolemester fortæller, 1948, seminariets jubilæumsskrifter 1887 og 1912, Johs. Grønborg: Erindr fra Gedved, Folkeskolen, 1940, s 463 f.

LUNDUM—HANSTED

Lundum sogn, 1059 ha, er højtliggende, noget bakket, frugtbar jord. Store enge ved Hansted aa. Dybe slugter ned mod aadalen, næsten skovløst. Byerne: L, Lundumskov med fh fra 1889, udvidet 1961. Flere større gaarde.

Hansted sogn, 2269 ha, grænser op til Horsens og en vig af Horsens fjord, mod nord højtliggende og bakket og lermuldet jord, mod syd sandmuldet jord, langs aaerne store enge, dybe dale, nogen skov og plantage. Byerne: H (290 indb) med H hospital, Egebjerg med fh fra 1887 og centralskole fra 1943, udvidet 1962, bibliotek, Raadved, Kannerup, Egedal med fh fra 1887 (omb 1957). Raadved med fh. Hg Hanstedgaard, flere større gaarde.

12 gravhøje, deraf 11 i H skov, 49 høje ødelagt.
Ved vejstenen nær Hansted Bro en mindesten for Niels Ørsted, som faldt den 10. april 1864.
Ved banelinien en mindesten for jernbaneulykken 26. december 1876.

Hansted hospital har altid spillet en stor rolle i pastoratet, saa det skal omtales lidt nærmere. Dels har hospitalet stadigt en del penge anbragt i 1. prioritet i gaardene rundt omkring, dels er sp i bestyrelsen, og da det nu tillige virker som alderdomshjem, er det en støtte for embedet med denne tilknytning. Lektor *Sv. Aage Bay,* Horsens, har i et lille skrift 1955 fortalt hospitalets historie, siden det 1705 blev oprettet paa Hanstedgaard af *Dorthe Hansdatter Lottrup.* Hun var for at citere provst Anders Windings (sp i Horsens 1695–1715) ligtale »som en lovlig ægtesengsplante til lyset fremkommen anno 1657 3. marts kl 6 morgen som datter af sognepræst Hans Nielsen Lottrup, Gudbjerg, Fyn«. 12 aar gl kom hun i huset i Gudme pgd, hvor hendes søster var gift med præsten, 3 aar efter kom hun i huset hos sin faster, der var gift med raadmand *Chr. Blimester,* Horsens, og 16 aar gl blev hun husbestyrerinde hos sin fætter, *Jørgen Blimester,* der var ungkarl og borgmester i Horsens. 1680 blev hun gift med den velhavende og agtede købmand *Anders Jensen Tonboe,* Horsens. 1648 købte han Hanstedgaard, ombyggede den, fik 1695 patronatsretten til Lundum og Hansted kirker. 1697 ramtes han af sygdom og døde, kun 49 aar gl, og deres 3 børn døde. Disse tunge sorger i forbindelse med alvorlig kristentro er baggrunden for, at *Dorthe Hansdatter Lottrup* oprettede hospitalet. Flere gange havde ægteparret lagt deres store kirkelige interesse for dagen. (Han var værge for Vor Frelsers kirke). Hun døde 1711, 53 aar gl, og blev begravet i Klosterkirken, senere flyttet til sin mands kapel i Hansted kirke. (Epitafium). Ægteparrets eftermæle har været skæmmet af rygter, som intet hold havde i virkeligheden. – Hospitalet oprettedes i en tid, da den sociale forsorg var ringe. De fleste fattige gamle havde det ondt. Først 1708 indførtes fattigskat, og egentlig blev der først ved lovene 1891–92 givet de gamle taalelige kaar. Efter hospitalets fundats af 1705 skulle Hanstedgaard med bøndergods og tiender gives til »fattige jævnkristne til evindeligt ophold og indkomme«. Der skulle oprettes et hospital for 24 »husarme, gamle og vanføre mennesker, hvorved barmhjertighedsgerning skulle kendes.« Sp i Lundum skulle een gang ugentlig holde »en trøsteprædiken« og betjene de syge med sakramentet, og han fik derfor 10 rdl plus 2 rdl til vin og brød, samt offer. »Den bekvemmeste paa hospitalet« skulle holde daglig morgen- og aftenandagt. Den øverste ledelse blev overdraget til en inspektionsherre og to direktører. Der var gode midler, og efter *Dorthe Lottrups* død gik man i gang med at bygge hospitalet tæt vest for kirkegaarden i Hansted efter giverens anvisninger og med et lille kapel. Man antog studenter til at holde andagterne, og disse studenter skiftede tit. Den første inspektionsherre, ritmester *Oluf Krabbe* († 1735) gjorde meget for hospitalet. 1745–80 var *Jacob Pedersen Hygom,* søn af biskoppen, inspektionsherre, økonomien blev vanskelig, dels var der bygget meget, dels kom der »fæsyge«, dels var tiderne daarlige. I disse aar indrettedes to »daarekister« ved hospitalet i 2 kamre. Det var i det hele mere et sygehjem end et gamlehjem. Under skiftende kaar og ledere kom man frem til de store reformer 1860–70, da fæstegodset blev solgt fra, et nyt og større hospital blev bygget, og stiftelsens virksomhed udvidedes ved en ny fundats. En

forstander fik den daglige ledelse, og der blev indsat en inspektion med sp i Lundum som fmd. Reformerne frigjorde stiftelsens midler, saa man kunne udøve større velgørenhed. Formuen voksede støt, den var aar 1900: 1,259,695 kr, 1962: 2,185,000 kr, og legater kunne udbetales til folk uden for hospitalet. 1875 udvidedes hospitalet til at kunne rumme 60 »lemmer«, senere er der udvidet, og der er 39 eneværelser, 13 dobbeltværelser for legatnyderne, der væsentlig kommer fra Skanderborg amt, og især fra Hansted kommune. Der er nu 65 legatnydere, og 27 udenfor hospitalet nyder legater à 100 kr.

En her i landet særlig stilling er *bønholderstillingen* ved Hansted hospital.

Bønholderembedet skulle efter fundatsen bestemmes nøjere ved en instruks; men en saadan blev ikke udstedt. Man maatte tage til takke med de retningslinier, der var givet i en skrivelse fra Kirke- og Undervisningsministeriet i 1858, da skolelærer *Nielsen* blev ansat som bønholder. Han skulle oplæse en prædiken en gang om ugen og holde daglig morgen- og aftenandagt, men var aabenbart frit stillet med hensyn til andagtens form og indhold. Ved *Nielsens* afgang i 1875 ansattes sognepræstens søn, *L. Bøttiger*, der var hjpr, som bønholder. Hans ansættelse gav anledning til en lille episode, der viser, at lemmerne dengang var forpligtede til at overvære andagterne; det hørte til husordenen! Hospitalslem *Lars Mikkelsen* nægtede nemlig at deltage i Bøttigers andagter og blev borte trods gentagne formaninger. »Først naar der holdes ordentlig prædiken og ordentlig bøn«, ville han møde! Hvad han mente med det, kunne han dog ikke gøre rede for. Direktionen indstillede ham derefter til bortvisning, men da han saa blev syg, stilledes sagen i bero, og kort efter døde han.

I 1883 fik Bøttiger selvstændigt embede, og skolelærer *Hansen* blev bønholder. Sognepræsten indsendte da et forslag, hvorefter han skulle tilse lemmerne en gang ugentlig og holde en maanedlig onsdagsprædiken, mens skolelæreren som hidtil skulle forrette de daglige andagter. Som løn til præsten mente han, at 400 kr ville være passende. (Bønholderen fik 230!). Dette ville ministeriet dog ikke gaa ind paa, men tildelte præsten 60 kr som erstatning for offer af lemmerne og med forpligtelse til at begrave disse gratis. Først i 1893 gennemførtes en nyordning, saaledes at sognepræsten skulle tilse hospitalets lemmer mindst een gang ugentlig, yde dem aandelig bistand og holde mindst 4 prædikener aarligt i hospitalets kirke samt forrette begravelser og sygebesøg. Herfor oppebar han 300 kr aarligt. Bønholderen holdt morgen- og aftenandagt 3 gange om ugen og 2 gange ugentlig en gudstjeneste med salmesang og oplæsning af en prædiken i lærer Kristoffersens tid (fra 1902).

Bønholdere: Lærer *Georg Anton Kofod* (1816–57). Lærer *N. T. G. Nielsen* (1858–75). Pastor *L. Bøttiger* (1875–83). *I. C. Hansen* (1883–1902). Lærer *Kristof. Kristoffersen* (1902–28). *K. Knudsen* (1928–46). *Hegelskov-Kristensen*, forstander (1947–49). Pastor *Kr. Glud Konradsen* (1949–57), (se sp Ebeltoft-D). Pastor *A. J. Møll* 1959–60, (se sp Tved, Mols), derefter atter fhv skoleinspektør *K. Knudsen*.

Hospitalet ved Aarhus Landevej og den jyske længdebane. Stiftelsen bestyres af stiftamtmanden, biskoppen, politimesteren og sognepræsten, og ledes af en forstander.

Kilder: M. H. Nielsen: Fattigvæsenet i Danmark 1538–1708 (Aarb f Dsk kulturh 1897). I. P. Bøttiger i Saml til jydsk hist og topografi, 2. rk, 4. bd. (Dorthea Hansdatter). Biografisk Leksikon om Dorthea Hansdatter og O. Krabbe; om denne sidste se ogsaa Personalhist Tidsskr III (1882). J. K. Jensen: Blade af Horsens købstads historie (1944). H. de Hofman: Fundatser (1755 ff) bd II, side 302–08. J. Bloch: Stiftamtmænd og amtmænd 1660–1848 (1895). Kirkeleksikon for Norden: artiklen Aarhus (biskopperne). H. Jensen: Dansk jordpolitik 1757–1919 (1935–45). H. Jørgensen: Studier over det offentlige fattigvæsen (1940). Hospitalets arkiv, Aarhus bispearkiv, Landsarkivet, Viborg m m.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske sp skal efter Wiberg have været mag *Anders*, præsterækken er usikker indtil *Ulrich Zitscher* († 1687) efterfulgt af mag *Nic. Seidelin*, der 1688 flyttede til Skanderborg-S-S, *Peder Frantsen Toxsværd* (1680–1735) omtales N 622, han satte stengærde om pgds mark. *Anders Jensen Krag* (1735–64) omtales ikke af biskop *Hygom*. Her har næppe været pietisme. Krags datter blev gift med eftm *Hans Chr. Hansen Cramer* (1759–73) af Aale-T. *Dines Børgesen Pontoppidan* (1773–91) af Torkildstrup-L, var gift med en dt af pastor *Sidenius*, Nr Vedby-NA, hans sønnesøn var *Dines P.* Randers, og hans datterdatter var gift med pastor *J. P. Bøttiger*, her. – *Chrf. Tikjøb* (1791–1810) var rationalistisk, i hans tid mærkedes »De stærke jyder« her i pastoratet ligesom i de andre sogne syd for Horsens. Provst *Peter Møller Grønlund* (1811–37) af Darum-B, blev 81 aar, naaede at holde 50 aars jubilæum ¾ aar før sin død. Han var en dygtig og værdig mand (W II, 333) men især berømmes hans første hustru, *Charlotte*, f Steenstrup († 1804); hun var »blid, sagtmodig og sjældent gudfrygtig. Med disse egenskaber var hun sin hidsige, men retskafne mands gode genius, og ved sin godgørenhed de fattiges trøst og støtte«. Provst G var sp i og provst i Kollerup-V 1781–1811, og han giftede sig 2. gang med *Lucie von Brockdorff*, dt af oberstløjtn, J. v B, ejer af Brandbjerg, Kollerup.

Tiden efter 1837

Pastor *Poul Emil Hansen* (1838–58) var en klog og agtet mand. De stærke jyder gjorde sig kraftigt gældende i deres kamp mod Evg chr salmebog og iver for Kingos salmebog. Salmebogsstriden udfoldede sig ret kraftigt her. Den er udførligt skildret af pastor Bøttiger i Khst saml 1887–89, s 300–15 (se ndf). Pastor *Hansen* døde midt under striden, og hans efterfølger, provst *Jørgen O. Fabricius* (1858–69) vandt de stærke jyder ved at holde hverdagsgudstjenester med brug af Kingos salmebog. Fabricius havde været kateket i Horsens og der redigeret »Underholdning for menigmand« 1846–54. Han skrev en del i bladene, ogsaa om salmer og salmebogssagen, han var anset som præst og historiker. Der levedes et rigt liv i Lundum pgd. Hans hustru, der var præstedatter fra Harlev, *Jensine Ramsing*, mindedes længe som en storartet præstekone, livsglad og praktisk dygtig, de havde 7 sønner og

3 døtre her i L pgd. – Pastor *J. P. Bøttiger* (1869–84) var blevet afsat af tyskerne (som sp Lintrup-H) 1864, var »en noget stiv herre«, men meget agtet, højkirkelig, »af den gamle skole«. Helt anderledes var pastor *Poul T. B. Bojsen,* (1884–86), som nok ogsaa var aristokrat, men ivrigt grundtvigsk, han var, som Karl Povlsen, Ryslinge, siger, ligefrem og klar, mild som syd, frisk som vest, skallen junker, kærnen »præst«. Han var fætter til *P. Bojsen,* Gedved seminarium, stilfuld og noget tilbageholdende, i alt meget frisindet. – Pastor *H. G. Gregersen* (1887–1902) var af grundtvigsk rod, men ikke stærkt partipræget, en jævn, hyggelig mand, med en poetisk natur, forfatter. Han udgav en oversættelse af apokryferne, var præget af et længere ophold i Paris og fransk-interesseret. – Pastor *N. P. Pedersen* (1902–12) var en djærv og tiltalende mand, præget af KFUM, en meget flittig og praktisk dygtig præst, havde god kirkegang og god indgang i sognene, se ndf. –

Pastor *C. C. Kallenbach Pedersen* (1912–17) har hertil skrevet en udførlig skildring, hvoraf citeres: »Jeg kendte intet til Lundum-H da jeg kom hertil. Min barndomsven, pastor *H. P. Aastrup,* som da var præst ved Horsens tugthus, havde vikarieret i vakancen og henledt menighedsraadets opmærksomhed paa mig. Min forgænger havde gjort et godt arbejde at bygge videre paa, og jeg følte straks, at det var ikke let at fylde den tomme plads efter ham. Jeg var selv ikke partipræget, men ville blot være en god luthersk præst. Fra Hejls-tiden havde jeg faaet øjet aabnet for det folkelige, og i Frederikshavn havde jeg arbejdet sm m gode folk af IM og haft meget med ungdommen at gøre. Jeg arbejdede paa disse linier, og det passede mig godt, at Lundum-H ikke var partipræget. Gedved seminarium havde øvet nogen indflydelse, dog ikke meget.

Mere betød det politiske, især omkr forsamlingshusene, de fleste var venstre, men der var ogsaa nogle socialdemokrater. IM havde paavirket enkelte i Hansted, mens der i Lundum var en kreds af »stærke jyder« der var meget trofaste kirkegængere og paavirkede af IM. I mghraadet sad een udpræget gr, et par gr paavirkede, 1 soc, resten u p. Der var en meget dygtig landbrugsbefolkning. En af mine venner spurgte mig ved udnævnelsen om, hvad jeg dog ville ned til de »Aldrup-Munkedalere« efter. Han mente, at folk her var kun materialistisk indstillede. Men han tog meget fejl. Tværtimod var befolkningen, bortset fra de helt ligegyldige, modtagelige, ville gerne høre, var hjertensgode og meget offervillige. Vi havde udvortes set gode kaar i Lundum-H. Der var en udmærket pgd, rigtig god kirkegang og megen velvilje. I de 5 aar jeg var der, gav menighederne mig c 5000 kr. Den første dag der ofredes ekstra, gik det saaledes til, at jeg stod for altret i Hansted kirke, da lærer *Fischer* begyndte en salme, som jeg ikke havde ansat. Jeg vendte mig halvt bebrejdende mod ham, og ser til min overraskelse menigheden begynde at gaa op til altret for at ofre, og de lagde den dag 380 kr. Bagefter spurgte en af menighedsraadet, vor gode støtte og ven, gdjr *Carl Emil Carlsen,* som boede i Egebjerg, om jeg da ikke var glad for det, for man kunne ikke se noget paa mig. Jeg havde i min forbavselse staaet ret op og ikke vovet at se paa pengene. Carlsen mente, at jeg »dog kunne have sagt tak med et lille buk«, sagde han skælmsk, og vi mindedes Adam Homo (Ved synet af en skilling præsten sukker, ved synet af en daler dybt han bukker!). Ved en anden lejlighed, (da min søn var syg), kom de med 1500 kr og kort efter med 800 kr og et guldur.

Der var overordentlig dygtige lærere, alle vore gode venner. Den gamle hyggelige lærer *Skrydstrup,* Lundumskov, var degn i L, mens orglet blev spillet af lærer *Kristensen,* Raadved. *Kristensen* var grundtvigsk, noget særpræget, han var fadder til et af vore børn. Det var nok værd at høre den dygtige lærer *Kristoffersen,* Hansted, katekisere med børnene. Han var saa kærlig og hjælpsom. Man glædede sig altid til efter gudstjenesten i H at komme hos den gæstfri lærerfamilie. Han kunne opmuntre, naar man var klejnmodig. Lærer *Fischer,* Hansted, var en smuk mand, forstod at holde disciplin, og hver gang glædede jeg mig over hans smukke orgelspil, som han fint søgte at knytte til dagens ord. Lærer *Skrydstrups* efterfølger, *Holmen Christensen,* var paa flere maader hans modsætning, Holmen C var en munter mand, der kunne sætte liv i jyderne, altid loyal og hjælpsom.

En ejendommelighed for L sogn var de *»stærke jyder«.* De holdt fast ved Kingos salmebog og Pontoppidans forklaring, og sagen fra 1858, da en smed havde sunget imod degnen, og herredsfogeden forelagde ham en bøde, var ikke glemt. I kirken sang de dog nu efter kirkesalmebogen; de prægede kirkelivet i L en del, og det var til det gode. De gik flittigt i kirke, 2 gaardejere kom hver søndag med hele deres husstand: *Thyge Meyer* lige ved siden af pgd, og *Anders Nielsen,* de var vore bedste støtter, baade aandeligt og timeligt. De havde forstaaelse for IM, ville have levende kristendom, var gode, kyndige lutheranere. Politisk havde de holdt paa enevælden og ville ikke læse aviser, men dette var nu ændret. De havde endnu i min tid deres egen *friskole* i L, ledet af en træskomand. Religion var her absolut hovedfaget. Jeg holdt eksamen der, kunne nok have ønsket lidt mere kundskab til historie og geografi. 1914 lukkedes skolen. Børnene kom i kommuneskolen ... en gammel tid var forbi.

Det var en glæde at virke ved *Hansted hospital* og være med til at uddele de rige legater derfra. I kapellet prædikede jeg ofte, lærer *Kristoffersen* holdt andagt der hver aften.

Jeg var i Norge, da verdenskrigen brød ud august 1914, og ilede hjem. En stærk national stemning havde rejst sig: »Stræw aa kom til æ færge for at forsvare landet!« var der een, der sagde. Det blev en alvorlig tid, men ingen vækkelse. De unge blev samlet i præstegaardshaven med fremmede talere. – Det var mig en lille skuffelse, at jeg ikke rigtig formaaede at samle de grundtvigske. De ansaa mig nok for »mild i forkyndelsen og med forstaaelse for det menneskelige.« Men jeg talte *ogsaa* om omvendelse. Saa tog nogle af dem til pastor *Thygesen,* som ogsaa kom her og prædikede en gang maanedlig. Der var vel 7 gr familier; sognemenigheden var meget trofast mod sognepræsten.

Blandt de præster vi kom meget sammen med var *Thordur Tomasson,* Horsens. Hos ham traf vi pastor *Holm,* Gedved, og da jeg (til min overraskelse) blev forflyttet til Nyborg 1917, spurgte menighedsraadet her, om jeg ville hjælpe dem med at udpege min efterfølger. Jeg anbefalede dem pastor *Holm.* Han blev Lundum-H en udmærket præst (1918–22), en dygtig prædikant, en rolig og vel udrustet mand, han sluttede sig til KC, og blev meget afholdt.«

De flg præster: *S. Ewaldsen* (1922–30) uden særligt partipræg, *J. C. Karstoft* (1930–39) og *J. Kjærsgaard* (1939–48) var grundtvigske.

Pastor *S. Ingvar Breüner* (siden 1948) skriver: »De stærke jyder« er forsvundne; de er enten døde eller rejst »hjem til sognet« (Ø Snede), som de siger. Der er nogle faa efterkommere. – Indre Mission har 3–4 fam i L, i H ingen IM med undtagelse af fhv overlærer *K. Rasmussen,* som har været lærer i Raadved og paa centralskolen i Egebjerg i c 40 aar, og tillige organist i L kirke. Han var en dygtig lærer. De faa IMs familier danner sammen med IM i omegnen et lille samfund, der regelmæssigt mødes i hjemmene. Formand: gartner *Henriksen,* Lundumskov, nu savskærer *J. Hansen,* L. Der er godt samarbejde mellem IM og sp. IM har i mange aar holdt søndagsskole i L, nogle af dem er meget trofaste kirkegængere. – Grundtvigianisme er der næsten intet af. 2 personer er medlemmer af Træden valgmenighed, men gaar oftest i kirke her. Kirkegangen er ret lille i L og H, tit kun 10–12 i kirke alm søndage, men højtiderne er godt besøgt. I L er der kun meget faa kirkefremmede, man gaar i kirke nogle faa gange om aaret, medens der i H sogn, navnligt ind mod Horsens, i Hammersholmkvarteret, er mange, der faktisk aldrig kommer til gudstjeneste. – Fælles for begge sogne er, at det er gaardmændene, særligt de større, der er de mest trofaste kirkegængere, og især dem, der har rod i sognene. Men nu er der efterhaanden ikke saa mange, der gn flere generationer har boet i gaardene. Altergangen er ikke aftagende. Der er næsten altid altergang ved kl 10 gudstjenesten. Man mærker endnu lidt til de to store altergange foraar og efteraar, men hjemmealtergangene er stærkt aftaget. Det er en dygtig landbefolkning, der bor her, agrarer, som faar meget ud af deres landbrug. Men krisen i 1930'erne var haard for denne egn, og flere maatte sælge deres gaarde. Der er ærbødighed for kirken og embedet. Der fortælles, at da en lærer skulle ansættes omkring 1920 og han hilste paa beboerne, blev han udspurgt om sine kirkelige anskuelser . . . om han var gr eller IM? Saa spurgte han dem som svar (han kom hertil fra øerne): »Ja, hvad er I?« De tyggede lidt paa det, og saa var der endelig een, der sagde: »Jow . . . vi æ da lisom vor præjst!« Læreren tilføjede, at han, der gav dette svar, paa ingen maade var som præsten.

Menighedsarbejde, ud over IMs samtalemøder og sdsk, er der ikke meget af. Sp har holdt (ikke regelmæssige) møder for gamle, sommermøder i præstegaardshaven, advents- og fastegudstjenester. De unge er vanskelige at faa i tale, de fleste rejser bort efter konfirmationen. Men præsten er velkommen i alle hjem, og der er godt samarbejde med sogneraad og skole. – Sognefogeden siger, at »det var pastor *N. P. Pedersen,* der fik sat skik paa Lundum-H«.

Og alle ved, at manden, der stjal guldhornene (Heidenreich) var konfirmeret i Lundum kirke.

Hovedindtrykket af Lundum-H er vel, at der her leves »et jævnt og muntert virksomt liv paa jord« . . . pessimister vil vel mene, at der lægges for meget eftertryk paa de to sidste ord: paa jord!«

Centralskole i Egebjerg (se ovf). (*Tidligere* var lærerne midtpunkt i hver landsby, ogsaa kirkeligt). Skoleinspektør: *Poul Zoffmann Jessen,* * 20.

1922: Kkg 15 og 10 pct, splittede kirkelige forhold, lille IM kreds, 7 fam til Træden valgmgh, 3 fh, som mest bruges til dans. 1931: Kkg 11 pct, noget splittede og uensartede forhold, lille IM smf, smaa KFUM og K, gymnastikf, 2 fh. 1943: Præges af Horsens' nærhed, foredragsf, (sp), 3 fam t valgmgh. 1958: Almindelige, rolige, østjyske forhold, IM smf, sdsk, gymnastikf, centralskole. 1963: Kkg 3 og 1½ pct, se ovf.

Lundum kirke ligger højt, er lille, skib og kor er romanske af granit og fraadsten, syddøren benyttes. Sidst i middelalderen er tilføjet taarn med sadeltag, og bindingsprydede gavle. Nyere vaabenhus mod syd. Kor og taarnrum har sengotiske hvælvinger, skibet nyere buet træloft. Prædikestol og altertavle i renæssancestil. Altertavlen med indridset billede. (Fjeldskov: Jesus velsigner menigheden). Romansk granitfont. Gl. krucifix. 125 sd. Orgel. Skriftløs klokke.

Hansted kirke, lige ved landevejen og den jyske længdebane, er smuk og anselig. Skib, kor og apsis (alt med blytag) er romanske, opr af fraadsten. Senmiddelalderligt, bredt, lavt taarn. Et trappetaarn er opført mod nord 1873. Nyt ligkapel (tidl. vaabenhus) mod nord, nyt vaabenhus mod syd fra 1925. Sengotiske hvælvinger. Ret smal, firsøjlet renæssancealtertavle med maleri (Nadveren), renæssanceprædikestol. Romansk granitfont med dyrefigurer og løvværk. Gravsten. Epitafium for ovenn Anders Tonboe og Dorte Hansdatter. Senmiddelalderlig klokke. 300 sd. Orgel. Smukt barokt korgitter fra 1732 med keruber osv, genopstillet 1943. Klokke fra c 1400.

Mackeprang, s 258, Løffler: Gravsten, pl VI, Uldall: Kirkeklokker, s 74.

Folketal: 1850: 498 og 813, 1901: 415 og 1096, 1921: 489 og 1064, 1960: 443 og 1379.
Altergæster: 1922: Ialt 600, 1930: 275 og 300, 1938: 130 og 300.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 10 u p, (gr), 1934: 3 IM, 2 gr, 8 u p, 1945: 2 IM, 9 gr, (u p), 1957:1 IM, 5 soc, 7 u p, 1961: 7 venstre, 5 soc, 1 IM.
Kommunevalg: 1943: Soc 230 (4), venstre 349 (7), borgerlig fællesl 24 (0). 1962: Soc 258 (4), venstre 311 (4), u p 222 (1), Fmd: Gdjr **C. Schønemann Hansen** (u p).

Sognepræst

Indt 1859: a) 73 rug, 124 byg, 144 havre, b) 3 rug, 4 byg, 7 rdl, c) 16 lpd ost, 1 sn æg for hver gaard, d) 475 rdl, e) 82 td ld, deraf en del mose og skov og krat, 4 td hartkorn. Gl, firlænget egebindingsværkspgd. – 1870: Regul 2549 kr, netto 4718 kr. – 1913: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opført 1908.

13. 20. marts 1838–7. aug 58 (sp Øssc-N 17. febr 30): **Poul Emil Hansen,** * 28. jan 88 Viborg. Forældre: Rektor, professor Jørgen H og Anna Marie Kirstine von Hoff. Stud Viborg 05, c juli 11 (h), hjpr Ribe domkirke 7. maj 13, sp Aastrup-S 26. juli 20, sp Vadum 7. sept 23, † 7. aug 58. ~ 6. april 21 Anna Margrethe Bech, * 16. sept 95 Ribe, † 20. marts 79. Forældre Kbmd Hans Krag B og Maren Møller. – Søn: Vadum.

Hjælpepræst hos pastor Hansen
1851–58 (sønnen): **H. G. M. Hansen**, se Vadum.

14. 30. okt 1858–26. febr 69 (sp Nørre Snede-Ejstrup 16. april 49): Provst **J. O. Fabricius**, fl t Magleby, Langeland, se der.

15. 31. maj 1869–30. juni 84 (sp Lintrup-H 29. aug 58, afsat af tyskerne 20. maj 67): **Johan Peter Bøttiger**, * 27. sept 10 Roskilde. Forældre: Klæde- og lærredsfabrikant Johannes Peter B og Anna Marie Feigh. Stud Rosk 29, c juli 35 (h), lærer Kbhvns kommuneskole, sp Sdr Omme-Hoven 16. april 49, afsk 30. juni 84, † 27. febr 05. ~ 31. juli 40 Marie Dorthea Ingeborg Aagaard, * 5. dec 09 Kolding, † 5. marts 03. Forældre: Borgerkpt, kbmd Jacob Aa og Magdalene Sophie Pontoppidan, (dt af Dines P, sp her, † 1791). – Søn: V Skerninge-U. Hustrus brodersøn: Aagaard, Gørding-V.

Pastor Bs søn skrev i Khst saml ovenn skildring af salmebogsstriden her 1858. J. C. Christensen, Hee, omtaler B i sine barndoms- og ungdomserindringer, 1925, s 18. Hans moder tjente hos B i Sdr Omme pgd og lærte der at holde et hus propert og rent. B og hans hustru var tilsidst Danmarks ældste præstepar, begge over 90 aar, se iøvr ovf.

Hjælpepræst hos pastor Bøttiger
1873–83 (sønnen): **L. J. Bøttiger**, se V Skerninge-U.

16. 10. sept 1884–4. nov 86 (sp Torning-Lysgaard 1. april 80): **P. T. B. Bojsen**, fl t valgmgh, Kerteminde, se der.

17. 14. jan 1887–12. april 1902 (sp Ullits-F 28. maj 80): **H. G. Gregersen**, fl t Vaabensted-E, se der.

18. 8. juli 1902–22. aug 12 (rkp Nykøbing-L-E 10. sept 97): **Niels Peder Pedersen**, * 28. nov 68 Bellinge. Forældre: Gdjr Ole P og Ane Kirstine Nielsen. Stud Odense 87, c 92^2 (l), sekondløjtnant ved 17. batl, sekretær KFUM, Kbhvn 94–96, rejsesekretær KFUM 96, † 22. aug 12. ~ 1. juni 98 Andrea Knudine Petrine Knudsen, * 8. jan 71 Kolding, † 49. Forældre: Skolebetjent Jens K og Ane Marie Pedersen.

Pastor P mindedes af sine studenterkammerater som en ualmindelig fin og nobel skikkelse. Han var en ægte fynbo, havde sans for alt smukt. En samtidig fortæller, at de havde en lille studenterklub, hvor de maatte betale bøder for forskellige forseelser (komme for sent osv) for til sidst at bruge pengene til en skovtur. Da kassen skulle tælles op, viste det sig, at P ikke havde forset sig en eneste gang, og at han ikke havde betalt een øre i bøde. De andre vedtog, at han alligevel skulle betale. »For hvad?« spurgte han. De tænkte sig længe om. Saa foreslog een: »Han har sikkert engang imellem haft daarlige tanker. Lad os dømme for daarlige tanker!« Saa indførte en tredie i protokollen om den noble stud theol N. P. P: »Idømt en bøde for uhumsk tankegang!« Det morede han sig over resten af sit liv. – Han kom til at staa KFUM-præsten H. F. Poulsen nær i KFUM-arbejdet, virkede først som Kbhvns KFUM-sekretær i Vendersgade 26, blev saa rejsesekretær i »2 somre og 1 vinter«, med bopæl i Odense. Han blev meget brugt, alle ville have ham til at komme, men for sin egen skyld turde han ikke blive ved, – saa blev han en meget paaskønnet præst i Nykøbing Mors. *H. F. Poulsen*, Dalum, gav ham det vidnesbyrd, at han »har virket med stor iver for ungdommens sag.« (IMs hist, 1912, s 337).

Pastor P fik en god gerning i Lundum. Han var her fmd for værgeraadet, fmd (og medstifter) af sygeplejeforeningen, næstfmd i brugsforeningen, og han var fmd for Voer-Nim herreders præstekonvent fra dets stiftelse 1907. Pastor *Kallenbach Pedersen* skriver: N. P. P var en uhyre tiltalende mand, djærv, ivrig i sin tjeneste, præget af KFUM og Kbhvns IM. Han udfyldte sin plads ualmindelig godt, havde stor kirkegang, var altid paa færde, mellem folk af alle slags. Han forstod at tale med folk og faa dem i kirke. De »stærke jyder« satte ham højt. Han var ogsaa en praktisk mand, deltog dygtigt i sognets praktiske liv, og daglig var man ham taknemmelig for den smukke pgd, han havde faaet bygget, højt paa en voldbakke bag hvilken haven hvælvede sig endnu højere op. Fra gaardspladsen førte en trappe med c 20 trin op til pgd. Paa volden stod 5 dejlige gamle lindetræer. – Pastor P døde pludseligt paa en rejse til Fyn og blev meget savnet.

19. 27. nov 1912–17. dec 17 (hjpr Frederikshavn 30. marts 07): **C. C. Kallenbach Pedersen**, fl t præst Nyborg straffeanstalt, se Rise, Sdj.

20. 24. maj 1918–1. juli 22 (rkp Kattrup-Ø-T 26. juni 12): **H. J. M. Holm**, fl t Finderup, se der.

21. 16. okt 1922–4. juli 30 (sp Løkken-F 31. marts 18): **S. Ewaldsen**, fl t Nykøbing-R, se der.

22. 20. nov 1930–18. april 39 (sp Hejls 27. juli 27): **J. C. Karstoft**, fl t Stouby-H, se der.

23. 18. aug 1939–25. aug 48 (sp Dybe-R 12. juni 33): **J. Kjærsgaard**, fl t Bjerringbro, se der.

24. 29. nov 1948 (kkp Sct Johannes k, Aarhus 1. april 43): **Søren Ingvar Breüner**, * 5. aug 05 Hinge. Forældre: Gdjr Karl Nielsen og Ane Dorthea Breüner. Stud Rønde 27, cand mag 36 (engelsk, fransk), lærer, cand theol 41^2 (l), hjpr Sct Johannes k, Aarhus 17. nov 41, navneforandring fra Nielsen til Breüner 1962. ~[1] 30. juni 36 Helga Bech, * 13. febr 05 Stenderup, † 11. dec 53. Forældre: Teglværksejer Nis Paulsen B og Marie Hansine Andersen. ~[2] 6. juli 55 Gudrun Mølvadgaard Mørch, * 14. marts 09 Skive. Forældre: Murermester Jacob M og Kristine Olesen Mølvadgaard. – Fætre: Nielsen, Aars-H og Nielsen, Vilslev-H og Nabe-Nielsen, Sønderhaa-H.

Litt: Aarh aarb, 1911 (J. Lykke: Paa jagt efter brændevinstøj). Aarh aarb 1955 f, 5—48.

VÆR—NEBEL

Vær sogn, 1643 ha, ved Horsens fjords nordside. Stensballe sund fører ind til Nordstrand og skiller sognet fra Horsens købstad. Højtliggende, stærkt kuperet, stejle bakker, kun ved Stensballe mere jævnt, naturskønt. Lermuldede jorder mod syd, mere sandede mod nord. En del skov. Elbæk strandskov er søgt udflugts-

sted. Byerne: Stensballe (369 indb) med centralskole 1963, stor frøavl, med fh fra 1888, Haldrup (228 indb) med fh fra 1887, Meldrup, Blirup (en int landsby med sammenbyggede gaarde, nær den lille Vær sø). Hg Stensballegaard. »Ved Sundet« er villabebyggelse langs fjorden, forstad til Horsens, et landbrugsmuseum i den gamle smedie i Stensballe er nu nedlagt.

Nebel sogn, 1342 ha, er højtliggende og bakket, Møllehøj 83 m, lermuldet jord. Bleld skov. Byerne: Bleld, Serridslev med fh fra 1943. Hg Serridslevgaard.

Vær sogn er kendt i Danmarks historie, fordi rigskansler **Peder Griffenfeld** er begravet i Vær kirke. Han døde 1699. 1690 overgik hg Stensballegaard ved Charlotte Amalie Griffenfeld til hendes mand baron **Frederik Krag.** Peder Griffenfeld var først begravet i Trondhjem, hans kiste overførtes senere til Vær kirke.

Af den ældre præstehistorie

Der har kun været 14 sp her siden reformationen. Kun een er forflyttet herfra (1926). Provst **Jens Bay** (1664–87) »bekostede prædikestolen« siges der, men paa prædikestolen staar aarstallet 1587. (Epitafium). Hans datter blev gift med eftermanden, provst **Laur. Andersen Stenhugger,** som omkom i sin vogn 1714. Provst, mag **Peder Nielsen Bentzon** (1723–63) var en lærd og betydelig præst. Biskop **Hygom** var fuld af ros over tilstanden i sognene, der syntes ham bedre end andetsteds. Provsten kaldtes »et brændende og skinnende lys«; hans aandelige visdom og forstand fremhæves. Han tog sig af ungdommen og havde en god støtte i statholderinde **Krag** paa Stensballegaard († 57), som oprettede skoler i Vær og Haldrup, og gav degnen 10 rdl aarligt for at undervise børnene, da bønderne ikke havde raad. Foruden om søndagen arbejdede provsten med de unge i skolen eller i præstegaarden næsten hver dag. Han inddelte dem efter køn, alder og standpunkt. Resultatet var godt, og børnene »formaaede at gøre rede for det haab, der var i dem. »Maaske benyttede B metoder, som han havde lært af Brødremenigheden. Degnen var ham ingen støtte, han blev 1752 suspenderet for opsætsighed og forsømmelighed, men dog atter taget til naade. 1754 maatte han gøre afbigt igen og betale en bøde (Hfm fund II, 322, Elle J, s 87). Efter **Tønnes Schiøll** (1763–71) kom provst **Jens Henriksen Schmidt** (f i Vardal, Norge, sp her 1771–99)»en aandrig taler, en punktlig embedsmand« (W III, 644). Han efterlod sig en række interessante optegnelser, gengivet i Østj hj, 1910. Han efterfulgtes af sin søn, amtsprovst **Henrik Christopher Schmidt** (1800—48) en af egnens mest ansete præster. Han blev amtsprovst 1812, medlem af stænderforsamlingen 34, var en fortræffelig administrator, punktlig til det yderste, meget nidkær. Han skrev bl a om liturgien og om Griffenfelds grav og udgav en tale, han holdt i bibelselskabet. (Seml nekrol I, 68). Hans søn blev sp i Tyrsted-U.

Tiden siden 1848

I over 100 aar (1800–1902) sad der kun to sp her, begge højt ansete provster. Amtsprovst *Henrik Schmidt* afløstes af provst *F. C. J. Høegh-Guldberg* (1848–1902), se ndf. Han var aristokratisk, velstillet, imod vækkelsen ved *Otto Møller* og imod Indre Mission. Gennem de 54 aar han var her nød han stor autoritet, han »mindedes med taknemmelighed af flere, af de fleste med stolthed«, en af de faa landsbypræster, der blev Kommandør af Dbg. Han var embedsmand fra den gamle tid. I hans første aar var det skik, at een fra hver husstand skulle i kirke om søndagen, men det ophørte i provisorieaarene. De venstreindstillede landmænd og den højreindstillede provst! ... dette medførte nedgang i kirkebesøget. De vakte søgte til Gylling. – Han havde hjpr de sidste aar, og da han døde, rejste en deputation til Kbhvn for at faa pastor *Hemming Skat Rørdam,* rkp Kattrup-Ø-T, til sp her. Adskillige stod bag dette ønske, men Skat R var kun 30 aar gl, og myndighederne ansaa ham for at være for ung. Saa blev pastor *C. P. Christensen* udnævnt (1902–14). Han var grundtvigsk som Skat Rørdam, men skuffelsen over, at Rørdam ikke blev udnævnt og pastor *Christensens* svigtende helbred medførte, at kirkegangen *blev meget ringe,* adskillige søgte til Søvind eller til pastor *Thordur Tomasson* i Horsens. Der skrives, at »20 var mange i kirke, ofte var der kun 2–3, og i daarligt vejr slet ingen i Vær, hvor kirken ligger afsides«. Der var nogle grundtvigske, og ganske enkelte IM. Der blev oprettet en foredragsforening og en ungdomsforening i Stensballe. Haldrup, der var mest aandeligt vaagen, havde fra ældre tid en foredragsforening, hvor valgmghspræst *Vilh. Malling,* Odder, var hyppig taler. Fra Nebel søgte man til Gylling. Sognene blev betegnet som »døde« for pastor *H. C. Andersen* (1914–26), da han kom hertil. Han var grundtvigsk, tog fat med husbesøg, hvad man ikke var vant til, og kirkegangen voksede jævnt, bedst i Nebel sogn, hvor kirken ligger omgivet af bebyggelse. I Vær kunne det knibe, naar føret var daarligt. Kirkegangen viste, at der alligevel var aandelig trang, og i en længere beretning hertil skriver pastor A, at han havde indtryk af, at folk ligefrem tilskyndede hinanden til at gaa i kirke. Der blev holdt møder eller bibellæsninger i Haldrup, Stensballe og Serridslev med god tilslutning, om sommeren var der ungdomsmøder i præstegaardshaven, undertiden med c 200 deltagere. De gamle samledes til gudstjeneste og samvær i pgd hver sommer, og der kom gerne 130. Desuden blev der holdt møder i præstegaardshaven med fremmede talere ... een gang i 2 dage. Da de grundtvigske 1918 organiserede KS kredse paa egnen, dannes der 2 kredse her, og flere gange holdt alle de 25 kredse paa Horsensegnen fælles møde her i pastoratet. Pastor A blev en af de grundtvigske førere paa egnen, en jævn og hjertelig mand, men i de senere aar kom der tilbagegang, og han søgte herfra. Med ham kom der en præst af den type, man havde ønsket i 1902. De første aar var præget af verdenskrigen og det mærkedes i de kirkelige forhold, saa flere end ellers søgte kirken. Ogsaa den spanske syge var med til at vække alvor, men i 1920'erne ebbede denne kirkelige interesse noget ud. Det faglige og det politiske fik overvægten. Befolkningen bestaar af dygtige landmænd.

Pastor *S. M. Sørensen* (siden 1926) er grundtvigsk. Han skriver: »I 1930'erne steg kirkegangen noget, men efter 2. verdenskrig er den atter gaaet noget tilbage. 1940–45 var der stærkt stigende deltagelse i møder, især nationale møder, men efter 1945 er deltagelsen faldet igen. Under og efter krigen blev der holdt aftenskole og aftenhøjskole med c 30 deltagere fra hver landsby. – De gamle samles i kirken og pgd (c 50). Havemøder i præstegaardshaven samler c 50. En gang om maaneden samt i højtiderne og ved advents- og fastegudstjenester kører der en kirkebil til den afsidesliggende Vær kirke, hvorved kirkebesøget øges paa disse dage, maaske i nogen grad paa bekostning af de andre søndage. Det er stadigt saa-

dan, at de fleste kirkeligt interesserede er grundtvigske. Nogle faa familier til IM«.

Blandt *lægmænd* nævnes: Grev *Hans Ahlefeldt-Laurvig,* Stensballegaard (* 83), var medl af mghraad og præstegaardsudvalget.

Gdjr *A. Rasmussen,* V var i flere aar fmd for mghraadet og sogneraadskasserer.

Skolen

A. J. Gejlager, lærer i Stensballe 1904–38, var en dygtig lærer og lokalhistoriker, alsidigt interesseret. Førstelærer **N. J. Nielsen,** (* 89) fra 20 lærer i Serridslev, kirkeværge, mange tillidshverv. Amtsskolekonsulent **Lundetoft Clausen** er fmd for menighedsraadet. Centralskole i Stensballe 1962. Førstelærer **A. V. Jacobsen** udn t skoleinspektør 1963.

1926 oplyses: Ret god kkg, V kirkes beliggenhed uheldig, grundtv forkyndelse vinder god indgang. KS, enkelte IM, 3 fh. 1935: Kkg 4,5 og 6 pct, KS (sp), DdU. 1947: Kkg 5 og 6 pct, KS (sp), DdU. 1959: Kkg 4 pct, ungdomsf, 3 fh. 1963: Kkg c 3 pct, ungdomsf, 3 fh.

Vær kirke ligger for sig selv. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraakantsokkel. Taarnet (som i 18. aarh fik indadsvunget pyramidetag) og vaabenhuset mod syd er sengotiske. Lille udbygning mod nord (med opgang til orglet). Sengotisk hvælving i koret, skibet har fladt loft. Taarnrummet (gravkapel) tøndehvælving. Altertavlen rummer dele fra 1699, flankeres af sidedøre har malerier af Moses og Kristus og evangelisterne. Maleri ophængt fra 1873 (F. Storch: Gethsemane). Romansk granitfont med relieffer. Smuk renæssancepræddikestol fra 1587. Pulpitur i skibet med malerier fra c 1800. Malmlysekrone fra 1695. Gravsten i vaabenhuset. I kapellet 4 trækister; her hviler Peder Griffenfeld og hustru, Charlotte Griffenfeld og baron Fr. Krag. Paa Griffenfelds kiste en dobbelt metalplade med en lang, sympatisk indskrift om hans tragiske skæbne. 150 sd. Orgel (paa en plads, hvor der var herremandsstole), fra c 1790. Klokke fra 1637.

Syvarmet malmstage fra 1958, desuden to smedejernsstager, skænket til Vær kirke.

Mackeprang, s 138 f, 258 f, 261 f, Fra arkiv og mus 2 r I, 109. A. J. Gejlager: V kirke og nogle af dens præster, Østj hj 1951, 104–16.

Nebel kirke ligger i Serridslev by, ved Aarhus-Horsens landevej. Den er opført 1878 af stamhuset Stensballegaard i stedet for den gamle romanske fraadstenskirke i Nebel (af den gl kirke staar et vaabenhus tilbage, benyttes som ligkapel). Kirken er opført af røde mursten paa granitsokkel i gotisk stil (arkit: Clausen, Horsens), bestaar af udelt skib med tresidet apsis mod øst, og taarn med spir. Taarnrummet er forhal. Aaben tagkonstruktion og bjælkeloft. Stor spidsbue ml skib og korafslutning. Altertavle og alterbord i rig barokstil fra den gl kirke, med maleri (Nadveren). Et tidligere altermaleri af F. Storch fra 1874 (Emmaus) hænger i kirken. Romansk granitfont med relieffer. Smuk 18-armet messinglysekrone (maaske fra Bergens tyske kirke?). 200 sd. Orgel. Stolestader fra den gl kirke i Nebel. I det gamle ligkapel er der flere mindesmærker.

Folketal: 1850: 691 og 587, 1901: 796 og 551, 1921: 910 og 556, 1960: 1224 og 426.
Altergæster: 1922: 536 og 354, 1930: 310 og 245, 1938: 300 og 250.
Menighedsraad: 1922: 12 gr, 1934: 1 IM, 12 gr, 1945: 10 gr, 2 IM, 1 u p, 1961: 9 gr, 1 IM, 2 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 149 (2), venstre 350 (5), borgerl fællesl 73 (1), husm 71 (1), 1962: Soc 234 (2), venstre 417 (5), u p 217 (2). Fmd: Gdjr **Leo Munch** (v).

Sognepræst

Indt 1859: a) 62 rug, 119 byg, 141 havre, b) 3 dobb tiende af gaard, 40 rdl, c) 1 pd ost af hver td hartk, 1 sn æg fra hver gaard, d) 500 rdl, e) 46 td ld, samt krat, 4 td hartk, stor firlænget bindingsværkspgd. – 1870: Regul 1808 kr, netto 5170 kr. – 1913: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd brændt 1927.

11. 26. juni 1848–19. febr 1902 (sp Hylke 26. jan 45 (Hauch-F angiver forkert: Hvirring-H): Provst **Frederik Christian Julius Høegh-Guldberg,** * 5. dec 13 Aarhus. Forældre: Oberst, land- og søkrigskommissær Julius H.-G og Margrethe Pallene Hahn. Stud Aarhus 32, c juli 38 (l), hjpr Hatting-Torsted 8. juni 40, do Hvirring-H 43, provst Voer-Nim herr 26. juni 48–24. okt 90, r af Dbg 67, Dbm 82, K II af Dbg 98, † 19. sept 02. ~[1] 13. maj 45 Christiane Dahl, * 23. marts 12 Vejle, † 22. sept 47. Forældre: Byfoged i Vejle, herredsfoged Christian Frederik D og Ane Kirstine Lund. ~[2] 8. aug 49 Caroline Dorthea Fischer, * 22. febr 18 Horsens, † 3. okt 81. Forældre: Auditør, overkrigskommissær, regimentskvartermester Frederik F og Charlotte Dorthea Schweffel. – Farfader: Statsminister Ove H.-G. Kusine ~ biskop B. J. Fog, Kbhvn. Stamt 101.

Provst H.-G blev som en fader for sine sogne og sit provsti, men noget paa afstand; han skildres som en fornem, kølig type. *Otto Møller* skriver 16. sept 62: »Jeg besøgte provst H.-G for dog ligesom at vende den gode side til, men jeg tror, at jeg straks kom ham lidt paa tværs i halsen. Han foer straks løs paa mig angaaende missionen og ville med eet slag gøre mig til missionsven. Jeg tænker mig, at han som en slags finte tilbød mig at prædike ved et missionsmøde, hvad jeg billigvis afslog.«

Otto M betegner senere i sine breve pastoratet med gloserne »død og mørke«. »Det er stærke ord, og kunne maaske se saadan ud, naar man kom udefra,« skriver pastor *H. C. Andersen.* Pastor *J. Witt-Hansen* (Malt-F), der er født her, skriver, det i H.-Gs tid var aandeligt fattigt i Vær-N. Der var saa at sige ingen kirkegang, og i provisorietidens politiske strid, hvor provsten var klart højremand, kunne han ikke vinde indgang i bondebefolkningen. Witt-Hs forældre gik i kirke i Tolstrup. Et noget andet billede faar man, naar man læser Horsens Folkeblad 26. juni 1898, hvor provstens 50-aars jubilæum beskrives. Da sluttede man op for at fejre den gamle provst, og kongen dekorerede ham med kommandørkorset. Han døde brat, ramt af apopleksi.

Hjælpepræst hos provst Høegh-Guldberg

1893: **O. H. Nyholm,** se Rigshospitalet, Kbhvn.
1895–99: **C. Iversen,** se Herslev.
1899–1902: **H. Schaumburg-Pedersen,** se V Velling-S.

12. 28. nov 1902–11. juni 14 (sp Beder-M 9. marts 87): **Christen Peter Christensen,** * 16. juni 49 Tranderup, Ærø. Forældre: Gdjr Laurids Hansen C og Birthe Kirstine Winther. Stud priv 68, c 77[2] (h_1), uord medhj Asminderød-G, hjpr Visby-H 26. okt 78, sp Oddense-O 28. april 82, afsk 11. juni 14, † 7. nov 36. ~ 16. sept 82 Sophie Agnes Jansigne Lützhøft, * 11. marts 58 Tandrup, Bedsted, Thy, † 13. aug 37. Forældre: Proprietær Jes Eske Christian L og Anna Augusta Lützhøft. – Næstsøskendebarn: Winther, Korsør-T. Søstersøn: Vesten, Sulsted-A. Hustrus fætter: Lützhøft, stiftsprovst, Odense.

Pastor C var en ganske anden type end den gamle, aristokratiske provst.

C var en meget jævn mand, ikke særligt veltalende (gentog ofte de samme sætninger), men han havde altid et godt ord at bringe.

Han var virksom, rar og samvittighedsfuld, hjemmet var meget stille, og han kom ikke meget ud i sognene, da han var svag. De havde mistet 2 børn af difteritis, og præsteparret kunne aldrig rigtigt forvinde denne sorg. Han havde nogle gode aar i Beder, men i Vær-N fik han en kølig modtagelse, da man jo havde ønsket pastor *Hemming Skat Rørdam,* som havde talt her nogle gange. Det lykkedes aldrig pastor C at overvinde denne kølighed, der slog ham i møde. Kirkegangen svandt ind til et minimum, og han søgte afsked efter 12 aars forløb, 65 aar gl. (O. Dybkjær, Beder).

13. 29. okt 1914–11. april 26 (valgmghspræst, Støvring 9. okt 12): **H. C. Andersen,** fl t V Aaby-Aa, se der.

14. 4. aug 1926: **Søren Morten Sørensen,** * 4. juli 98 Lysgaard. Forældre: Gdjr Søren S og Rasmine Abelone Jensen. Stud Døckers kurs 20, c 26^1 (h_1). ~ 8. sept 26 Anna Refsgaard, * 24. april 00 Hjerm. Forældre: Gdjr Peder R og Maren Hjortshøj.

Kredsfmd, KS paa Horsensegnen 38-43.

Litt: Uddrag af provst J. Schmidts optegnelser 1771–99, Aarh aarb 1910 (v A. J. Gejlager), Stensballe i 60-70'erne, Østj hjemst 1941, s 106 f, (v M. P. Clemmensen), Skildringer af dagligliv i Stensballe, Østj hjemst, 1950, (v A. J. Gejlager). Optegnelser fra N sogn, Østj hjemst 1953–54 (v A. Pedersen). Edv. Egeberg om Griffenfelds grav i V, Søndagsbl 1898, s 411, jvf smst 1907, s 324. Om røverkulen ved Serridslev, se Almue-vennen, 1846, s 148. Khst saml 6 r III, 132 f, IV, 392, 7 r II, 278. Aarh. aarb 1908, 75 f. A. J. Gejlager: Skolevæsenet i V-N, Aarh aarb 1919, 142 f, do: Persillekræmmere og bondegartnere i V, Aarh aarb 1932, 178 f, do: Nord for Horsens Fjord, 1946. A. Pedersen: Optegn over Serridslev og Bleld skole, Østj Hj 1960, 71 f.

GANGSTED—SØVIND

Gangsted sogn, 1016 ha, er højtliggende, bakket i midten, Møgelbjerg 101 m, mod nord og syd mere jævnt, god jord. Mindre skove. Byerne: G med centralskole fra 1959, bibl, fh, Elbæk med pgd, uddannelsesskole for friskolelærere, friskole, efterskole, Aggestrup, Ballebo.

Søvind sogn, 2222 ha, ved Horsens fjords nordside, kuperet bakkeland, højtliggende mod nord, (103 m), hvor jorderne er lermuldede, mere sandede mod syd. Naturskønt, skovrigt. Byerne: S (308 indb), ny skole 1963, fh, alderdomshjem fra 1927, Genforeningssten, Brigsted med feriekoloni, Toftum, Ørbæk, Aas med fh. Hg Tyrrestrup (udst) flere større gaarde. Til sognet hører øerne Vaarsø, Vaarsø kalv og Langeør. (Ejes af Kbhvns Universitet, plante- og dyrereservat).

I Aas nævnes en kirke 1524, nu helt forsvundet, men paa kirkegaardens plads opgraves undertiden menneskeben. Mindesten rejst paa stedet.

Ved Tyrrestrup har der været en hellig kilde, Sct Jakobs kilde. De fleste gravhøje ødelagt.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske sp skal have været mag *Gregers* (1536), derefter: hr *Niels* (c 1560), dr *Nilaus Christiani* (c 1590), provst *Erik Eriksen* (c 1620), provst *Chrf. Eriksen* († 1656, maaske søn af forn), *Anders Glud* († 1659), *Niels Holgersen* († 1668), provst *Oluf Rasmussen Rytter* (1668–90), begyndte kirkebogsføringen, *Ole Christensen Zeuthen* (1690–1720) af Brendekilde-B, efterfulgt af sin søn, *Jens Olsen Zeuthen* (1718–37). Provst *Laurids Hansen Jordhøy* (1737–91) havde prædiket for kong Chr. VI og var antagelig pietist, men biskop *Hygom* gav ham det forbeholdne skudsmaal, at han »ikke selv var af de vanvittige og sletteste præster.« (1737). Men 1745 hedder det, at man maa fremhæve hans flid og ungdommens færdighed frem for andre steder, og han roses atter 1752. Jordhøy var meget skoleinteresseret. Ved hans komme hertil var der ingen skoler, men han fik i løbet af faa aar oprettet 3. Han tog sig nidkært af konfirmanderne, og man fortalte, at han endog ville have sin svigerfader, herremanden *Hans Juul,* Tyrrestrup, til at læse for sig. (H. F. Rørdam: Hist saml og studier, II, 268, Saml t j hist og top 1 r, IV, 71, Elle J, s 87). Jordhøy hørte dog næppe til de betydeligste præster paa egnen. Han efterfulgtes af sin søn, *Frederik Gram Jordhøy* (1791–1809), der ogsaa blev provst. – *Hans Brøchner* (1810–39) var gift med en datterdatter af Laur. Jordhøy, saa præsterne var i slægt med hinanden her 1737–1839. Hans Brøchners kulturhistorisk interessante anteg-ninger i G kirkebog er gengivet i Aarh aarb 1919, s 56–79.

Tiden efter 1839

Pastor *S. V. Saxtorph* (1839–49) var en ydmyg mand, som senere skrev, at han »aldrig havde magtet sit embede« (se her I, 485). Men den gamle pastor *Hans Møller,* Gylling, sagde, at Saxtorph »var den nærmeste præst han havde nogen glæde af at omgaas«. De havde været skolekammerater, men Otto Møller fandt S »temmelig lunken og uklar«. Dertil kom, at S var daarlig gift. Han og konen kunne ikke forliges. Saa længe S var i Gangsted, valfartede Hans Møller »ideligt hen til ham«, skriver Otto Møller, især søndag eftermiddag. S havde 6 børn, Møller havde 13 børn, og børnene var ofte med, men de satte ikke megen pris paa at komme fra Gylling til Elbæk pgd, »thi der vankede kun et daarligt traktement«. (J. P. Bang: Otto M, s 22).

Pastor *Mathias A. Kirkeby* (1849–72) var »en rar mand af den gamle skole, meget agtet«. Det blev ikke ham, men hans søn, *Anton Kirkeby,* (der var hjpr her hos sin fader 1866–70), der kom til at sætte spor og var medvirkende til en ikke ringe vækkelse paa egnen. Han og hans ven, *Otto Møller* (der 1860 blev hjpr hos sin fader i Gylling) stod som ledere i det stærke aandelige røre i 60'erne (se Gylling, s 164 f). Kirkebys »tordnende tale« som i meget mindede om Indre Missions vækkelsesprædiken, huede ikke altid *Otto Møller,* men de var og blev nære venner i et frugtbart samarbejde. Kirkerne fyldtes, og fra andre sogne søgte man hertil, saa Gangsted blev et af egnens aandelige brændpunkter. Det vakte liv

var grundtvigsk præget, og sporene kendtes længe efter. *Otto Møller* savnede Anton K meget, da han rejste fra egnen og syntes, at der var blevet saa tomt efter ham. (Brev 8. maj 72). En mindesten er rejst for Anton Kirkeby i Elbæk 1902.

Pastor *Rasmus Balslev* (1872–86) var en alvorlig og nidkær præst, men de fleste vakte løste sognebaand til Bering valgmenighed (17 familier). Balslev var ikke partimand, han sled i sognene, holdt vel besøgte bibellæsninger i skolerne, han var »stilfuld og vindende«, men forholdene var vanskelige og splittede, dels søgte de yderligtgaaende grundtvigske udensogns, dels var befolkningen oprevet af de stærke politiske kampe i provisorieaarene. *Jens Busk* boede jo her. *Balslev* udgav en lille bog om Indien, skildret ud fra en missionærs erfaringer. Hans børn (der var 9) mindedes altid Elbæk præstegaard med glæde (hans to døtre blev gift med bispebrødrene John og Vald. Ammundsen, en søn blev sp i Sorø, en anden provst i Soderup-KE).

Pastor *H. J. V. Berthelsen* (1887–99) havde været medstifter af og fmd for »Missionsforeningen for Aarhus og omegn« 1862 (uden forbindelse med Kirk foren f IM, se nærmere her s 135 f), der fik betydning for det kirkelige liv paa Aarhus-Odder egnen, og frugterne saas i valgmenigheden i Bering og Testrup højskole. Han var en frisindet mand, grundtvigsk, og da han kom hertil, var det hans haab at det splittede atter kunne forenes. Han blev modtaget med velvilje, men de, der havde sluttet sig til valgmenighederne i Bering eller Odder, følte sig saa nært knyttet til valgmenighederne, at »de foretrak det – hellere end at befrugte sognemenigheden ved et fælles liv i enighed« (Horsens dagbl 25. nov 99). Det var baade kirkeligt og politisk en bevæget tid idisse aar paa denne egn. De grundtvigske havde nogle aar, før B kom hertil, oprettet en *friskole,* 1887 fik den egen bygning, og først i 90'erne oprettedes **højskolen,** ledet af *Johs. Elbek,* men kredsen om denne skole sluttede sig til valgmenighederne i Bering og Odder. Biskop Brammer omtalte Berthelsen som »bondevennernes kandidat«. (Khst saml 6 r V, 177).

Pastor *Holger C. V. Køster* (1900–23) var mere udpræget grundtvigsk end Berthelsen. Om hans præstetid i Østbirk-Y, se her s 276 f). Han fik megen betydning og blev efterhaanden som en patriark for de grundtvigske. Det lykkedes ham at faa nogenlunde samling paa menigheden, han var en god prædikant, havde samarbejde med grundtvigske kredse paa egnen, og mange fra andre sogne søgte hertil. Der blev oprettet KSkredse, han havde samarbejde med højskolen, der aldrig blev stor. 1917 omdannedes den til uddannelsesskole for friskolelærere. En del af de gamle vakte fra Anton Kirkebys tid (2. generation) var de bærende i arbejdet.

Pastor *H. D. Enevoldsen* (1923–58), fortsatte godt i forgængernes spor. Nu var kamptiden forbi, baade politisk og kirkeligt, til gengæld brændte ilden vel ogsaa svagere i 3. slægtled. Kirkegangen vekslende, de kirkeligt interesserede er grundtvigske, KS, ingen IM.

Pastor *Jens O. Bach* var her 1958–64; derefter pastor *S. Anker-Møller* (grundtv).

Elbæk friskole-, efter-, højskole-, friskolelærerskole

Friskolen var et barn af den Kirkeby'ske vækkelse. Skolen havde den første tid lokale i et stuehus i Aas. 1887 blev der bygget en særlig bygning til den. Og den mand, som kom til at bære den gn mange aar var: *Johannes Elbek* (* 1860 i Ørskov, † 1936). Han virkede i Elbæk omkring 50 aar. Han var uddannet paa Gedved seminarium, hvor *P. Bojsen* og *Martin Kristensen* betød meget for ham, saa blev han huslærer hos *Jørgen Teilmann,* Bering, kom paa Askov, hvor *Poul la Cour* prægede hans sans for natur og aand. Han var ægte grundtvigsk. Han udvidede undervisningen i friskolen til at omfatte en **efterskole** for de konfirmerede børn, og 1894 udvidedes den til tillige at være **højskole,** fra 1906 udelukkende højskole, men da tilslutningen aldrig blev stor, omdannedes den til **uddannelsesskole for friskolelærere og -lærerinder** 1917. Alle 3 skoler var sammen til 1906, da børne- og efterskolen blev skilt fra højskolen. Som børnelærer var *Elbek* dygtig, havde en sjælden evne til at vinde børnenes og de unges fortrolighed, og gøre dem optaget af undervisningen. Hans rige evner og pædagogiske indsigt kom i arbejdet med de voksne, og med dem, der ville være lærere, til fuld udfoldelse. Han gav dem et solidt grundlag at bygge paa og forstod at vejlede dem i det folkelige livssyn, der laa til grund for skolens virke. Han afhændede skoden 1928, men vedblev med at være lærer ved skolen, der stadigt har staaet i nært forhold til valgmenighederne i Bering og Odder, en del af kredsen om skolen er sognebaandsløsere til disse menigheder.

Da **fri- og efterskolen** 1906 udskiltes fra højskolen, blev *Kristjan Jensen* (* 1868 i Merring, vest for Horsens, † 1948 i Herlev) dennes leder. Han var vokset op i et fattigt husmandshjem, kom tidligt ud at tjene, lærte mølleriet, kom paa Askov, blev 1896 knyttet til Elbæk fri-, efter- og højskole som lærer. Sammen med sin hustru, lærerinde *Dagmar* f Lohmann, der havde betydelige pædagogiske evner, virkede han her til 1929. I mange aar tog han stærkt del i gymnastiksagens udvikling og blev kendt over store dele af landet som instruktør ved delings- førermøder. Han blev ogsaa kendt for sit folkelige forfatterskab, hvoraf der foruden mange mindre fortællinger i blade og julehefter foreligger nogle samlinger: »Kaar«, »Mellem jul og slæt«, »Jenle folk«, »Ved sommer og jul«, »Almue«, I–II, samt de større fortællinger »Fire uger«, og fortsættelsen »Løft dit hoved«. Blandt de brogede skæbner, han skildrer fra smaakaarsfolk i moserne og kærene, banker et rigt, varmt menneskehjerte, hans bøger er god, menneskelig kunst. – Som skolemand prægede han børnene ved sin fine, menneskelige væremaade og sin evne til at fortælle. »Stilfærdigt og bramfrit, men med en egen højtid kom ordene fra hans læber«, siger Johs. Elbeks søn, valgmenighedspræst *Helge Elbek,* Vraa, der var en af hans elever. (H. J).

Friskolelærerskolen ledes nu af *J. Hattinger Jacobsen,* der har ydet værdifulde bidrag til foranstaaende. Skolen hviler paa positivt grundtvigsk grundlag, ikke for snævert, der er 40–50 elever (se Kr Dbl 2. nov 63).

Kommuneskolen: Her nævnes særligt lærerne *G. M. Juel* og *Mikkelsen,* begge interesserede lokalhistorikere.

Aas-Gangsted Fællesskole, indv 1959, ledes af J. P. Hebsgaard Knudsen. Søvind Skole, indv 1963, ledes af Ingolf Berg Johansen.

Blandt kendte personligheder herfra:

Politikeren **Jens Busk** (* 1845, † 1908) var eneste søn af en velstaaende gaardejer i Aas, Søvind sogn. Ved faderens død 1863 overtog han gaarden, hvis ejer han blev 1870. Han var 1862–63 elev paa Gedved højskole, hvis forstander *P. Bojsen* var, og modtog her en stærk paavirkning i grundtvigsk og venstrepolitisk retning. Opvakt og i besiddelse af en sjælden naturlig veltalenhed, som han var, kastede han sig som yderliggaaende tilhænger af Det forenede Venstre tidlig ind i hjemegnens politiske liv og vakte opmærksomhed ogsaa i videre kredse ved sin friske og paagaaende agitation. Ved et suppleringsvalg til Landstinget 1875 blev han opstillet som Venstres kandidat, men opnaaede ikke valg, hvorimod han ved opløsningsvalget 1876 blev opfordret til at stille sig til Folketinget i Ribekredsen, og skønt han var personlig ukendt der, og der kun var tid til ganske faa vælgermøder, erobrede han kredsen med glans og holdt den ved alle følgende valg, indtil han 1906 frivillig trak sig tilbage. Paa Rigsdagen var B *Bergs* og *Hørups* mand og fulgte dem, da Det forenede Venstre sprængtes ved Novemberforliget 1877, ligesom han senere fulgte *Hørup,* da dennes og *Bergs* veje skiltes 1883. Udenfor Rigsdagen havde B forskellige tillidshverv: 1880 blev han repræsentant i Den jyske Husmandskreditforening, 1883 medlem af repræsentantskabet for De mindre jyske Ejendomsbesidderes Brandforsikringsforening og fra 1887 dets formand, 1883–89 var han medlem af Skanderborg amtsraad og fra 1888 af Det kgl Landhusholdningsselskabs bestyrelsesraad. – I det egentlige rigsdagsarbejde kom B aldrig til at spille nogen ledende rolle; fordybelsen i »det saglige« var ikke hans sag, og der fattedes ham det rolige overblik og den personlige autoritet, som skaber den egentlige partileder. Des større var hans betydning som agitator, og som saadan gjorde han sig virkningsfuldt gældende baade i og uden for Rigsdagen. Hans sjældne naturlige veltalenhed var af en egen vildt voksende art, og han var lidet kræsen i valget af sine midler, men kraftig og opfindsom, hvor det gjaldt at ramme modstanderens svage sider eller at finde billeder og slagord, som bed sig fast i hukommelsen og af hvilke adskillige huskes den dag i dag. I en periode, hvor sindene var i kog og de stærkeste udtryk de bedst hørte, øvede hans voldsomme indhug mod det herskende regimente eller mod den ham inderlig forhadte Bojsenske »moderation« ofte en ikke ringe virkning, der – ham selv ingenlunde ubevidst – forstærkedes ved hans ramme jysk og bibeholdelsen af visse landlige ejendommeligheder i dragten. Særlig opmærksomhed samlede B om sig ved sin forespørgsel om behandlingen af husarrekrutterne paa Jægersborg, hvor angrebets skarphed inspireredes af erindringer fra hans egen rekruttid som dragon i Aarhus og af hans levende had til »militarismen«. En stadig bestræbelse hos B, som han ved enhver lejlighed slog til lyd for, var i videst muligt omfang at bringe bønder og husmænd til at styre deres egne økonomiske anliggender gennem sparekasser, forsikringsselskaber etc. I de mislykkede forligsforhandlinger i paasken 1888 var B en ivrig deltager ligesom i bestræbelserne for ved samvirken med en godsejerfløj i landstinget at gennemføre et forbud mod margarinen. – I venstrereformpartiets dage var Bs indflydelse dalende, men han bevarede sit sæde i partiets bestyrelse og i Folketingets finansudvalg, af hvilket han havde været medlem siden 1879. Han fulgte ikke den radikale gruppe ved partidelingen 1905, men hans utryghed ved J. C. Christensens mere positive politik i forsvarssagen var væsentlig bestemmende for hans ønske om ikke at søge genvalg 1906. – B var et religiøst gemyt, og for ham blev grundtvigianismen et overgangsstadium til katolicismen, til hvilken han i sine senere aar med fuld overbevisning sluttede sig. Han boede sine sidste aar i Horsens, hvor han er begravet.

DBL III, 372 f (N. Neergaard). H. Wulff: Den danske Rigsdag, 1882. N. Bransager og P. Rosenkrantz: Den danske Regering og Rigsdag, 1901–03. Politiken 30. aug 1908. Vejle Amts Folkeblad 31. aug s a. Horsens Folkeblad 29. og 30. aug s. a. Garnæs Petersen: Jens Busk, 1943.

Den kendte fjerkræavler *Jens Pedersen-Bjergaard* (* 1843 i Søvind, † 1930 i Søvind) var fra et bondehjem i S, hvor man holdt gammel bondeskik nøje i hævd. Aftnerne gik med husflid og højtlæsning. Han udg 1893 et smukt lille skrift derom: »Minder fra et bondehjem i Jylland«. Han var 10 aar i USA, førte et omtumlet liv, hans aabne, modtagelige sind og hans mange oplevelser skildrede han i »Et liv i bølgegang« (1917). Sidst i 70'erne kastede han sig over fjerkræavl, indførte racefjerkræ fra USA, skrev en række bøger om fjerkræ, og hans virksomhed fik megen betydning for dansk fjerkræavl. Han redigerede hønseriblade, virkede for havefrø m m. Efter flere aars ophold i Kbhvn flyttede han tilbage til Søvind.

(Tidsskr f fjerkræavl, 1930, s 657 f, DBL XVIII, 146). Mindesten i Søvind, rejst af fjerkræsagens venner.

1923 oplyses: Kkg ret god, men noget vekslende, gr præg, friskole med efterskole om vinteren, 3 fh. 1931: Kkg 15 og 6–7 pct, 2 KS (sp) 6 fam t valgmgh. 1943: Kkg 12 og 6 pct, jævne, folkekirkelige forhold, megen velvilje, KS (sp) 150 medl, 2 fam t valgmgh. 1958: Kkg 8 og 3½ pct, alm jævne, folkekirk forhold, velvilje (KS, 120 medl) 2 idrætsf. 1963: Kkg 8 og 3 pct, KS (80), 3 fh, iøvr som hidtil. Mange husmænd. Mdl andagt paa gamlehjem.

Gangsted kirke. Skib og kor er romanske, af granitkvadre paa skraakantsokkel. Norddøren og flere vinduer sees. Syddøren anvendes. Senere er tilføjet ret lavt taarn, nu med pyramidetag, vaabenhus mod syd af raa granit og bindingsværk. Sengotiske hvælvinger i kor og taarnrum, skibet har fladt loft. Barok-altertavle med snitværk, samt maleri fra 1895 (kopi af Carl Bloch: Julenat). Romansk granitfont med løver og løvværk. Nyere prædikestol. Mindetavler. 120 sr. Orgel.

Mackeprang, s 258, 260.

Søvind kirke, ved landevejen, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraakantsokkel. Norddøren og enk. vinduer ses tilmuret. Syddøren benyttes. Senere taarn med glatte gavle, af munkesten, vaabenhus af raa granit mod syd. Et kapel blev nedbrudt i 18. aarh. Sengotiske hvælvinger.

Barok-altertavle med snitværk og maleri (nadveren) fra 1723. Romansk granitfont. Renæssanceprædikestol fra 1575. Flere gravsten og mindetavler. 200 sd. Orgel.

Folketal: 1850: 380 og 888, 1901: 389 og 1096, 1921: 440 og 1222, 1960: 390 og 1178.
Altergæster: 1922: 322 og 289, 1930: 300 og 400, 1962: 222 og 187.
Menighedsraad: 1922: 13 n gr (u p) og saaledes siden, dog i de senere aar nærmest u p. 1961: 2 soc, 11 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 155 (3), venstre 292 (6), RF 65 (1), u p 79 (1), 1962: Soc 224 (3), venstre 380 (6), u p 150 (2). Fmd gdjr **J. M. Jørgensen** (v).

Sognepræst

Indt 1859: a) 58 rug, 125 byg, 131 havre, b) 5 rug, 6 byg, 6 havre, 18 rdl, c) 22 lpd ost, 7 lpd smør, 180 sn æg, d) 520 rdl, e) 44 td ld, 4 td hartk. God pgd i Elbæk fra 1846 med kvist. – 1870: Regul 2448 kr, netto 4480 kr. – 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. – Pgd opf 1940.

14. 24. sept 1839–8. febr 49 (sp Fjaltring-T 18. juli 28): **S. V. Saxtorph,** fl t Græsted-M, se der.

15. 16. april 1849–24. april 72 (sp Strandby-F 19. juli 36): **Mathias Anchersen Kirkeby,** * 17. okt 95. Forældre: Sp i Vejlby-H Mathias K, † 1826, og Ane Anchersen Haasum af Gerrild-H. Stud Randers 16, c okt 21 (h), hjpr hos sin fader i Vejlby-H 28. nov 23, ord kat Hjørring 13. febr 28, hjpr Mørke-H 11. april 28, sp Rubjerg-M 19. juli 28 (fik 3 udnævnelser paa 9 maaneder), afsk 24. april 72, † 17. aug 80. ~ 7. sept 29 Vilhelmine Reininghaus, * 11. nov 04 Lübeck, † 31. maj 74. Forældre: Kbmd Hermann Leopold R og Maria Sophie Muusmann. Søn: Fausing-A. – Sønnesøn: Red Anker Kirkeby.

Om pastor K, se ovf og s 164 f.

Hjælpepræst hos pastor Kirkeby:

1866—70 (sønnem): **A. S. Kirkebye,** se Fausing-A.
1871–72: **K. S. Borgen,** se Lejrskov-J.

16. 10. juli 1872–23. nov 86 (rkp Kattrup-Ø-T 13. sept 62): **R. Balslev,** fl t Vigerslev, Fyn, se der.

17. 19. febr 1887–25. nov 99 (sp Lomborg-R 28. okt 74): **Hans Jens Vilhelm Berthelsen,** * 18. nov 33 Thisted. Forældre: Amtsfuldmægtig Anders Møller Kjær B og Cathrine Vibeke Dahlerup. Stud Aarhus 53, c 59^1 (h_2), lærer borgerskolen, Aarhus 59, medstifter og fmd IMs forening for Aarhusegnen, rkp Bjerregrav-Aa-T og førstelærer i Bjerregrav 13. sept 62, † 25. nov 99. ~[1] 16. aug 59 Marie Margrethe Christiane Müller, * 15. maj 36 Aarhus, † 20. april 70. Forældre: Proprietær Robertus M og Ane Schmidt. ~[2] 9. aug 70 Anna Elisabeth Blædel, * 1. marts 47 Kbhvn, † 28. okt 19. Forældre: Skibstømrer ved Holmen Christian B af Assens-K og Nicoline Olsen. – Moders halvbrødre: Stiftsprovst Dahlerup, og D, Ø Ulslev-G og Ørbæk. Stamt 23. Datter ~ Bjerre, valgmgh Rødding-K.

Folketingsmand Løvel-kredsen 66–69 (slog den senere justitsminister Klein). Sogneraadsfmd i Gangsted-S. Udg 60: Omrids af den engelske formlære, 61: Prædikener om kristendomsbekendelsen og Kristuslivet, 64: Morgen- og aftensalmer til skolebrug, 73: Aage og Ebbe, et gl eventyr i ny forklædning, 82: Forslag til en ny tekstrække.

Om pastor B se ovf og her side 135 f (hans indsats i Missionsforeningen for Aarhus og Omegn 1862). Han var grundtvigsk, praktisk dygtig, politisk interesseret.

I 1866 stod kampen om grundlovsforandringen. Berthelsen var en frisindet mand, han elskede grundloven af 1849 og ville være med til at bevare den i sin fulde udstrækning, og var derfor imod revisionen i 1866. Ved den endelige afstemning om den reviderede grundlov var B blandt dem, der stemte nej. Hans frihedssind gav sig udtryk paa mange maader. Han var en varm skoleven, der med kærlighed omfattede baade skolegerningen og lærerne. Allerede fra sine unge dage havde han vist dette ved at være medstifter og for en tid medlem af bestyrelsen for »Danmarks Lærerforening«. 74. kreds havde da ogsaa paaskønnet hans virksomhed ved at optage ham som æresmedlem.

Pastor B var en smuk mand, liberal paa det politiske og religiøse omraade. Han sluttede sig til den grundtvigske opfattelse. Han havde et prægtigt humør, og spøgefulde ord laa ham let paa læben, og han var god til at sætte liv i en forsamling. Sin kærlighed til folkeskolen bevarede han usvækket, han deltog jævnligt i lærermøderne; han var medlem af bestyrelsen for den stedlige afdeling af Dansk Kvindesamfund. Ogsaa det kommunale liv nærede han en del interesse for; han har saaledes været medlem af og formand for Gangsted-Søvind sogneraad. I Lomborg var han elsket og afholdt af sin menighed; det fik han bevis paa, da han for nogle aar siden fejrede sit sølvbryllup, og da han for et par aar siden var der paa besøg. Det var under bevægede politiske og kirkelige forhold, han kaldedes til Gangsted-Søvind, men trods uselvisk og nidkært arbejde lykkedes det ham ikke at skabe den samling og det fællesskab, som han havde haabet paa (Horsens Dagbl 25. og 27. nov 99). Et mindeskrift: »Til minde om pastor B, for venner – af venner«, udkom 1900.

Se iøvr Hj og Tr XVI, 71.

18. 1. febr 1900–8. maj 23 (sp Mygind-K-S 12. dec 80): **Holger Christian Valdemar Køster,** * 23. nov 48 Tyregod. Faderen: Sp i Østbirk-Y, † 91, se der. Stud Horsens 68, c 73^2 h_1), huslærer i sit hjem, hjpr Østbirk-Y hos sin fader 19. febr 75,† 8. maj 23. ~ 12. aug 75 Kamilla Kristiane Frederikke Køster, f Olsen, * 24. maj 38 Kbhvn, † 15. april 03. Forældre: Professor, rektor i Viborg Frederik Christian Olsen og Martha Helene Andrea Schütte. (Fru K var ~[1] hjpr ved Vartov Hans Chr. Ørsted Køster, † 71). – Søn: Harte-B. Broderdt ~ Krag Jensen, Arnborg. Fætter: Løwe, Damsholte. Hustrus søstersønner: Skjerbek, V Hæsinge-SL, og Hem-S.

Holger Køster var som student levende med i en kreds af vaagne Horsens-studenter (Glarbo, se Slagelse, Fr. Bruun, se Levring-H, A. Riber, se Sæby-H og H. M. Fenger (se Holmens k, Kbhvn), jvf H. M. Fengers erindr, 1925, s 115. K var fra sin ungdom grundtvigsk indstillet, underskrev Askov adressen 1880. I Menighedsbladet 1935, s 54 f gives en skildring af denne præst og hans patriarkalske skikkelse. Under Østbirk-Y er fortalt lidt om ham, se her s 276 f, og i Særslev højskoles aarsskr 1923–24 er der en skildring af ham. Under Mygind-KS er fortalt om hans betydning paa Randers-

egnen. Han bragte det grundtvigske syn med sig, hvor han kom. Hans levende og muntre hustru var ham en god støtte. Selv var han mere tilbageholdende og indadvendt, pgd var gæstfrit aaben og i præstegaardshaven blev der holdt sommermøder. Kirkegangen var god, mange samlede sig om hans jævne og redelige forkyndelse. Pastor *Fr. Holm,* Fruering, sagde, at A. Kirkeby forkyndte Guds hellighed, H. Køster forkyndte Guds kærlighed. Han afskyede den »sorte skole« og mindedes sine skoleaar i Horsens, saaledes at han sendte sin søn Frode, langt bort til den friere Birkerød skole for at blive student. Holger Køster, der endnu mindes som en gammel mand, med stort, hvidt patriarkskæg, var en stille, elskelig mand, en noget tung skikkelse, en studerekammerets mand, især i de sidste aar, en overordentlig ærlig og ydmyg mand: »Var det kun smaamønt jeg gav, saa var det altid ægte mønt!« Hans hustru, Kamilla, var sydlandsk, med sorte øjne, spillevende, færdedes med lethed blandt mennesker, hun var »livet i huset« og fyldte sin plads paa straalende maade. – De havde deres rigeste tid i Mygind (se der). (Had stifts aarb 1948, s 28 f, ved Anker Jensen).

Ebbe Munk har i »Arbejderhøjskolen«, 1955, s 18 f skrevet om det »forsvundne sogn«, Mygind, hvortil den første grundtvigske præst kom 1880. Sognet var som andre sogne, man levede og døde, og ind imellem drak man en masse brændevin. Først og fremmest rettede man sig efter skik og brug, men den pæne og tillidvækkende nye præst krænkede flere af disse indgroede love paa det groveste. Straks blev der dækket op til folkene i spisestuen sammen med familien, karle og daglejere kom ind paa strømpesokker. Omegnens præster brød med den nye præst. Saadan et bordfællesskab ville man ikke udsættes for... Ogsaa i kirkerne kom ny skikke, ny salmer, og folk kom 2–3 mil borte fra, og Mygind-folkene sagde: Hvad vil I komme svansende her efter. Det er da vor egen kirke! Lovsangen steg, og forkyndelsen var lys, saa nogle af de gamle savnede de stærke ord om helvede og fortabelse. Ogsaa den ungdomsforening, som præsten oprettede, stak folk i øjnene. Der blev sunget, leget i haven, og de ny sange var mere muntre end de gamle salmer og viserne man sang under malkningen. Nogle af de ældre søgte at komme den succesfyldte ungdomsforening til livs ved at anmelde dem for at give adgang uden medlemskort. Og præstens døtre maatte staa, grædefærdige i døren og afvise dem, der intet kort havde. Det, der forargede, var at her blandedes husmands- og gaardmandsbørn. Der var et skel, saa gaardmand end ikke kunne holde legestue sammen med husmænd. Pastor K løb paa en social anstødssten, men han ville i overensstemmelse med sin bibel ikke anerkende dette skel. Og særligt saa man ned paa herregaardsarbejderne, som i deres fattigdom ikke var meget kirkelige. Men konerne kom i præstegaarden, fik kaffe, ja ogsaa de svenske arbejdere kom. »Røde Grundtvig« havde ikke blot rødt haar, men røde anskuelser. Køsters grundtvigske livssyn stødte mod sognenes gamle fordomme og klasseskel. Aanden kunne kun trives i fællesskab, med lige værdighed i borg og hytte, med tillid og aabenhed.

Sønnen, pastor *F. Køster,* har smukt skildret sit barndomshjem her, se Harte-B og her s 183 (han var sp paa Alrø).

19. 26. aug 1923–12. marts 58 (sp Sdr Nr Onsild 23. juni 19): **Hans Dahl Enevoldsen,** * 23. febr 93 Sall. Forældre: Førstelærer Niels E og Marie Kirstine Lucassen. Stud Viborg 12, c 18^1 (h_1), afsk 12. marts 58. ~ 18. juni 19 Ingeborg Dorothea Buhl, * 13. juli 97 Ørslevkloster. Faderen: Sp Haurum-S, † 24, se der. – Søn: Søby-SH.

Fmd KS 98 paa Horsens-egnen 26–31, BM Plejehjemsf, i Aarh stifts sydl del fra 35. –

20. 12. aug. 1958–22. febr 64 (hjpr Hobro-S 16. maj 57): **J. O. Bach,** fl t rkp Hobro, se der.

21. 30. juni 1964 (valgmenighedspræst Kerteminde 30. sept 58): **Søren Anker-Møller,** * 13. febr 20 Velling. Faderen: Frimenighedspræst Hundborg, † 31 (af Klim frimgh, stamt 60 E). Stud Rungsted 40. Assisteret statist dep 45–48, c 50^1 (1-104), Lærer Kbhvn, kkp Sct Mortens k, Randers 27. okt 50–22. juli 53, fængselslærer Rendbæk (var 58 udn til sp Broager, men renoncerede). ~ 11. aug 45 Inge Nørby, * 28. okt 21 Kbhvn. Forældre: Kgl kammersanger Einar N og Elna Abelone Christoffersen. – Fætter Gørding-V-B.

Litt foruden ovenn: N. Clausen-Bagge: Grundtvigske førere (A. Kirkeby) 1944, Khst saml 7 r II, 127, 6 r V 177.

Nim herred

HORSENS KØBSTAD

Du lindenes by med de viftende flag
i allé langs de brede og luftige gader,
med maskinernes brag og med spir imod sky
over nymodens chic mellem gamle facader.
Med borgerlig flid og med hjælpsomme arme
med kirkeligt liv, som har alvor og varme,
saa det lyser blandt købstæders flok
med ungdommelig charme.

Saadan har digterpræsten, *Thordur Tomasson,* Horsens, hyldet sin by »ved den bølgende fjord mellem Bjerre og Hads, under Bollers og Stensballes ludende stammer...«

Ja, Horsens ligger smukt og luftigt, omgivet (som de andre østjyske fjordkøbstæder) af givtigt, frodigt agerland til alle verdenshjørner, Horsens har et prægtigt opland. Landevejenes edderkoppespind har sit centrum inde i fjordens bugt: byen, som breder sig nede fra aaen op over bakkerne. Fra højderne har man

udsigt over Horsens med Bygholm park og Bygholm aa. Der er liv og travlhed i gaderne og ved havnen, Søndergade og den ny Aaboulevard er imponerende brede. Man glæder sig over smukke gamle huse med høje stentrapper, over de fine butikker, over Horsens-boernes venlighed mod den fremmede. Her er store industrier, varehuse, ny, friske villakvarterer, her er statsfængslets skumle kasse oppe paa bakken, store forretninger, ølbryggeri, skønne, gamle kirker, jernbanestationen har man flyttet ud paa marken mod Bygholm, og en tid var byen skilt fra banen med et stykke ingenmandsland, – derovre ligger det minderige *Bygholm,* hvor man bor saa godt, spiser saa fint og ærgrer sig over de snesevis af kommunale gæs, der besudler den skønne park, saa man intetsteds kan hvile uden at faa gaasevisitkort paa tøj eller sko... Havnen, banen, rutebilerne, vejene bringer folk i tusindvis i arbejde eller til byen. En travl handels- og industriby.

Byen har en hest i sit vaaben, og navnet kan maaske afledes af ordene hors og næs.

Hovedkilder til det flg er: **N. F. S. Dahl** og **C. E. T. Engsig-Karup**: »Den evg lt kirke i Horsens 1532–1932«, og **J. K. Jensen**: Blade af Hs hist, 1945. Pastor **L. Vestens**, ingeniør **Marstrands** og **H. Utke Ramsing** og **Sv. Aa. Bays** afhandlinger.

Lidt historie. Byen laa heldigt for handel; under borgerkrigen 1147–57 var den møntsted. De ældste privilegier er saa sene som 1442, men byen havde stadsret omkr 1250. Den blev plyndret under Erik Plovpenning og brændt 1285. *Erik Menved* udstedte flere breve herfra. Byen led i de urolige tider og under den sorte død. 1523 forhandlede *Chr. II* her med de misfornøjede jyske herremænd. Byen var befæstet med volde og grave, hvad flere gadenavne minder om, 1532 nævnes »Vor Frue kompagni«.

Der var 2 klostre. 1261 stiftedes *Franciskanerklostret* af ridder *Niels Mandrup,* Barritskov, der skænkede graabrødrene sin store gaard med vidtstrakte grunde mellem det nuv Badstuestræde og *Borgergade.* Her opførtes klostret, der voksede i anseelse og rigdom. Thordur Tomasson digter om klostret:

De kom fra sønder som sol om vaar,
og hjertet de bar paa tunge,
Guds sangere kvad med toner ny
for gamle og saa for unge.
De smelted frommelig stride sind,
sig nejed for korsets vunder,
og mangen gav hen af gods og guld.
saa ligest tyktes det under.
Med tak saa nævnes hr ridder Niels
for rundelig sjælegave,
thi grunded sig her de brødre smaa
et kloster i hegnet have.
Nu glædes hisset i høje kor
den hellige Frans blandt venner.
Der staar hans billed paa alterfløj
og signer med begge hænder...

Klostret brændte 1497, 1504 antog munkene en strengere regel, observansen. Der var vist 18 munke. 1532 overlod kongen klostret til borgerne, munkene drog bort. Klosterkirken blev sognekirke, klostergaarden blev skole og hospital. – Det andet kloster, et herrekloster med stort jordegods, *Sct Hans Kloster,* Korsbrødregaarden (Johannitter) nævnes første gang 1390, laa mod øst, uden for byen (nu Stjernholmkvarteret). En af byens kyndige historikere, lektor *Sv. Aa. Bay* hævder, at Horsens' ældste sognekirke, Sct Mariæ eller »Vor Frue«, har været en bestanddel af kongens ejendom, senere overladt til det Johannitterkloster, der blev til »Stjernholm« og siden nedbrudt. Han mener ikke, at den ind i landet mod vest liggende Lovby kirke kan have været Horsens' sognekirke. (Aarh aarb 1952).

Paven gav 1480 sognefolkene lov til at søge det klostret tilhørende Sct Jacobs kapel inde i byen (den gl Sct Ibs kirke, nu Vor Frelsers kirke). Ved ref inddroges klostret under kronen, og det firlængede kompleks forsvandt totalt. – Af milde stiftelser var der i middelalderen et Helligaandshus og et Sct Jørgens hospital for spedalske.

I slutningen af middelalderen tiltog byens handel, især paa Hamborg, Lübeck og nordtyske byer, senere med Norge og Holland. Mange adelige havde gaarde her, velstanden steg. 1540 rasede en frygtelig brand, og klostrenes lukning betød nedgang. Andre store brande ødelagde. Chr. III modtog de jyske og fynske stænders hyldning uden for Horsens 18. aug 1534. Under svenskekrigene led byen haardt. Horsens var i fjendevold 1627, 1644 og 1657. Byen blev brandskattet og udpint. 1672 var der 1584 indb. Der var kun enkelte velhavende købmandsgaarde (f eks *G. Lichtenbergs,* som endnu ses), magistraten klagede over byens fattigdom. Sejladsen hindredes af slette havneforhold. Byen stod i stampe, 1787 var der 2221 indb. I slutningen af 18. aarh fik byen sit lille hof, idet 2 prinser og 2 prinsesser af den russiske kejserfamilie tog ophold her 1780, hvor 2 gaarde paa torvets sydside sammenbyggedes (af professor *Harsdorff)* til det saakaldte *palæ,* med et lille russisk kapel. Den sidste af de 4 søskende døde 1807. 1810–29 boede prins *Christians* (Chr. VIIIs) fraskilte gemalinde, Charlotte Frederikke, her, 1830 blev det ombygget til klublokale, og 1848 solgt til latinskolen, Senere blev det menighedshjem, se ndf. – Byen havde fast garnison fra 1724. Af ældre bygninger kan med vemod nævnes, at den smukke Karnapgaard, opført 1718 af storkøbmanden *Claus Cordsen,* blev revet ned 1913 (genopført paa Sundvej).

Skoledirektør *J. K. Jensen* skrev (Den evg-lt kirke i Horsens 1532–1932, s 83):

Horsens by har alle dage – som følge af »sin fortræffelige beliggenhed ved den inderste vig af en lang, dyb fjord, omgivet som den er af de bedste herreder i Jylland med 21 herreder nær og rundt om sig«, – haft rige muligheder som handelsby, og der var altid i fortiden en del af handelens mænd, som ved dygtig omsætning med det søndenfjeldske Norge, med København og de østersøiske stæder, navnlig Lübeck og Flensborg, søgte at udnytte disse muligheder.

Udførslen af oplandets produkter foregik altid over Horsens havn, og de i byen hjemmehørende fartøjer bragte rigdomme hjem fra fremmede strande, saaledes at Horsens i de tider var bekendt for at have lige saa stort udvalg og lige saa store lagre af modevarer, f eks silketøjer og engelske strømper, som Hamborg, og det var almindelig kendt blandt Jyllands og Fyns købmænd, at hvis man ville forsynes med

slige varer, skulle man til Horsens, der altsaa paa dette omraade var at betragte som datidens handelshovedstad for Jylland og Fyn.

Der skulle i de tider betales betydelige toldafgifter af slige varer. Men mange købmænd og sømænd i Horsens var bekendt viden om som udlærte mestre i den kunst at tage toldvæsenets betjente, de af alle saa forhadte og foragtede »posekiggere«, ved næsen. De øvede deres bedrifter ikke blot paa Horsens fjords kyster, men endog helt ovre paa Vesterhavskysten, og der skulle i de tider ikke noget stort kup til, for at dets udøver kunne forvandles til en hovedrig mand.

Ad disse veje, enten den legitime handels, smugleriets eller ad begge i forening, fremstod der i Horsens en række rigmænd, der hver paa sit omraade kom til at staa i forreste række blandt borgerne i deres by. Deres rigdomme gav dem myndighed og magt. Flere af dem følte sig ogsaa som følge deraf hævet over borgerne i almindelighed, og de fandt hurtigt hinanden i selskabelig henseende. De støttede hinanden paa forskellige omraader og sørgede for, at ægteskaberne saa vidt muligt sluttedes inden for kredsen. Derved øgedes rigdommene paa de enkeltes hænder yderligere, og derved opstod hele dynastier af velhavende borgerslægter i byen.

Disse rigmænd var i almindelighed haarde halse, der ikke lod sig noget sige, og de krævede, at der vistes dem hensyn. Men mange af dem var tillige besjælet af et borgersind af mere end almindeligt format. De lagde ikke blot villigt skuldrene ind under den store skattebyrde, men var ved enhver lejlighed rede til at yde deres bidrag til fremme af de for byen vigtige foretagender og hjælpe deres medborgere i tilfælde, hvor disses egne evner ikke strakte til. De forstod, at med de rige gaver af forskellig art, der var blevet dem betroet, ogsaa fulgte opgaver, som de havde pligt til at løse. Det gamle ord *»noblesse oblige«* – adel forpligter – var for dem ledestjernen i deres daglige liv og ikke blot en smuk tekst til taler ved festlige lejligheder, naar mad og drikke dækkede »brede borde«. Det var mænd, der baade bogstaveligt og i overført betydning gjorde sig fortjent til hædersnavnet: deres bys – herunder deres kirkes – bygherrer i det 17. og 18. aarhundrede.

Dette gjaldt om flere medlemmer af slægterne *Kølholt, Blimester, Hofgaard, Bering, Lichtenberg, Cordsen, Rodenborg, Stauning* og *Lindvig*, ligesom det gjaldt om en række andre af de for nutidslægten ukendte borgere i byen paa de tider.

En stor opgang begyndte ind i 19. aarh. Tugthuset opførtes 1847–53, og med jernbanen 1867 begyndte det egentlige opsving. Sidebanerne til Juelsminde, Odder, Bryrup og Tørring gjorde Horsens til midtpunkt i egnens jernbanenet, en række betydelige fabrikker rejste sig (Crome og Goldschmidt 1865, jernstøberier, maskinfabrikker, tobaksfabrik, bryggeri, svineslagteri, margarine, mælkekondensering, metalindustri, tekstil, gummi, trævarer osv). Byen spængte de gamle rammer. Hvor Sct Hans kloster og senere Stjernholm slot laa (købt 1879 af kommunen), har rejst sig ny kvarterer, mod nord og syd breder byen sig over bakkerne, aaen er blevet boulevard, og mod syd og langs fjorden er bygget villaer og ejendomme i stort tal. Banelinien og Bygholm jorder dannede i lang tid grænse mod vest og syd, men efter jernbanens flytning, og kommunens overtagelse af Bygholm 1918 vokser byen stærkt i disse retninger. Bygholm er det storslaaede samlingssted med restaurant og mødelokaler.

Byens opland naar omtr fra Odder til Skanderborg, Nr Snede og Vrads. Juelsmindebanen er nedlagt, Horsens er betydelig rutebilcentral. Raadhuset (opf 1855), Administrationsbygningen (1920), Domhuset (1918).

Forvaringsanstalten og Særfængslet ligger højt, nordvest for byen, en fireetages, firefløjet bygning, omgivet af en ringmur, rummer 274 indsatte. Opført 1853, indtil 1933: Horsens Tugthus, 1933–61: Statsfængsel. Til den lukkede hovedanstalt er siden 1927 knyttet et anneks i Amstrup, 26 km borte.
(Se Sv. E. Christiansen og Th. Møller: Statsfængslet i H 1853–1953).

Skolen. Latinskolen. Skolen stammer fra reformationstiden. Ny skole 1857. Den nuv. skole er opført 1940, med idrætsbaner, bibl, 17 klasseværelser. I aulaen en smuk talerstol fra 1780, rektor Oluf Worms malerisamling. I gaarden en smuk bronzeskulptur. 24 lærere, 400 elever. Om skolens og dens rektorer, se rektor Cl. Clausen: Horsens statsskole 1532–1932 og skolens aarsskrifter. Rektor nu er **Aksel Strehle** (* 96 Mosbøl, rektor her 42).

Kommuneskolen. 1925–50 var **J. K. Jensen** skoledirektør. Han var * 80 i Klim, som lærer i Silkeborg deltog han stærkt i det kommunale liv (soc dem), blev 21 skoleinspektør Nakskov, og i de 25 aar han var skoledirektør i Horsens var skolevæsenet i voldsom vækst, og J gjorde et mægtigt arbejde. Han blev hyldet ved sin afsked. Var en betydelig lokalhistoriker, leverede værdifuldt stof baade til bogen om de evg lt kirker i Horsens 1532–1932 og til dette værk. I bøger, artikler og foredrag søgte han med flid at klarlægge byens historie. Han døde 1962.
1950—65 har **P. L. Engelbrechtsen** (* 97 Vejen, gift med en datter af pastor J. C. L. Richter, Vejen) været skoledirektør, han er fmd for Sønderj foren i Horsens, censor ved lærereksamen m m har udgivet 44: Vor kirkes historie, medudg af læsebogssystemerne: Danske digterværker, Barnets læsning m m, samt Praktisk haandbog for unge lærere.

Skolevæsenet omfatter 8 skoler med c 4800 elever, 7 skoleinspektører, skolehaver, sportsplads.

Allegades skole (fra 1860). Skoleinspektør **Ole F. Hecquet**, * 18.

Kildegades skole (fra 1882). Skoleinspektør **Kai Gjørtz-Laursen**, * 20. Skolen, Kildegade 46, har tilhørt **Horsens private realskole**, men overgik til kommunen 1953.
Den nye boligminister, **Kai Andersen**, * 07, er overlærer uf nr ved Kildegades skole og folketingsmand for Skanderborg amt siden 47.

Ryesgade skole, fra 1924 (se ndf). Skoleinspektør **Marie L. Ganderup**, * 13.

Søndermarksskolen (fra 1952). Skoleinspektør **Johs. Nielsen**, * 06.

Tordenskjoldsgades skole (fra 1907). Skoleinspektør **Axel Justesen**, * 00.

Borgerskolen: Skolegade (fra 1860, udv 1942). **S. C. Hansen**, * 20.

Langmarksskolen (opf 1963): **Jens N. Pedersen**, * 21.

Horsens private real- og forberedelsesskole opretteres 1871, da Latinskolens to nederste klasser nedlagdes. Egen bygning 1902, 1942 sammensluttet med Horsens private realskole, 600 elever, 25 lærere.

Den katolske Sct Ibs Skole, Kildegade, opr 1873, c 90 elever.

Bygholmsskolen ved Fuglevangsvej er **Eksternat**

skole under Statens Aandssvageforsorg, opf 1959, 70 elever.

Ingeniørskolen (Horsens Teknikum) opr 1915, 26 + 22 lærere.

Teknologisk Undervisning (opr 1943, 250 kursussøgende), **Teknisk skole** (opr 1857, med 4 skoler, Amaliegade, Slotsgade, Gersdorfsgade, Høegh-Guldbergsgade) ialt c 1500 elever. Teknisk Kollegium fra 1961.

Handelsskolen, opf 1939, opr 1869, c 100 elever.

4. Maj Kollegiet, opf 1949, med c 40 værelser.

Paa **Bygholm** er en institution for Statens redskabsprøver (forstander: Landbrugskand **Knud Hansen**, (* 05 Skævinge). Gdjr, landbrugskand **Ejnar Østergaard** (* 96 Hornborg) er fmd for Bygholm landbrugsskole siden 45, fmd Dsk landboforeningers frøforsyning og Statens planteavlsudvalg fra 51.

Horsens kvindeseminarium opr 1897, nedlagt 1924, nu kommuneskole (se her næste side).

En **privatskole** med særlig farve skal nævnes. Lærer **Samsing** oprettede en friskole, der blev ledet i ægte grundtvigsk aand og var imod de store skoler og den udpenslede fagdeling. Efter hans død drev en datter skolen, men elevtallet gik ned. Saa overtog frk **Kathrine Eriksen** skolen, og det blev under hendes ledelse en god lille skole, rodfæstet i grundtvigsk livssyn og menighedsliv, knyttet til Klosterkirken. Efter et fald ned ad en trappe kunne frk Eriksen ikke mere lede skolen, og den blev 1955 overtaget af lærerparret **Dolly og Viggo Baun,** hidtil Hammerum friskole.

Og lad os til sidst nævne Danmarks ældste endnu eksisterende aftenskole, den **Rosing-Ræder'ske aftenskole,** der nyligt (1964) har fejret sit 100 aars jubilæum, bl a markeret ved et nydeligt mindeskrift ved Carl Th. Jørgensen, der i digt og prosa fortæller om skolen, dens 10 stiftere, baggrunden for dens oprettelse og om det daglige liv paa skolen. Et digt »Livets skole« slutter:

Gamle skole — lyse hjem
løfted' tusind andres frem.
Her blev gammel arv gjort ny,
saa det kendes i vor by.
Og trods sine hundred' aar
lever lyset — skolen staar.

Se iøvr »Folkeskolen« 13. marts 1964 og her s 324.

Horsens Museum, stiftet 1906, havde til huse i den gl tekniske skole, 1915 egen bygning i Caroline Amalielund, museumsbygn opf ved test gave fra lodskpt Th. Løwenstein. Udvidet 1930. Der er en histor og en kunstafdeling. 1963 aabnedes en filial, Nørregade 31 (»Flensborgs enkebolig«) for gl værktøj o lign.

Centralbibliotekets bygn opf 1960, Vitus Berings Park (smukt relief af Allan Schmidt i dets atrium), bibl er grundlagt 1869, aabnedes 1894. Adjunkt (senere prof) Andreas Schack Steenberg), forkæmper for folkebiblioteker, virkede dygtigt for bibl her til 1909, da han gik over til hele landets folkebiblioteksvæsen. Han aabnede 1881 (som den første) adgang for publikum til Latinskolens Centralbibliotek 1937. C 47.000 bd. (Se Carl Th. Jørgensen: Fra en favnfuld bøger til H centralbibl, 1944, Sv. Plovgaard: »Fra Bogens Verden«, 1960, nr 9).

3 biografteatre. Teaterbygning Graven 5, omdannet til biograf 1957.

Horsens Kommunehospital, opf 1907, stærkt udbygget flere gange, sidst 1963, med 7 overlæger og 14 andre læger. Det gl sygehus var fra 1858.
Sct. Josephs Hospital, indr 1900 i en villa, af Sct Josephssøstrene, c 30 pladser.

»De gamles Hjem«, kommunalt, opr 1911 i det gl sygehus, udvidet 1944. Mange folkepensionistboliger (c 225) opført siden 1939.

Horsens hospital. Fr. I skænkede Graabrødreklostret til byen 1532. Kirken skulle være sognekirke, klostret hospital, skole og præstebolig. Klostret blev dog aldrig hospital, vist fordi der var hospital i Helligaandshuset. 1541 ser det ud til, at det skulle nedlægges, da det laa øde, men i kgl brev af 1560 befales det, at hospitalet skal genopbygges... for »fattige, syge og saarede mennesker«. Flere gaarde, hvoraf nogle hørte til Aarhus hospital, lagdes derunder, en gave fra Holger Rosenkrantz, Boller, kom til (11 gaarde m m), 1665 udstedtes ny fundats, og hospitalet har virket siden. Pengekrisen 1807—14 og mindre heldig bestyrelse havde nær bragt det til undergang. Efter fundats af 1856 skal der være 24 faste pladser for værdigt trængende. Den 28 m lange hovedbygning i Hospitalsgade stammer fra 1560, senere udvidet. Kirken blev restaureret 1869, smuk gotisk altertavle med figurer, ny prædikestol, fladt dekoreret bjælkeloft. 100 sd. Orgel. Kkp ved Klosterkirken er præst ved hospitalet. Smuk have ved hospitalet. — **Den Arentzenske stiftelse** er oprettet 1891 af fabrikant H. C. Arentzen, en smuk renæssancebygning med 20 friboliger.

Desuden **mange stiftelser,** forsorgshjemmet paa Fussingvej. Børneoptagelseshjemmet Fjordlyst (1907), spædbørnehjem (1907), Stefansforeningens Børnehjem (1898), børneasyl fra 1840 (85 børn), børnehaver, fritidshjem, KFUM og Ks fritidsklub Centrum.
Arbejderungdommens hjem, Kildegade, opr 1937.

Parker og anlæg
Idrætsparken ved Langmarksvej, 6,3 ha, anlagt 1929, udvidet, plads til 10.000 tilskuere. Bronzeskulptur ved indgangen. **Sportspladsen** ved Vestergade, 6 ha, **Dyrskueplads** ved Bygholm.
Caroline Amalielund, 10 ha, anl 1841 med Papegøjetoften (fra gl fugleskydning) og Folkets lund. Terrasse med pavillon, friluftsscene, museet, buste af Emil Bojsen († 1898) og skulptur. **Strandparken, Bygholm Park, Vitus Berings Park** ved banegaarden med minde om Vitus Bering og skulpturer, Bygholm Skov. Flere smukke gl huse (Smedegade 91, Søndergade 46, Borgergade 28, pakhus ved Badstuegyde, **Lichtenbergs** gaard, Søndergade 17 osv.

Byens folketal: 1850: 5827, 1901: 22,243, 1930: 28,363, 1960: 37.261 (med forstæderne Torsvang, Bækkelund, Dagnæs (alt mod syd) og Ved Sundet (mod nord) 40,181 indb.

Byraadsvalg. 1943: S 7163 (14), R 416 (0), K 4658 (9), V 967 (2). 1962: S 11.086 (15), R 281 (0), K 3137 (4), V 3015 (4), Rf 207 (0), SF 1573 (2), Komm 163 (0). Borgmester **Robert Holm.**

Horsens har fra 1849 været et betydningsfuldt politisk centrum. Valg foregik paa torvet. 1918 fik byen sin første socdem borgmester, **Axel Sørensen,** der var borgmester til 1939. (I denne periode opførtes den ny banegaard, købet af Bygholm 1918, gav anledning til de store udvidelser mod vest, og et helt nyt kvarter opstod), 1939–49 var forretningsfører **J. C. Juliussen** borgmester, efterfulgt af **Robert Holm.** Efter befrielsen 1945 opstod splittelse i arbejderbevægelsen, og det absolutte flertal gik tabt, men **Robert Holm** genvalgtes dog som borgmester. 1954 genvandt Socdem det absolutte flertal.
I Horsens bykreds flg ftm: 1895–98: Sekr **Jul. Wulff** (Højre), 1898-1906: Forretningsfører **M. C. Lyngsie** (Soc), 1906–09: Dr phil **Arnold Fraenkel** (Højre), 1909–18: Red. **Hans Nielsen** (Soc). Ministrene **L. Rasmusen** og **Axel Sørensen** og **L. P. Jensen** var ftm her i amtet (efter 1918).

I Horsens udkommer nu **»Horsens Folkeblad«** og **»Jysk Aktuelt«** (tidligere Horsens Socialdemokrat), der trykkes i Vejle og har lokalredaktion i Horsens. Om amtets **politiske** udvikling kan noteres, at der var lige mange af Højre, Centrum og Venstre valgt til den grundlovgivende rigsforsamling, men hurtigt erobrede Venstre landkredsene, »Horsens Folkeblad« (fra 1865, red 76—98 af **Emil Bojsen,** senere af **Kr. Olesen,** blev førende Ventreblad. Fra c 1885 voksede Socialdem stærkt, især i Horsens, hvor man fik eget blad, senere i Silkeborg. 1898 erobrede **M. C. Lyngsie** Horsenskredsen, 1906 erobrede **Jacob Christensen** Silkeborg-kredsen. Efter 1920 har Socdem yderligere befæstet sin stilling i købstæderne. Af amtets 6 folketingsmænd er (1964): 3 Soc, 2 V, 1 Kons. Horsens og Silkeborg er amtets bladcentrer.

Blandt **kendte personligheder** fra Horsens kan iøvrigt nævnes: Biskop **Hans Svane,** * her 1606, søfareren **Vitus Bering,** * her 1681, general **Poul Vendelbo-Løvenørn,** * 1686, storkøbmanden **Gerhard Lichtenberg,** * 1697, statsmanden **Ove Høgh-Guldberg,** * 1731, maleren **A. Dorph,** * 1831.
(Mange præster er fra Horsens, f eks provst **Ottosen,** Kbhvn, præsterne **Käszner** og **Bønnelycke Jørgensen,** Rødovre, **Sørensen,** Stenløse-V, **Klok,** Nr Bjært, og **Kaldau,** Struer-G).

I **Biografisk Leksikon** omtales flg Horsensborgere (anført i alfabetisk orden):

Redaktør **Emil Bojsen** (* 1854, † 98), søn af F. E. B, sp Stege, og broder til **P. Bojsen**, Gedved, blev student, tog landmaalereksamen 81. Hørte til det første kuld af Venstre-redaktører, var kun 22 aar, da han 1876 blev red af »Horsens Folkeblad«. Energisk som agitator, polemiker og organisator. Var førende ved oprettelsen af det første andelsslagteri, andelsbyggeforeningen osv. Han førte akademikere sm m Horsens-egnens bønder, var fmd Venstre her. Udg 90-92 »Venstres Bog«, var 89 drivkraften i det saakaldte »Vikingetog« til Lolland. Var Riffelbevægelsens og skattenægtelsens mand, men gik med til forliget 1894. Horsens-egnen fulgte ham og hans blad. Mindestøtte i Caroline Amalies lund.

Seminarieforstander **Emil Buchwald** (* 1844, † 1927), som 1894 oprettede **Horsens kvindeseminarium**, og ledede det til 1915, da frk **Johanne Mohr** blev forstander. Da hun blev forstander for Ribe statsseminarium for kvinder, nedlagdes Horsens seminarium.

Zoologen **Fr. Faber** (* 1796, † 1828) var auditør, men blev kendt som ornitolog. Skolemanden og oversætteren **Chr. Fledelius** (* 1865, † 1915) adjunkt ved H lærde skole, dygtig germansk filolog, oversatte klassiske tyske værker. Politikeren **C. Magdalus Jespersen** (* 1809, † 73) var herredsfoged og direktør for Horsens tugthus 1857–71, blev etatsraad, medl af den grundlovgivende rigsforsamling, folketingsmd her 61–66.

Ikke blot i kirken, men ogsaa i Horsens presse lyser navnet **Olesen.** Redaktør **Kr. Olesen,** Horsens Folkeblad, blev født den 15. aug 1863. Hans livsgerning faldt i Horsens, hvor han ledede Peder og Emil Bojsens blad i aarene 1901–34 og iøvrigt fortsatte som interesseret medarbejder ogsaa efter sin afgang efter 70 aars alderens indtræden. Han døde den 8. juni 1950. Han udførte et betydningsfuldt virke for Horsens Folkeblad og for by og egn.

Kr. Olesen blev født paa et husmandssted i Røgind, No sogn ved Ringkøbing. Baade faderen og moderen var fra Tim sogn med slægtsforgreninger til bl a Stadil og Hee. Faderen var saaledes ud af Svensgaard-slægten. Han var med i 1864 og kom dybt nedslaaet hjem fra krigen, forøvrigt ogsaa ret medtaget af den slidsomme hjemmarch. Nederlaget prægede hans sind og kom ogsaa til at sætte spor i sønnens barndomsoplevelser.

Allerede som 9-aarig kom Kr. Olesen ud at tjene hos fremmede, dog kun om sommeren. Sine første penge tjente han som medhjælper for kvægdrivere, der skulle føre kvæg sydpaa ad vejen til Tønder og Husum. Han hjalp fra Røgind til Rabjerg kro og gik alene den lange vej hjem om aftenen. I barndomshjemmet var der kun 4 bøger: Bibelen, salmebogen, en prædikensamling og en lille almanak. Den første »store« almanak, med historier og billeder, har Kr. Olesen fortalt om, saa kom han som lille dreng paa Svensgaard i Tim. De ydre kaar for læsning var til at begynde med meget ringe. Aftenbelysningen kom fra hjemmestøbte lys eller fra en tranlampe. Hans skole synes at have været ledet af en lærer, som virkelig forstod sin opgave og som senere opmuntrede og hjalp ham til at gaa den boglige vej.

Det var dog ikke blot lysten, men ogsaa nødvendigheden, der hjalp Kr. Olesen ind paa denne vej. Han kom i 17-aars alderen til skade med en arm og kunne ikke klare landbrugsarbejdet. Der blev talt om at læse til præst eller degn, men det maatte opgives, da han ikke kunne synge. Saa kom han foreløbig paa Askov Højskole, tre vintre i træk. Den første sommer var han hos sognepræst **P. Riemann** i Lem, hvor han delte sin tid mellem læsning under præstens vejledning og arbejde i den store præstegaardshave. De to andre somre hjalp han til paa forstander **L. Schrøders** gaard i Askov, hvor man paa den tid stadig pløjede med trækstude.

Askov-tiden fik stor betydning for Kr. Olesen. Han lyttede, og han læste. Han fik kammerater, der ogsaa øvede indflydelse paa hans tanker og meninger. En af dem var **H. P. Hanssen-Nørremølle,** med hvem han vedligeholdt forbindelsen lige til dennes død.

Fra Askov kom han til Sdr Næraa som huslærer for valgmenighedspræst **Fr. Nygaards** børn. En af dem var red Johs. Nygaard, Middelfart. En tid var han i Sdr Næraa, blev formand for en af de første af Venstres Ungdoms foreninger 1885, stiftet i Sdr Højrup, men det blev gymnastikken, som optog ham mest. Saa blev han journalist først ved Fyns Tidende, fra 1891 i Ringkøbing, 1892 red af Esbjerg Avis og 1901 red af Horsens Folkeblad, og for dette blad kom han til at udføre sin egentlige manddomsgerning, vidtforgrenet gennem en levende optagethed af alt det, der var med til at højne i folkelig, politisk og erhvervsmæssig henseende. De mange tillidshverv, han fik, fortæller lidt om, hvorledes han udover et krævende arbejde paa bladet ofrede sig for mange gode formaal.

Kr. Olesens vestjyske oprindelse fornægtede sig aldrig. Han trofasthed overfor ideer og værdier, der var givet ham i hans opvækst, var et særkende. Han kunne nok synes sindig af væsen, men det skete nu og da, at hans vestjyske sind gnistrede. Karakteristisk for ham var det, at alt for megen begejstring lagt for dagen ængstede ham og kaldte paa trangen i ham til at se tingene ogsaa fra en anden side. Se Horsens Folkeblad 10. aug 63.

Politikeren **Laust Rasmussen** (* 1862, † 41), var husmandssøn fra Højrup, ved Kolding, sluttede sig som ung typograf i Fredericia til socialdem, flyttede 1890 til Aarhus, hvor han blev **Harald Jensens** haandgangne mand og fmd for De samv Fagforeninger i Aarhus. Da der skulle oprettes et socdem blad i Horsens, sendtes han hertil, og 1898–1918 var han red af »Horsens Socialdemokrat«, byraadsmedl 1900–17. Med sin frodige veltalenhed og sit lyse sind blev han en vindende agitator, og hans artikler blev meget læst. Han bidrog meget til partiets fremgang, skrev 1913: »Haandbog for Socialdemokratiet«, var folketingsmand i mange aar, blev politisk ordfører, og i forsvarspolitikken var hans krav: Afrustning, internationale stridigheder skal afgøres ved voldgift! Militærudgifterne skulle ned! 1924–26 og 1929–32 var han forsvarsminister, men han fulgte den ændrede situation paa flere punkter. 1918–24 var han direktør for Statens døvstummeinstitutter og statsrevisor. Han boede i Horsens og blev begravet her.

Godsejer **Aug. Schütte** (* 1804, † 89) købte Bygholm, var interesseret landmand, gjorde meget for Horsens by og blev æresborger her 1872. – Maskinafbrikant **Jørgen Stallknecht** (* 1829, † 1906) var maskinfabrikant i stort format. 1831 anlagde **C. F. Weiss** det første jernstøberi i Jylland. Det blev overtaget af **Ulrich Stallknecht** 1840, og efter hans død overtog **Jørgen S** (efter flere læreaar i udlandet) støberiet, han lavede landbrugsmaskiner, symaskiner, cykler osv, fik mange diplomer, byraadsmedl 1860–88, virksomheden blev stor, den og S fik megen betydning for byen. Han var fmd for Horsens spare- og laanekasse og blev etatsraad 01. – Statskonsulent **Søren Sørensen** (* 79 i Hundslund, konsulent i Horsens landbrugsforening, fra 1919 statskonsulent for at varetage danske landbrugs interesser i udlandet. Han udgav 1912 »Horsens landbrugsforenings historie«, og senere en bog om Horsens andelssvineslagteri. – Borgmester, trafikminister **Axel Sørensen,** (* 1882, † 47), var en af arbejderbevægelsens banebrydere i Østjylland og i Horsens. Han var handelsuddannet, fra 1903 ansat ved »Horsens Socialdemokrat«, byraadsmedl 1917, borgmester i Horsens 1918–39, trafikminister 39–40, hypotekbankdirektør 40. Han fik afgørende indflydelse for byens udvikling, ved at arbejde for havnens udvidelse og modernisering, erhvervelsen af Bygholm gods, banegaardsforholdenes ordning, elektricitetsforsyningen, 1932–36 var han landstingsmd, 1939 blev han folketingsmd. – Gymnastikpædagogen og sløjdlæreren **And. Thorup,** (* 1875, † 1939), blev ansat ved Horsens statsskole 1904, blev lektor, var en kort tid byraadsmedl, fik en meget fremskudt stilling som gymnastikleder og ved sit arbejde for fysiksløjd og udgav flere lærebøger, en munter, vennesæl og evnerig lærer. – Skolemanden **Ole Worm** (* 1757, † 1830) var magister, rektor i Horsens 1787–1829, en alvorlig, human mand, der holdt stærkt paa den klassiske lærdom og udgav en række latinske oversættelser m m.

Paa forslag fra flere sider anføres iøvrigt nogle af de førende i byens kultur- og erhvervsliv i de sidste aar, men vi holder os til dem, som er nævnt i **Kraks Blaa Bog:**

Andresen, Kaj, overlærer, Horsens, blev boligminister 1964.

Busch, K. F. B. (* 02 Kbhvn) overlæge, dr med, censor v Aarhus univ, fmd Civilforsvarsforbundets H kreds, medl Landsraadet.

Christensen, N. Chr. (* 96 Holstebro) chefred Horsens Folkeblad fra 34, folketingsmdl 45–50 og fra 53 medl Nordisk Raad, talrige tillidshverv i Venstre, i pressen.

Christensen, Max (* 77 Horsens), dir Horsens Bank 38 (ansat der 96).
Engsig-Karup, C. E. T. sognepræst, se ndf.
Engelbrechtsen, P. L. skoledirektør, se ovf.
Hede Nielsen, Eigil (* 04 Odense) og hans broder:
Hede Nielsen, Ove, (* 07 Horsens), sønner af fabrikant N. Hede N. Horsens, direktører i Jysk Ilt- og Acetylenfabrik, Nordjysk do m m. (Se Pltk 29. nov. 64).
Heilbo, Helmuth J. (* 15 Kbhvn) fængselsinspektør her 59.
Holm, Robert (* 06 Aarhus) arbmd, fagforeningstillidsmd, byraadsmedl Horsens 38, borgmester 49, fmd Dsk Privatbaners fællesrepræsentation.
Juliussen, Jens Chr. (* 84 Horsens) typograf, faktor, borgmester 39–49, fmd Horsens Vestbaner t 58, Dsk idrætsfbd æresmærke i guld.
Kirketerp, Poul (* 09 Gylling), overlæge her 49. Medl Røde Kors komm ved fangeudveksling i Korea 53.
Laugesen, Aksel Grønbæk (* 14 Aulum), dommer her 61.
Mathorne, Johs. A. (* 94 Kbhvn, † 61), skoleinsp H komm mellem- og realskole 36, ass hos gymnastikinspektøren, fmd Den kommunale realskolef 46, m m, udg supplement til Dansk-undervisningen »Den praktiske mappe«.
Norn, Viggo (* 79 Torup), arkitekt, kgl bygningsinspektør, fmd H Museum, 18 og H Kunstforening 43, opf talrige bygninger i H, restaureret Vor Frelsers k, her, Tamdrup, Hundslund, Ø Snede og Hedensted kirker.
Petersen, Poul (* 07 Horsens, søn af tobaksfabr Alfred P, † 24), tobaksfabrikant, fmd H rideklub, BM Dsk Rideforbund, Dsk Idrætsfbd, ærestegn, Galathea-medaillen, fmd Horsens Bank m m.
Ryhne, Gustav Bjørn (* 98 Horsens, † 64, faderen: Kbmd her). Medstifter og dir Indkøbsforeningen HOKI 33 (A/S 36) og HOBI-fondet 47, fmd Hollandshjælpen i H, medl Frihedsraadets lokale komité, tog initiativ til opf af 4. maj-kollegiet i H, fmd udv til realisation af tyske efterladenskaber paa Horsens-egnen 45–48, BM konserv vælgerf i H m m.
Strehle, A. G. rektor, se ovf.
Stensballe, N. P. (* 46, † 45), havde været lærer, højskoleforstander, sidst driftsbestyrer i Horsens. Deltog i grundtvigsk arbejde. Hans søn var trafikminister Johs. Stensballe.
Thomsen, Erik (* 09 Thisted) dommer her 57.
Wiese, Knud (* 05 Daubjerg), søn af pastor E. C. W. Rosenkilde, politimester her 45.

Under besættelsen

Der var store vanskeligheder 1940–45. Statsskolens ny bygning fra 1940. Bygholm slot osv blev beslaglagt. Som hævn for sabotage af nogle værksteder ødelagde tyskerne 21. dec 44 en række strøgbutikker. Blandt Statsskolens elever var en illegal organisation, der deltog i jernbanesabotagen og 30. dec 44 ved et kup befriede en del fanger.

Pastor *Engsig-Karup* skriver om byens præster:

»Der trak hurtigt mørke skyer op over de to kirker. *Aage Dahl* lagde ikke skjul paa sine »ømme« følelser overfor tyskerne i almindelighed og der Führer i særdeleshed. Med et forbavsende mod gik han ved hver lejlighed paa dem, hvilket naturligvis førte til koncentrationslejr.

Aage Krohn var mere behersket men absolut ikke neutral, han blev en af modstandsbevægelsens gode ledere i Horsens og vandt sig flere, men mindre dyrekøbte palmer end Dahl.

Mogens Seedorff var i krig og fred først og sidst kirkens mand, som ikke provokerede ulvene til angreb paa hjord eller hyrde.

I Vor Frelsers præstegaard i Kildegade fik jeg fra den 9. april tyskerne paa nærmeste hold, idet de besatte min nabo, Østre skole, med det samme og successive DUI's bygning, Biblioteket og den private realskole, saa smørklatten (præstegaarden) mod nord, øst, syd og vest var omgivet af de grønne – saa trængte de ind i kælderen med deres kartofler og saa faldt fæstningen efter en times modstand og jeg maatte flytte til en villa i Vejle amt, og var saa i stiftsflygtighed c et aar – 5 km fra mit sogn, hvortil min cykle bragte mig.

Den res kapellan *H. K. Søbye* gik i nogen tid frivilligt til »et eller andet sted«, men kom snart igen.

Pastor *K. P. Mikkelsen* ved Statsfængslet var energisk modstandsmand, som hjalp adskillige frihedskæmpere over murene, men alle Horsenspræsternes fælles rævestreger overfor den tyske Mikkel, skal jeg ikke berette her.

Som sognepræst ved V F K var jeg med rektor forstander for statsskolen og religionslærer i gymnasiet.

Det er et drama for sig – beslaglæggelsen af statsskolen og undervisning paa, jeg ved ikke hvor mange steder: Sparekassens bestyrelsesværelse, Handelsskolen, Rix tæppelager, Jern- og staal-magasin, politistationen, KFUM osv. Saa kom Gestapos omringning af skolen, en tid Vestre kommunaleskole, med maskingeværer paa de omliggende hustage, naar gymnasiasterne havde været paa krigsstien som sabotører. Rektor bandede og præsten gav ham absolution, de store piger græd ved religionslærerens bryst, naar deres bedste ven blev puttet ind i Gestapos bil og kørt væk og dødsdømt.

Jeg ved, at jeg stod nr 2 paa Gestapos liste. Naar jeg blev skaanet, skyldes det rimeligvis nogle konfirmanders forbøn gennem deres collaboratoriske fædre.

Men at fortælle om de 5 onde aars taarer og smil er uoverkommeligt. De danske præster var dengang, med alle deres rævestreger, blandt Guds bedste og elskeligste børn, langt mere end nu«.

Kirkelivet i Horsens 1536–1850

Om reformationen i Horsens er der kort fortalt her s 21. Den betød baade aandeligt og materielt et afgørende vendepunkt.

Der har været en del diskussion om, hvordan kirkeforholdene laa her i byen paa reformationstiden. Baade pastor *L. Vesten*, ingeniør *Marstrand* og general *Ramsing* har skrevet i Aarh st aarbøger, og i »Fra kirkehus og skolestue« har skoledirektør *J. K. Jensen* og pastor *Andreas Petersen* (se foran) fremsat deres syn.

Den kyndige præstehistoriker, sognepræst *Aage Dahl*, Horsens, har i »Fra kirkehus og skolestue« I, s 44 f givet en skildring, som her fremsættes udførligt i uddrag (med hensyn til Lovby kirke som sognekirke er Dahl dog ikke enig med lektor Bay). *Aage Dahl* skriver:

»Jeg betragter det da som fastslaaet med saa megen sikkerhed, som det er muligt at naa ad historiens vej, naar ingen klare udtalelser foreligger, at Horsens ældste sognekirke laa i Lovby ved Nørrestrand og var indviet til Vor Frue. Denne kirke var paa reformationstiden yderst forfalden. Den havde faaet St Jacobi kapel, siden St Ibs kirke, nu *Vor Frelsers kirke* som filialkirke for byens borgere. Men ogsaa denne kirke var forfalden. Derfor fik byens borgere 17. november 1532 Graabrødrekirken, den nuværende *Klosterkirke* overdraget til sognekirke. Heller ikke denne kirke var i alt for god stand, hvorfor borgerne 28. juni 1540 faar

tilladelse til at nedbryde den gamle sognekirke i Lovby og opbygge deres sognekirke med; dermed bliver Klosterkirken restaureret, og samtidig sikkert ogsaa Vor Frelsens kirke, der dog stadig ikke faar sogn tillagt.

Angaaende Horsens præstehistorie har der ogsaa hersket adskillig uklarhed. Efter forskellige kilder har man ment at kunne nævne navnene paa tre efter hinanden følgende præster: *Peder Storm,* hr *Herman* og *Peder Borgsmed.*

Pastor Vesten har dokumenteret, at nr 2 aldrig har virket i Horsens by, men er identisk med Herman Cortsen, der 1547 døde som sognepræst i Horsens-Hammer-Sulsted-Aistrup i Kær herred.

Det forekommer mig, at dette rydder den vanskelighed bort, der var for at gøre *Peder Borgsmed* og *Peder Storm* identiske.

Om *Peder Storm* vides, at han var født c 1490, idet han 20. april 1514 immatrikuleres ved universitetet i Rostock med vedtegningen »fra Horsens«. C 1520 blev han sognepræst i Horsens (dvs ved Vor Frue kirke i Lovby med St Ibs filialkirke i købstaden), som saadan er han medarbejder paa og medunderskriver af kirkeordinansen af 1537. Han angives død c 1540, antagelig ud fra den antagelse, at den ovennævnte hr *Herman* i Horsens angives c 1541 at være blevet gift med sin formands enke. Men det drejer sig altsaa om et helt andet Horsens. En anden begrundelse for antagelsen af, at *Peder Storm* døde c 1540, er det kongelige brev, der giver tilladelse til nedbrydelsen af kirken i Lovby. Man har ment, at dette tydede paa præsteskifte. Men dette argument falder bort, hvis jeg har ret i min antagelse af, at Peder Storm er den samme som Peder Borgsmed.

Om *Peder Borgsmed* vides, at han maa være født c 1495, idet han 22. okt 1516 indskrives i Rostocker matriklen med vedtegnelsen fra Aarhus. Han var født i Emborg (Øm) i Ry sogn, hvor faderen, *Claus Storm,* var smed. Deraf navnet, som man har ment skulle bidrage til at undgaa forveksling med Peder Smed, der antages at være hans fætter. Fra c 1530 optræder han som reformator i Horsens. 17. nov 1532 blev han sognepræst ved Klosterkirken og c 1540 ved Peder Storms død sognepræst for Horsens med Lovby, der nu blev nedlagt. Han optraadte som kirkelig forfatter og digter. Han havde været gift 2 gange.

Jeg tror altsaa, at der kun er tale om een mand, hvis historie ser saaledes ud: Peder Clausen Storm, kaldet Borgsmed, fødtes i Emborg c 1593, hvor faderen var smed. 1514 gaar han antagelig som student fra Horsens til Rostock, hvor han indskrives under slægtsnavnet Storm. Vedtegningen fra Horsens kan dog ogsaa betyde, at han har virket i Horsens, antagelig som hører eller kapellan, da han drog paa sin første studierejse. Han vender tilbage og kommer nu til Aarhus, enten for at studere under den kendte skolemand Morten Børups vejledning eller som lærer ved latinskolen eller som præst (klerk) ved et af klostrene. 1516 drager han ud paa sin anden udenlandsrejse. Han indskrives paany i Rostock (saadanne gentagne indskrivninger hører ingenlunde til sjældenhederne), denne gang efter Aarhus, hvor han sidst har haft sit ophold. Hvornaar han er vendt tilbage, vides ikke. Men c 1520 bliver han da sognepræst ved Vor Frue kirke i Lovby med Horsens købstad. I hvert fald fra c 1530 viser han aabent sin tilslutning til reformationsideerne. Da han saaledes allerede er sognepræst i forvejen, bliver der ingen vanskelighed ved at give ham ny sognekirke i 1532, hvad maaske ikke havde været muligt dengang paa grund af hans Lutherdom, hvis talen havde været om en nyansættelse. Men det er saaledes denne præst, der 17. nov 1532 bliver sognepræst ved Klosterkirken, hvor han i de følgende aar gør sig stadig mere gældende som en af reformationens foregangsmænd i Jylland, dels ved sin pen, dels ved forkyndelse og kirkelige indsats, saa han bliver medarbejder paa kirkeordinansen af 1537. Da Lovby kirke saaledes nu staar ubenyttet hen, er det, menigheden 1540 faar tilladelse til at nedbryde den og benytte stenene til udbedring af Klosterkirken«.

Han udgav bl a »En liden indgang i skriften« samt en bordbøn (Brandt og Helweg: Dsk salmedigtning I, s 50), (se her, s 21), var iflg Lkm en »veltalende mand, med et oprigtigt væsen, en haard fjende af den romerske kirke og den lutherske kirkes utrættelige befordrer« (Lyscander de scriptoris danicis), lærd, baade i skriften og i verdslig visdom. Han døde 1572, og sognepræst *C. E. T. Engsig-Karup* har digtet ham dette eftermæle:

> Men han, som er kommet at kaste ild
> paa jorden, saa hjerterne gløde,
> sit lys gentændte, den Herre mild,
> og skænked os liv af døde.
> Som fordum Peter hint pinsegry
> Gud tændte sin kirkes kerter,
> saa her ved en Peter i Horsens by
> genfødte han menneskehjerter.

Han efterfulgtes 1572 af præsten *Hans Madsen.*

Den flg sp *Rasmus Dall,* sluttede 1609 et forlig med kapellanen *Kjeld Christensen* i lensmandens, provstens og borgmesterens nærværelse saaledes, at sp skulle prædike til højmesse i Klosterkirken og holde ugeprædiken i Sct Ibs om torsdagen, mens rkp skulle holde forprædiken om søndagen og ugeprædiken i Sct Ibs.

Mag *Hans Knudsen (Koldorph)* (c 1615–20) døde af pest, havde været rektor her. *Søren Jensen (Harte)* (1621–22) kom i strid med kapellanen Gjert Petersen om indtægternes og arbejdets fordeling. Mag *Hans Samuelsen Schrøder* (1622–28) sluttede straks forlig med rkp, flyttede til Bergen. *Gert Petersen* (1629–50) havde været rkp her fra 1617, laa i strid med sp, blev dog provst.

Povl Clemensen Brunn (1650–60) var rkp her fra 1642, oplevede krigens gru, laa i strid med borgmester *Oluf Svane,* om hvem han sagde: »Svane har gjort mig mere ondt end godt«. Præstens forsvarsskrift findes i bispearkivet.

Provst, mag *Peder Rasmussen Rytter* (1660–95) klagede til borgmesteren over kapellanen, *Peder Munk,* som ikke ville messe ved gudstjenesterne. Rytter var rig, boede i sin egen gaard paa torvet, udgav ligprædikener. Provst, mag *Anders Andersen Winding* (1695–1715) giftede sig med formandens datter i sit tidligere embede, Haslund-Ø. Ogsaa han var rig

(ejede et par større gaarde paa Søndergade, betænkte skole og fattige med legater, skønt højtidsofret tog stærkt af i hans tid, (hvilket medførte en klage fra ham), udg ogsaa ligtaler. – Provst, mag *Jesper Jacobsen Norup* (1715–57) giftede sig med formandens enke. Han tog 1726 initiativet til, at byen fik et bedre brandvæsen. Medens kirkelivet hidtil havde været luthersk-ortodokst, mærkedes pietismen nu i Horsens. *Mogens Brasch,* der 1729–48 var hospitalspræst i Horsens og sp i Torsted, prædikede 1737 for kongen, men maa ikke have vakt hans behag, da han ikke blev befordret.

Af biskop *Hygoms* visitatsbog citeres:

1741. Udi Niim Herredt for *Horsens Kiøbstad.* I Hospitalet for Middag. Hosp-Præsten Hr *Mogens Brasch* prædikede samme Dag i Hospitals-Kirken udi de fattige Lemmers og mange andre got Folk af Byen deris Nærværelse. Samme Mand har exellente Gaver til at tale Ordet, og det hand talede var ey uden Fynd og Eftertryk. Efter Prædiken kaldede jeg de fattige for mig, gjorde eenfoldige Spørgsmaale til dem, fornemmelig om deris Sieles Tilstand, og opmuntrede dem siden til at føre sig den nærværende gode Leylighed vel til Nytte og ikke at agte ringe det Guds Kald, der skeede dem endog saa ved den 11te Stund af deris Levneds Dage. En Deel af dem syntes ikke at være uden Bevægelse.

I den *Latinske Scole* samme Dag efter Middag. Rector Scholæ *Mag Christopher Bhie* holdt en zirlig og velsat Latinsk Tale, hvilken jeg besvarede. Disciplene og fornemmelig i hans egen Lectie befandtes in examine meget vel at kunne deris Sted, thi hand er en beqvem Mand til Schole Arbejde og hafver iligemaade Lyst dertil

I *Byens Kirke* den 12. Juli. Provsten, Mag *Jesper Norup* prædikede samme Dag, har tæmmelig gode Gaver og er iøvrigt en vittig og forstandig Mand samt af en fornuftig og skikkelig Livsførsel. Ungdommen, saavel af Adelig som Borgerlig Stand, var vel underviist og kunde den største Deel med god Færdighed svare til næsten hvert Spørgsmaal. *1747.* For *Horsens* Menighed Mandagen den 3. Juli. Provsten Mag *Jesper Norup* og Capellanen Hr *Peder Aagaard.* Den sidste prædikede med høy og lydelig Røst og med stor Færdighed. Byens indfødde Ungdom var i Børnelærdommen vel underviist og svarede den største Deel til stor Fornøyelse. Derimod vare ogsaa mange vankundige unge Mennisker, som sagdes at være fattige Folks Børn fra Landet, der hafde begivet sig ind til Byen for at tiene for deris Brød, men hafde ey Formue til at bekoste deris Skolegang«.

Justinus Hylle, en nordmand, der var rkp her (1750–59) ejede flere pietistiske bøger, kan ogsaa have hørt hjemme i den lutherske bodsfromhed. Samme standpunkt indtog rektor *Bhie* († 1742) og storkøbmanden *Jens Lindvig* († 1766), der allerede som barn »lærte at købe den kostelige perle«. Han holdt daglig bøn i kirken og andagt hjemme og formanede sine folk til gudfrygtighed. Han gav flere legater »til gudeligt brug og publique nytte«. Noget røre vakte det, at en ung kvinde, *Dorthea Marie Pihl,* der havde været i Kbhvn i det bevægede aar 1734, begyndte at holde gudelige forsamlinger. Pøbelen belejrede hendes bolig, men da hun for øvrigheden godtgjorde sine redelige hensigter, skete der hende intet. Hun traadte senere i forbindelse med Brødremenigheden. (O. Flensborg: Forsøg paa lovtale over Jens Lindvig, 1770, J. Lundby. Herrnhutismen i Danmark, s 68, Elle J, s 88).

Der høres ikke meget om pietisme de flg aar. Mag *Niels Mikkelsen Frimodt* (1757–85) var af westphalsk slægt. Han blev hjpr hos provst *Norup* mod løfte om at blive hans eftermand. Han udgav et par disputatser, samt ligprædiken over etrd G. Lichtenberg. Han var ret velhavende, ejede en gaard i Søndergade (nu nr 43). – *Chr. Brøndsted* (1785–1822) blev 1786 provst i Nim herred, fik 1812 rang med amtsprovster, han udgav »Jubelprædiken« ved sit 50 aars jubilæum 1818. Horsens-historikeren *O. Fabricius* mener, at B med rette fik flg gravskrift: »Han var sin Gud, sin pligt, sin konge tro, og bar sine graa haar med ære.«

Sidst i 18. aarh ophørte Klosterkirken at være sognekirke, fra 1797 stod den ubenyttet, og Vor Frelsers Kirke var sognekirke.

Konsistorialraad *Ulrik Fr. Rosing* (1822–41) var af gl dansk-norsk embedsslægt. Han havde som ung øvet en betydelig indsats, medens han var præst ved den dansk-norske sømandskirke i London (1801 flg, med meget ringe løn). Om hans uegennyttige indsats for de i England internerede danske krigsfanger har hans datter Hedvig Rosing skrevet i »Folkelæsning« 1875. Der var c 7000 dansk-norske krigsfanger, stuvet sammen i fangeskibe rundt om i Englands havne. Alene paa linieskibet »Bahama« i Chatham laa 1400 fanger. R fik admiralitetets tilladelse til at besøge dem, hjælpe dem og holde gudstjenester for dem. 1807–11 var han stadig paa vandring fra krigshavn til krigshavn, og han fik den store filantrop, lord *Wilberforce,* til at hjælpe sig. Da han drog hjem 1811, gav fangerne ham en medaille som han gemte som en helligdom, uden at hans børn vidste det før lige før hans død. 1812–22 var han sp i Jyllinge-G, og da han kom til Horsens, laa mange uløste opgaver og ventede efter den gamle Brøndsteds død. Den før noget ukirkelige by søgte nu kirken, og Horsens blev en af landets mest kirkesøgende byer. Kapellanen, *Magnus Horn* (1803–42) omtales som »saare værdig kundskabsrig og fordringsløs« (BDG I, 152), han var ogsaa forfatter, men kirkeligt ikke meget aktiv. Han tog sin afsked 1842, 89 aar gl. Rosing tog fat i fattigkommission, hospitalskommission og skolevæsen med frisk energi. Han er den Horsenspræst, der har efterladt sig det bedst ordnede og mest oplysende arkiv, idet han tog letlæselige genparter af alle skrivelser. Han arbejdede nat og dag. Man sagde, at han var den samvittighedsfuldeste embedsmand man kunne tænke sig, han var en meget nidkær præst, men i den økonomisk trange tid fik han skolevæsenet ordnet forbilledligt. Skolen fik 1827 sine lokaler udvidet og lærertallet fordoblet, han virkede for sang og gymnastik, og manøvrerede saaledes med midlerne, at det ikke blev til udgift for borgerne. Hans søn, *Carl Rosing,* drev et privat institut, som R fik omdannet til realskole. Han fik 1829 oprettet »Horsens søndagsskoleselskab«, der skulle oprette søndagsskoler med alm skolefag for de fattige. Denne institution blev meget populær og fik

stor tilslutning, fra 1863 omdannet og videreført som den Rosing-Ræderske aftenskole. R var Chr. VIIIs fraskilte gemalinde, prinsesse Charlotte Frederikke en taktfuld sjælesørger. I alle forhold viste han stor uegennytte, men kunne nok bide fra sig, naar nogen traadte ham for nær. Ligfølget ved hans begravelse var »det største man hidtil havde set i byen« den gamle amtsprovst *H. C. Schmidt*, Vær, talte over 1. Mos. 5, 24, og kateketen, pastor *J. Rasmussen* over 1. Mos. 24, 56. (J. K. Jensen, Fra kirkehus og skolestue II–III, 1937, s 73 f). – 1803 var stillingen som rkp og hospitalspræst blevet forenede.

Kirkelivet 1850–1904

Omkr 1850 var der en del gammeldags kristendom og ærbødighed for kirken i Horsens, ikke mindst takket være ksstrd *Rosings* virksomhed. Hans efterfølger, *Peter Tetens* (1841–61) var en stille, højkirkelig mand af gl præsteslægt. Hans farfader var biskop i Viborg. *Emil Fr. Boesen* (1861–63) blev stiftsprovst i Aarhus (se der). Han havde været rkp her fra 1849. Han stod den grundtvigske retning nær, vandt *Søren Kierkegaards* venskab og var en af de faa, som Kierkegaard ville se ved sit sygeleje. 1845 udgav han »En religiøs livsudvikling i breve fra Cornelius«, som afspejler hans kristelige udvikling – et følsomt, poetisk gemyt. Han blev ved sin indadvendte fromhed en god sjælesørger for mange, en inderlig og redelig natur. – *Otto Møller* fortæller i et brev til Skat Rørdam (I, 41), at han juli 1862 var til et møde i Horsens til klaring af spørgsmaal om sakramentordene og den hellige skrift, altsaa om grundtvigianismens kerne. Han skriver, at der var kun to egentlige grundtvigianere til stede, *Fog*, Skjolde og ham selv, idet *Fenger*, Aale, (se Hvedstrup-F) nødigt ville strid, medens »*Boesen* holdt til begge sider. Alle de andre præster var modstandere, men gdjr *Jens Jørgensen*, Aale, var en god støtte for de grundtvigske. Vi vandt en grundig sejr ved mødet, der varede fra morgen til aften«.

Pastor *F. L. Bang* (1863–72) var Herman Bangs fader, og Herman Bang tilbragte sine drengeaar her, indtil han kom paa Sorø Akademi. Herman Bangs *Tine* har i det berømte Dannevirkekapitel en karikatur af provsten, som med gejstlig salvelse læser op af avisen: »Højærværdigheden læste uvilkaarligt med højere røst, dvælende som en digter, der, *knælende*, oplæser sit eget værk.« Saadan staar der i de senere udgaver, men hos Bang hedder det, at han »*kælende* oplæser sit eget værk«. Værre er det, at de allerfleste udgaver kun medtager første halvdel af Bangs smukke og dybt personlige forord til romanen; takket være denne beskæring er der opstaaet en myte om, at digteren har oplevet krigen som barn i Asserballe pgd paa Als, men som det fremgaar af den udeladte slutning paa forordet, boede familien under krigen i Horsens, og hans eneste erindring om 64 er moderens svar paa hans spørgsmaal om gadelarmen ved nattetid: »Det er de danske, der flygter«, en sætning Bang gør til nøgleordene i sit liv og forfatterskab. F. L. Bangs fader var biskop J. P. Mynsters stedbroder. Bang selv var svag og døde som sindssyg. Hans hustru havde teaterblod i aarerne og spillede gerne komedie med sønnen. Kapellanen, pastor *J. C. Faber* (1862–73) var en dygtig mand, han udgav sin afskedsprædiken her.

Indre Mission begyndte i disse aar et arbejde under smaa kaar, ledet af missionær *Køhler* (virkede her 1865 til sin død 1874, IMs hist, s 541). – Stor kirkerestauration 1864–66.

Pastor *Johannes Clausen* (1872–84) flyttede herfra til Aarhus som stiftets biskop efter Fog. Han var søn af professor *H. N. Clausen*, havde været paa længere studierejser, studeret kirkehistorie og kirkearkæologi og efter en tid som seminarielærer paa Jonstrup blev han dr phil 61, sp i Fredericia 63 og sp her 72. Hans forfatterskab og personlighed omtales under Aarhus-bisperne, se her s 31 f. Hans forkyndelse i Fredericia fremkaldte en ret stærk vækkelse, han var i høj grad positiv, en typisk repræsentant for de højkirkelige, med hældning til Kbhvns IM. Skønt søn af H. N. C stod han *Martensen* nær, i skarp front mod al rationalisme og stod grundtvigianismen fjernt. Han bekæmpede valgmenighedsloven, skrev et stridsskrift mod Grundtvig 1874. *Otto Møller*, som var hans modstander, indrømmer, at han »ved sin retsindighed og medfødte sans for aandsfrihed i ikke ringe grad evnede at forstaa og respektere forskellige typer og forskelligartet forkyndelse« (brevveksl I, 199, II, 14, 135, 161 f, 377, 384 f). Han havde en formfuldendt, kulturpræget fremtræden.

Pastor *L. F. Rømer* var rkp her 1875–98, han havde efterhaanden meget ringe kirkegang.

Provst *J. C. C. Skou* (1884–91) var en dygtig præst. Hans korte, klare prædikener, holdt i et smukt sprog, samlede mange, han var optaget af den sønderjyske sag, optog unge i sit hjem og hjalp dem frem, musikken havde hans store interesse, han spillede og komponerede, indførte liturgisk gudstjeneste, stod *A. P. Berggreen* nær og udgav en bog om ham (1895). 1887 udgav han en fin lille bog om sangens opdragende magt i folkeskolen, og 1885 en prædikensamling. Han var en stor børneven.

Efterhaanden som byen voksede, viste det sig, at *Vor Frelsers kirke* ikke vedblivende kunne gøre fyldest som enekirke i Horsens. Tanken faldt da naturligt paa Klosterkirken, der »restaureret og genfødt i sin oprindelige skikkelse ikke blot ville blive en pryd for byen, men ogsaa ville kunne gøre fyldest i den tilsigtede retning«. Med byraadets samtykke henvendte kirkeinspektionen sig til arkitekt, professor *Storck* og bad ham udarbejde et projekt til restaurering. Det kostede megen slid at skaffe de fornødne midler; provst *Skou* var den førende i dette sammen med borgmester *Lendrop* og hospitalsforstander *Faber*. Byraadet vedtog efter lang forhandling med 7 st mod 5 at støtte, men Klosterkirken blev først indviet efter Skous bortrejse. Skou var den sidste tid svagelig, pastor *Rømer* var meget upraktisk og glemsom, og man begyndte at arbejde for ansættelse af en 3. præst. Biskop *Johs. Clausen*, som jo kendte forholdene godt, hjalp til, og 1889 blev pastor *Chr. Gad* ansat. Da provst *Skou* blev forflyttet 1891, regnede man med en lang vakance, idet man forhandlede om deling i 2 sogne: et Vor Frelsers sogn, og et Sct Johannes sogn ved Klosterkirken. *Gad*

kom saa til at fortsætte efter Skous afskedsprædiken. Efter lange forhandlinger blev Gad udnævnt til 2. rkp, sognet blev ikke delt, og til pastor *Rømers* store skuffelse blev sognekaldet besat med pastor *T. H. B. Jespersen* 1892.

Stefansforeningen, som begyndte sit arbejde her i byen paa missionerende og filantropisk basis (jvf Aarhus Stefansforening, se her, s 55), 1876, indviede sit store hjem. *Stefanshjemmet* 1885 med mødesale, hvor kristelige møder er holdt gn aarene, samt børnehave. Stefanshjemmet blev 1925 tilskødet Indre Mission som Missionshus. Industriforeningens store bygning med festsal m m byggedes 1885. Ogsaa her er holdt store kristelige møder.

Indre Mission vandt kun langsomt ind. Her var en missionær *O. Olsson*.

Indre Missions første efteraarsmøde holdtes 22.–23. okt 1885 i Horsens. Provst *Skou* viste stor velvilje, *Vilhelm Beck* prædikede for stopfuld kirke, og til et særligt præstemøde samledes 40 af egnens præster til »maaske den friskeste og livligste forhandling man endnu havde ført ved disse møder«. (IMs hist 1912, s 228). Her vedtoges IMs love, som i mange aar var grundlaget for IMs arbejde.

Pastor *Chr. Gad*, der virkede her 1889–95, satte spor, der mærkedes længe efter. Han var IM (venstre fløj), en betydelig prædikant, som samlede mange, og det var ikke mindst paa grundlag af hans arbejde, de senere præster (især ved Vor Frelsers kirke) kunne bygge videre. 1895 var *Oluf Olesen* res kap.

KFUM blev stiftet 1886 og fik eget hjem 1897. Det var især pastor *Chr. Gad*, der havde oparbejdet KFUM til at blive en betydende faktor i byens ungdomsarbejde. *Th. Biering* (se Sønderborg og Dybbøl), *Fr. Zeuthen* (se Vamdrup) og *Aagaard-Poulsen* var KFUMs inspirerende sekretærer i nært samarbejde med *Oluf Olesen* (KFUMs jubilæumsskr 1911).

Pastor *T. H. B. Jespersen* (1892–1901) oplevede den stærke vækst i byens liv. Indre Mission befæstede sit arbejde med mange møder og solid organisation, og de unge, aktive præster *(Chr. Gad* og *Oluf Olesen)* arbejdede med friskt initiativ, gik lige paa, satte adskilligt i gang, og kirken var godt fyldt. Den kirkelige interesse blev vakt i vide kredse. Pastor *Jespersen* var en betydelig præst. Han havde som ung hørt til *Rud. Frimodts* kreds, og det prægede ham. Uden egentlig at være missionsmand gik han helt og fuldt ind for IMs arbejde i byen, var aktivt med i de mange organisationer, men embedet og de mange embedsforretninger beslaglagde det meste af tiden. Sognet havde 1901 over 22000 indb. Det var næsten uoverkommeligt. Der herskede et smukt forhold mellem *Jespersen* og *Olesen*. De sled, men da sognedelingsplanerne trak i langdrag og *Jespersens* helbred blev svagt, søgte *Jespersen* bort. Den store begivenhed var Klosterkirkens indvielse 1894, men der skulle gaa 10 aar, før den blev selvstændig sognekirke. Ganske vist oprettedes et 2. rkp 1898 til aflastning, her blev *Thordur Tomasson* ansat, den præst, som kom til at betyde saa meget i Horsens gennem et slægtled, og 1901 blev *Carl Christensen* hjpr.

Tiden efter 1904

Efter 3 aars vakance i sognekaldet blev *Klosterkirkens sogn* udskilt som selvstændigt sogn. *Oluf Olesen* blev sp ved Vor Frelsers kirke (1904–14), og *Carl Christensen* blev rkp, *Thordur Tomasson* blev sp ved Klosterkirken (1904–25) og den fine, kloge *Jes Seidelin* blev rkp der (1904–13). Hertil kom den ansete pastor *Johs. Broe* (Tugthuset). Han tog flittigt del i menighedsarbejdet.

De aar, der fulgte efter 1904 betegnes af de gamle i Horsens som »byens kirkelige *guldaldertid*«. Især *Olesen*, der var præst i Horsens 1895–1914, *Tomasson* (1898–1925) og *Carl Christensen* (1901–08) var med deres levende, særprægede personligheder og varme hjertelag med til at skabe liv i byen, og samarbejdet mellem præsterne var »forbilledligt«. *Vor Frelsers kirke* blev især IMs kirke. *Klosterkirken* blev især kirke for de grundtvigske, og denne tradition er fortsat gn aarene, selvom mange, som ikke ville regnes til de kirkelige partier, søger begge kirker.

Carl Christensen har i »Den evg lt kirke i Horsens 1532–1932« fortalt om aarene 1901–08:

»Det menighedsliv, som samledes om og udgik fra *Vor Frelsers kirke, Klosterkirken* og *Hospitalskirken* i Horsens, gjorde paa den unge, nylig ordinerede og straks efter indsatte præst et overvældende indtryk af rigdom og af ansvar. De første 3½ aar af min præstetid var Horsens ét sogn, og som ordineret medhjælper for *Olesen* og *Tomasson* prædikede jeg i den tid efter min tur i alle tre kirker. Hvilken rigdom og hvilket ansvar, naar de søndag efter søndag var fulde eller i hvert fald velfyldte med kære, lyttende mennesker! I Hospitalskirken var vi hinanden saa nær, Klosterkirken var den skønneste, men Vor Frelsers den kæreste; for dér var jeg døbt, konfirmeret, indsat som præst og ægteviet, og under dens buer havde jeg givet Jesus mit hjerte i ungdommens vaar.

Aa, alle disse kære ansigter – alle disse trofaste! *Dejlige gudstjenester* staar der i mine gamle dagbøger ved næsten hver søndag. Og dejlige var de, fordi man ofte havde faaet sin prædiken som en bønhørelse efter megen kamp, men mest fordi hjertet gang efter gang erfarede, under tugt og trøst: *Han* er her i dag. Det rigeste, jeg har oplevet i den elskede Torvekirke er alligevel altergangene og *Olesens* forkyndelse. Samarbejdet og venskabet med denne mand, der var sprudlende rig baade som menneske og som kristen, det maa jeg da nævne i allerførste række, naar jeg skal fortælle om menighedslivet i Horsens. Aldrig kom der noget og skilte os fra hinanden, hvor stærkt han end kunne kritisere ens prædikener. En sjælden usnobbet gejstlig, en ganske enestaaende læremester for en ung præst, en trofast og mandig ven og broder.

Taknemmeligt tænker jeg ogsaa paa *Thordur Tomassons* festlige skikkelse, paa hans store begavelse og vide horisont, og paa den residerende kapellan fra samme tid, *Jes Seidelin*, min jævnaldrende kollega – denne redelige mand med hans store ansvarsbevidsthed baade overfor det sociale spørgsmaal og Ydre Mission.

Der kom *mange* i Vor Frelsers kirke – ogsaa, naar jeg, den unge, prædikede. Vor uforglemmelige kordegn, *Niels Loft*, foranstaltede i 1903 kirkegængerne ved højmessegudstjenesterne talte. Deres antal vekslede fra 600 til

1100. Altergæsternes antal for hele byen var i 1890: 3131, i 1904: 7773, i Vor Frelsers sogn alene taltes i 1906: 5100 altergæster ved 93 altergange.

De mærkeligste mennesker indfandt sig ved foprædikenerne paa de store helligdage, maaske kunne man betegne dem som repræsentanterne for den gammeldags gudsfrygt, dem, ved hvis dødslejer jeg stundom fik lov at sidde og opleve skønne ting – gamle Horsensborgere, jeg havde kendt og set op til, fra jeg var barn. Maaske kunne det ogsaa om fastegudstjenesterne siges, at de havde deres ejendommelige publikum. Men ellers bestod kirkefolket af en stor, trofast garde af alle stænder, mest dog af de brede og arbejdende klasser, og saa et talrigt og stadigt vekslende kontingent af mere »tilfældige«.

Den store, trofaste garde! Det var for største delen de samme, som vi kaldte *samfundet, Indre Missions* venner, der samledes om Stefanshjemmet og var denne kirkes præsters medarbejdere i søndagskolerne, KFUM og KFUK, Blaa Kors, samfundsmøder og friluftsmøder, i alle arbejder for Indre og Ydre Mission i vort sogn. Hvilken venneskare, hvilken kreds af forbedere og hjælpere! »Tordenskjolds soldater« fristedes man stundom til at sige. For det var jo da gerne de samme, der tog ordet ved samfundsmøderne i Stefanshjemmet. Men hvor var det godt, vi havde dem! *Olesen* sagde en gang til mig: »Jeg er klar over, at der er andre her i byen, der hører Herren til, end dem, der slutter sig til Indre Mission. Men kommer her en stor vækkelse, da ved jeg ingen andre, der kan hjælpe os at drage garnene i land, end Indre Missions Venner«.

Og naar jeg mindes samfundsmøderne i Stefanshjemmet, hvor *Olesen* og jeg ofte var de eneste talere, saa tænkte jeg: Hvor var der megen glæde og megen kærlighed! Hvor smeltedes vi mange ofte sammen i tak for naaden, i den store ansvarsbevidsthed og den dybe længsel efter at komme længere frem og blive brugt!

»Bedeugen« i aarets begyndelse var egentlig min natur imod. Men hvor blev jeg grebet ved selv at være med og se den tilstrømning og bevægelse! Den efterfulgtes gerne af en velbesøgt misionsuge, hvor kendte præster og indremissionærer talte. Men fra 30. marts til 6. april 1906 holdt vi de store »vækkelsesmøder« i *Handværkerforeningens* pakfyldte festsal. Paa scenen bag taleren stod kordegn Loft med sit sangkor og stemte i med de nye vækkelsessange, og som fremmede talere kom biskop *Fr. Nielsen*, præsterne *Christian* og *Aage Gad*, *Th. Ingomar Petersen*, *A. Busch* og klokker *Jensen* (nu sygehusinspektør, Fredericia). Det hele afsluttedes med en gribende altergang i kirken.

I Stefanshjemmet vendte aarligt kredsforbundsmøderne for Det danske Missionsselskab tilbage som festlige begivenheder med stor tilslutning og en livlig forhandling, der dog ofte aabenbarede en underlig blanding af nidkærhed for og ukendskab til missionens arbejde. Og Stefanshjemmets kreds stod bag de mange »friluftsmøder« i sommerhalvaaret paa Grønland, Spedalsø, Frederiksberg, havnen, markedspladsen, hvor en præst og en lægmand førte ordet. Men aldrig glemmer jeg pladsen syd for Klosterkirken, den skønneste mødeplads en stille sommeraften i min gamle by.

Det gjaldt om stadig at prøve nye metoder i »Sankt Peters Fiskelaug«. Jeg syntes ikke, vi glemte dette. Men ofte mislykkedes det tilsyneladende, som da baade *Olesen* og jeg skiftevis prøvede at have »aabent hus« søndagaftener, og der kom saa overvældende mange, at det blev uhyggeligt. 18. juni 1902 oprettedes ved en sammenkomst i præstegaarden »samfundsraadet«, der skulle være præsterne til hjælp med arbejdsmaader og indre forhold i samfundet.

Hvor var *børnegudstjenesten* i kirken en forfriskelse! Ofte forekom det mig, at det var den slags gudstjenester, der passede bedst for mig! Og den samfundsfølelse, der kom frem mellem os medarbejdere, ved forklaringsmøderne – enten i Stefanshjemmet eller i præstehjemmene – syntes mig en stor velsignelse.

Baade *KFUM* og *KFUK* udvidede sig stærkt i disse aar. I KFUM var jeg selv indfanget lige efter min konfirmation, og skønt den saa aabenbart kun naaede de faa unge mænd, mest af mellemklassen, gik livets vande ofte som en frisk bæk gennem vore møder. Blandt alle de gode sekretærer var *Frdr. Zeuthen og Aagaard-Poulsen* de, som kom til at betyde mest. Vi arrangerede adskillige rækker offentlige møder – f eks en velbesøgt række foredrag af kristne forretningsfolk i Haandværkerforeningens havesal, ligesom professor *Saugmann* for den af mænd tætfyldte sal talte – rystende og fromt – om »Mænd og sædelighed«. Det var de aar, da *Olfert Ricard* var generalsekretær for KFUM og gang paa gang ved sit festlige vidnesbyrd lod os opleve det uforglemmelige. Det var ogsaa de store sommermøders tid, som da 4000 unge mænd og kvinder i 1906 ude i Brørup Banker stod og hørte ordet i drivende regn og var glade til!

Ellers var vel KFUK dybere og lødigere end KFUM. Hvor har vi mange skønne erindringer fra tirsdagsaftenerne i »Pigehjemmet«! Hvor var der mange unge kvinder, og hvor var de stille!

Men én sviende smerte havde i de aar alle vi, som gerne ville arbejde i M og K: Ak, hvordan skal vi naa alle de masser af unge, som fylder Søndergade, biografer, dansesale og kafeer – og hjemmene? Navnlig én bestemt klasse af byens ungdom spekulerede jeg meget paa: Kommis'erne! Hvem der kunne finde en fiks maade at vinde dem paa for vidnesbyrdet! Flere gange tænkte jeg paa at invitere dem paa en forfriskning i »Klubben« og møde dem i kjole og hvidt! – Ak, alle dem, vi ikke naaede!

Til afskedsfesten for os i Haandværkerforeningens sal efteraaret 1908 sang »Kristeligt Sangkor«, som var dannet 1907, meget smukt. Ogsaa FDF blev startet 1907.

23. juli 1902 stiftedes *Det blaa Kors* i Horsens. Vi var 6 venner, som vovede det under bøn i min lille stue, Fabrikvej nr 1.

Vi naaede afgjort ud til nye kredse i vor by. Det mærkedes ogsaa ved gudstjenester og samfundsmøder paa alle de hidtil ukendte folk, der nu mødte frem med Blaa Kors emblemer paa. Og hvor skete der store ting fra Gud i hjerter og hjem, naar mennesker ikke blot blev afholdende fra spiritus, men ydmyge, varme krist-

ne! – I det ydre lykkedes arbejdet bedst. Allerede efter et aars arbejde talte Blaa Kors i Horsens 254 medlemmer plus 224 tilhængere, efter to aar: 394 medlemmer plus 454 tilhængere. Og vi var c 800 i 1908. Vi delte hele byen i distrikter og var en fast kreds, som førte tilsyn, hver med sit distrikt, og mødtes til regelmæssige »tilsynsmøder«. –

Blaa Kors foranstaltede store, offentlige møder, som da i 1905 medlemmer af hovedbestyrelsen, særlig pastor *N. Juhl* og forretningsfører, kammerassessor *Sofus Edholm*, talte til c 1200 i Industriforeningens festsal. Det var samme efteraar (19. okt 1905), redningshjemmet »Kjærshovedgaard« ude paa heden købtes, og de store pengesummer forbavsende let ogsaa i Horsens indsamledes til køb og indretning. Sagen var de aar i mageløs opgang. Vi fik vort eget sangkor og orkester. Vore julefester i Stefanshjemmet optog to aftener, ja, i 1905 maatte vi leje Industriforeningens festsal og havesal til Blaa Kors' julefest for 1000 personer. Og under meget stor tilslutning holdtes aarsmødet i Horsens 7.–8. juli 1907. Vort arbejde kom dog maaske til at betyde noget i byen. Fra det udgik tilskyndelse til, at en kreds af borgere paa *sessionsdagene* inviterede de mødepligtige landboere til kaffe paa højskolehjem og KFUM, vi viste dem alle byens seværdigheder og større fabrikker og holdt møde for dem. Hvor glade var vi ikke, naar vi, trætte, om aftenen hørte af politiet: Ingen sessionskæferter i dag! Der blev ogsaa i aviserne og paa anden maade i disse aar gjort et arbejde for at modarbejde utugt og umoralitet paa byens, navnlig Havnens, beværtninger. Klostersognet dannede sin egen Blaa Kors forening med pastor *Seidelin* som formand. Og vi havde en hel del forbindelser med fattiggaarden og tvangshuset.

I adskillige vintre opretholdtes – paa foranledning af *Olesen* og mig – et *natteherberg* for landevejens folk i Vestergade 30 hos valkemester *Hansen* og hustru. Byens borgere gav os gladeligt den lille sum, det kostede (c 240 kr pr vinter), i stedet for at give betlere ved dørene, og vi kunne i vinterens løb gratis give c 450 personer, hver en gang, natteleje og morgenspise. Vore venner skiftedes til at holde aftenandagt derude.

Det var i de samme aar, *Sømandshjemmet* nede ved Havnen blev til og fik lov til at begynde at hygge om og være til velsignelse for de mange søfolk, som ellers ofte blev beværteres, skøgers og bondefangeres bytte.

9. dec 1901 stiftedes under et besøg af frk *Emsy Collet* med flere damer en afdeling af *Kvindelige Missions Arbejdere*. Min hustru blev kredsens leder. Det var en rig oplevelse at faa besøg af førerne, disse kultiverede overklassedamer og adelsdamer, som formaaede at samle mange kvinder fra andre lag, end vi var vante til at se ved møder, og vidne klart om Jesus og Aandens gerning. Det var særlig Armeniens frygtelige nød efter Kurdernes massakrer, som den gang bragte KMA til at optage missionsarbejde i dette fjerne land blandt kvinder og børn. Sygeplejerske, frk *Christa Hammer* fra Hornsyld sygehus sendtes derud under vor hjertelige deltagelse, og Horsenskredsen underholdt sit eget plejebarn i missionens børnehjem.

KMAs dygtige ledere af Armenierarbejdet paa børnehjemmet »*Fuglereden*«, Djoubeil, Libanon, frk *Maria Jacobsen* (* 1882, udsendt 1907, † 1962) og *Anna Jacobsen* (* 00, udsendt 31) er begge født i Horsens.

Men hele det store arbejde, der gennem gudstjenester, møder i Stefanshjemmet og i kvindekredsene gjordes for Ydre Mission, særlig DMS, tog jo ogsaa af præsternes tid og kraft. Min hustrus moder, afdøde fru distriktslæge Lassen, som var kvindekredsens formand, gennemførte i 1906 afskaffelse af de aarlige basarer, som da afløstes af en aarlig missionsfest med offergudstjeneste i Vor Frelsers kirke, første gang 21. okt 1906.

Naar jeg blader mine gamle dagbøger igennem fra mine præsteaar i Horsens, ser jeg, at det, som tog min meste tid, var *syge- og husbesøgene*. 2–3–4 timer daglig paa cyklen (Olesen kaldte den, paa grund af fælgenes farve, »den hvidkalkede«) og saa rundt til gamle og syge. Paa Fattiggaarden havde jeg et maanedligt møde og adskillige trofaste venner. Jeg var præst paa det gamle sygehus i Kildegade (nu alderdomshjem) og fandt megen støtte hos de gode diakonisser, søster *Birthe, Dorthe,* og *Johanne*. »Guldbergs Klinik« i Levysgade, var mest Olesens revier. (Hvad oplevede han ikke der for store ting!). Men ogsaa paa »Katholsk Sygehus« laa der baade syge og gamle, som var glade for vort besøg. Uforglemmeligt, da vor gamle ven, *Jakob Smed* fra Kattesundet, denne ægte lutheraner, laa deroppe, og den lille katolske nonne nok mente, at Jakob blev salig, ligesom Jakob var klar over, at nonnen var »et kært Guds barn«!

Men saa var der alle de mangfoldige besøg rundt i byen, der selv efter sognedelingen var ganske uoverkommelig stor for os to præster.«

Carl Christensen skriver om *Oluf Olesen*. »Minder fra samlivet i Horsens«:

»Søgte man ham som præst, saa fandt man altid et menneske. Det var det indtagende ved ham. Hans muntre, klangfulde »kom ind«, naar man bankede, var indbydelse til at mødes med en rig og ejendommelig kristen, der ikke paa noget punkt ophørte med at være et sundt og naturligt menneske. Og stod man saa ansigt til ansigt med ham blandt alle hans bøger og billeder, da fortalte hans sunde skikkelse, hans kloge, muntre blik, hans friske tiltale, hans uskrømtede velvilje, at her var man hos et rigtigt menneske. Ægte var han i al sin færd og i al sin tale, ægte helt igennem. Derfor var alt verdsligt og gejstligt skaberi, al forloren aandelighed, alt det, som jyder kalder »øwwerstild«, ham en pest. Han, den konservative mand, viste suveræn foragt for embedsvigtighed og »salvelse«. Og han var paa forhaand færdig med den slags religiøsitet, der – som han sagde – vendte det hvide ud af øjnene.

Hvilken læremester for unge præster!

Hans menneskelighed hang ikke blot sammen med hans ejendommelige natur Den var forenet med en meget stor kultur. Intet menneskeligt var ham fremmed, og navnlig var hans læsning mærkelig omfattende. Denne flittige mand, som fra morgen til aften passede sin præstegerning foruden mange undervisningstimer, brugte sine aftener og nætter til megen læsning. Inden- og udenlandsk psykologi, navnlig store fortolkningsværker, men

ogsaa al mulig læsning om nutidsforhold og af betydelige romaner tilegnede han sig saadan, at det formede hans tanker og tale. Men det blev altsammen lagt for Herrens fødder, tjente hans Gudsforhold og hans Kristusforkyndelse i en saadan grad, at vi undredes.

Han var saa rig. Altid kunne hans menneskelighed forekomme ny og oprindelig, altid havde han friske farver til sin raadighed, naar han ville male. Og han kunne male, naar han fortalte alvor og skæmt. Men ikke et eneste øjeblik var han for os, der kendte ham som venner, ude af sin dybeste forbindelse. Han havde strømmen mellem sig og Herren i orden, og hver en dag fornyede han forbindelsen som sit ene fornødne. Det var hans egentlige rigdom. Thi rig var han som kristen. Det vældede og vældede ud af hans sjæl, hvad han levede med sin bibel. Aldrig saadan, at han blottede sit inderste. Blufærdig og kysk var han med sit forhold til Herren. Han var ikke af dem, som udstillede deres hjerter i vinduerne. Nej, ogsaa han var »ensom selv blandt sine venner«. – Alligevel var der aldrig ebbe i, hvad han havde at yde. Han kunne ofte forekomme os saa træt og forslidt, hvad han ogsaa var. Men tog han saa *Ordet* for sig og delte ud til os andre, da vældede det i strømme og blev rigt og nyt.

Hvad har han ikke betydet som sjælesørger! Vi er mange, som kom til ham med et anspændt indre, anfægtede, tvivlende og raadløse, fordi ingen forstod os, og vi forstod ikke os selv. Men hos ham blev vi »spændt fra«, hos ham mødte vi denne mærkelige forstaaelse, fuld af takt, præget af kærlighed og ligefrem genial i sit kendskab til sjæleliv og nervehelse. Her kunne fortælles mange eksempler paa hans tro og dristighed som sjælelæge. Ligefrem typisk er følgende: En af vore gode unge fra KFUM var i den grad plaget af tvivl og anfægtelser, at hans nervøsitet gjorde ham søvnløs og bragte hans forstand i fare. »Hvad skal jeg dog gøre, pastor Olsen, naar jeg ligger vaagen timevis og hverken kan bede eller tro?« – »Du skal fløjte, Jens.« – »Hvad skal jeg?« – »Du skal fløjte, Jens, saa skal det snart komme i orden!« Og det *kom* i orden ved den behandling.

Mange af alle samfundsklasser aabnede deres hjerter for ham. Og hvor hjalp han mange! Han forstod at lytte, og han forstod at »lade Herren komme til«, som han udtrykte det. En mærkelig intuition kunne sige ham, hvad trænede psykologer maatte slide sig til. Han levede Gud nær, ejede barnelivets hemmelighed, og derfor vidste han ofte besked »fra første haand«. Et af hans yndlingsord var 1. Sam 2, 35: »Og jeg vil oprejse mig en trofast præst; efter det, som er i mit hjerte og i min sjæl, skal han gøre.« En saadan præst var han selv – uden at vide det. Han havde Guds fortrolighed over sit telt – som Job i hans velmagtsdage. Derfor vidste han, hvordan han skulle bære sig ad – baade med selvtilfredse og med søgende sjæle, – som da han daglig gik til en selvretfærdig syg og bare sagde: »Der mangler noget!« Det endte med, at den syge en dag rakte sin haand mod ham og hviskede: »Der mangler noget, pastor Olesen!« Da var vejen aaben.

Han ejede – ganske uden talemaader og miner – den kærlighed, der søger. Paa hospitaler og klinikker og i utallige smaa og store hjem gik han flittigt og trofast sin herres ærinde. Hvor blev Gud stor for os, naar han fortalte om saadanne besøg, hvor det største skete! Som da han af en diakonisse var sendt ind til en modvillig mand i tuberkulosens sidste stadium: »Maa jeg synge en salme for Dem?« – »Ja, kan det more Dem, saa værsgo.« – Olesen ville synge: »Det koster ej for megen strid«, men det blad manglede i mandens salmebog. Han sendte bud til Gud: »Find en salme til mig!« Saa slog han op paa 613: »Gud, efter dig jeg længes –.« Han syntes ikke, den passede, men sang det første vers over mod den syge, som havde vendt præsten ryggen. Efter første vers lagde han sig tilbage, efter det andet stirrede han paa præsten, men efter tredje vers begyndte han at hulke: »Det er min mors salme – hvordan kunne *De* dog finde den?« Det blev et velsignet besøg hos den døende.

Som en ven fra Gud kom han de mange, mange steder og oplevede underlige ting. Hans kærlighed gjorde ham opfindsom og alt andet end kedelig. Der var ingen grænser for, hvor han kunne hjælpe med penge, og det var ham en munter fest at staa mennesker bi i deres vanskeligheder. »Vi repræsenterer et *stort* firma, du,« sagde han, naar han talte med mig om, at her maatte vi træde til. Selv var han saa nøjsom og beskeden i sine fordringer. Men hvor kunne han ofre for andre!

Ja, han var en tjener! Søvnløshed led han meget af. Hvor har han ofte brugt disse vaagne, stille timer til at bede – og bede for andre! I et af sine sidste aar sagde han: »Nu er jeg bleven medlem af de søvnløses forening!« – »Hvad bestiller I i den forening?« – »Der beder vi for dem, som *skal* vaage: Sømænd paa vagt og soldater paa post, sygeplejersker og lokomotivfolk.«

Men det er som *forkynderen,* at han blev landskendt og elsket i menigheden. Den forkyndelse er jo ogsaa i sjælden grad bleven brugt, om end han selv aldrig blev sig det bevidst. Han havde et budskab. Hans prædikener, taler, bibeltimer og foredrag – ligesom hans andagtsbøger med »Ordet« fra Kristeligt Dagblad og hans oversættelser af F. B. Meyers bøger – han *ville* virkelig noget med det altsammen. Og det, han altid ville, var at stille sig til Herrens tjeneste.

Stor er den skare paa land og i by, som har hørt Gud tale gennem ham. Intet var ham kærere end at træde til side, saa Herren kunne komme til. Og der kan med sandhed siges om ham, at han aldrig samlede til sig selv, naar han talte. Det bedste, vi kan sige om ham som prædikant, er da ogsaa det, at han gang paa gang forsvandt, saa vi hørte vor Gud og Frelser.

Han forberedte sig i grunden *altid,* men skrev vist sjældent mere end en disposition til sin tale. – En søndagsprædiken, kunne han sige, er som en marmorstatue, man begynder at hugge paa om mandagen. Det, man hugger af i ugens løb, gaar til møder, brylluper og begravelser. – Naar han prædikede, holdt han sig til sin tekst som en ydmyg tjener for ordet,

ikke som dets herre. Bibelen var gaaet ham i blodet, den var levende i hans ord, ligesom han levede i den. Men hans bibelske forkyndelse var præget af en ejendommelig personlighed, fyldt baade med Gudsbarnets hvile og med tidens uro. Her stod man overfor en maler, en genial kunstner, der paa sin palet havde alle farvetoner, og som med sikkerhed mestrede baade den brede og den fine pensel. – Skulle man tale om yndlingstanker hos ham, saa maatte det f eks blive *kontakten* med Herren: »I i mig, og jeg i eder« (Johs 15), dette underfulde og himmelsk-naturlige, at *Han selv* virker i og gennem os, naar vi tror Ham. Og hvor kunne han variere sin tale over Johs 14, 27: »Fred efterlader jeg eder, *min* fred giver jeg eder«! – Han havde aldeles intet gejstligt sprog, han hadede talemaader og blomstersprog. Det hele var saa naturligt og jævnt. Hans lignelser, billeder og træk var alle hans egne. Og der var som bekendt baade lune og salt i disse snart landskendte »smaatræk«. Ofte kom de i særlig grad, naar han ikke var rask. Og tit dækkede den blufærdige mand sin bevægelse med disse morsomheder. Men hvor var de træffende i deres anvendelse! Der skulle aldrig koketteres med historierne, de skulle tjene. Og de tjente.

Hvor kunne han male Jesus for os – og saa træde til side, saa Herren selv kunne komme til at gøre gerningen! Himmelsk skønt og jordisk sandt kom evangeliet som lægedom for vort bævende sind under hans prædikestol. Aldrig har jeg hørt en langfredagsprædiken eller en juleprædiken saa rig som hos ham.

Genialt sagde man gang paa gang til sig selv, naar han talte. Men straks efter rettede man sig selv, for det var jo ikke ham, man hørte, men en større. – Selv følte han sig altid som den uværdige. Vi har ofte lyttet til hans dybe suk, og vi vidste, hvordan han saa paa sig selv: Som den uhjælpelige synder, der kun vidste et eneste til frelse. Derfor kunne han ogsaa med et tungsindigt smil fortælle om, hvordan Gud havde brugt hans forkyndelse, netop naar han følte sig allermest umulig. »Jeg tror paa miraklet, naar jeg prædiker,« sagde han. Og der skete mirakler gennem hans redelige forkyndelse.

»Enhver genre er tilladt undtagen den kedelige,« mente han om prædikener. Hans var, som bekendt, aldrig kedelige, tværtimod!

Den, der færdedes med ham i det store arbejde og vidste, hvad han dag for dag skulle byde sig selv, maatte lytte betaget til hans taler ved begravelser og bryllup. Jeg vidste, han *havde* ikke kunnet forberede sig. Og saa sprudlede det saa friskt og rigt, naar han tog ordet frem, saa aandeligt fint, paa en gang saa bibeltro og saa menneskeligt, at jeg igen sagde til mig selv: Her er geniet, og her er den, som har Guds fortrolighed. Det var altid nyt – og bedst maaske i skriftetalerne.

Høre ham tale til brede lag ved friluftsmøde og i Blaa Kors! Hans joviale sømandsskikkelse, hans sprog, som var *deres* sprog, hans vidunderlige historier, hans grundfæstethed i Jesu naade, hans trygge hvile i Gud – alt dette og meget mere ubeskriveligt gjorde ham til folkeprædikant af Guds naade. Det faldt egentlig saa naturligt, da en fuld mand ved et Blaa Kors møde brølede: Længe leve pastor Olesen! Og Olesen raabte øjeblikkelig fra talerstolen: Hurra! Hurra! Hurra! med de rigtige armsving.

Og som han kunne »ordne« den slags folk ved de mange separationsforhandlinger! En gang endte det med, at de rasende parter gav hinanden et svup-kys, mens han diskret vendte ryggen til. Hvor han forstod dem, elskede dem, hjalp dem og holdt ud med dem!

Han satte sine garn der, hvor fiskene gik, og forstod paa sin Herres vegne at udnytte situationerne hos høje og lave. Var han ivrig for patienternes frelse, saa glemte han ikke lægerne. Og kunne han vidne paa bøllernes sprog, saa glemte han ikke borgmesteren. I lang tid skrev han daglig foran i byens avis en kort, praktisk udlægning af et kapitel i Ny Testamente. Han fortalte mig, at da han tilbød redaktøren det, havde denne svaret, at »han godt ville støtte kristendommen«. »Hvor er det rart for kristendommen!« sagde Olesen. – Folkelig var han i ordets bedste forstand, men *populær* blev han aldrig, fordi han var en hellig mand, skilt fra verden, mærket med korset. Det mærkede man altid, naar man kendte ham. Ustyrlig komisk kunne han være, men han var bunden til Jesus. Det passede paa ham, hvad han tit sagde om sine smaa venner, der døde: »Du var ogsaa med Jesus af Nazareth.«

Og nu til sidst et par ord om ham som lærer. Som lærer ved Vejle Latinskole var han begyndt, og faa steder var han nok paa sin plads som paa katederet blandt gymnasiaster. Som religionslærer i Horsens Statsskole har han uudslettelig indskrevet sig i mangfoldige unge hjerter.

Da han drog til Ribe som stiftsprovst holdt Horsens Latinskoles lærere en afskedsfest for ham, hvor hans sømandsskikkelse og hans usnobbede væsen blev prist i en fortræffelig festsang. Et af versene lyder saadan:

> Helst ta'r han dog børn ved haanden,
> ganske fast og ganske blødt,
> for at lære dem om Aanden
> i at navigere støt;
> sjov og myndig paa kateder,
> i sit hjerte barnet næst,
> som en ven for lille Peter
> er han næsten allerbedst.

Jo, han var lille Peters ven! Han blev aldrig for vidtløftig for Peter at forstaa, naar han plantede den yndigste rose i drengenes bløde hjerter. De syntes, han var en svend! Og de mærkede, hvor han holdt af Jesus. Han *tegnede* hele katekismen paa den sorte tavle, saa de *saa* synden, *saa* omvendelsen, *saa* daaben. De lærte praktisk at bede. Ganske uimponeret hørte han paa de unge gymnasiasters himmelstorm, deres overlegne tvivlen. Og han var som en tryg klippe i debattens Skumsprøjt, hans smil og humor bragte dem bud fra Gud.

Hvor magtede han sin konfirmandundervisning! Jeg ser ham endnu for mig i en tidlig morgenstund paa vej til sine mange præstebørn. Jeg vidste, han havde været til møde den foregaaende aften og derefter arbejdet langt ud paa natten. Nu kom han, pulsende paa shagpiben, og slog ud med haanden i højt

humør: Morgen! Morgen! Saadan kom han til disse store børn og blev dem en kammerat for livet og en uforglemmelig vejleder til Kristus. Han slap dem aldrig, saa sandt han magtede det. Han hjalp dem, tilgav dem, bad for dem saa trofast. Og jeg har set de stabler af breve fra tidligere konfirmander og skoleelever, hvori de tyede til ham som skriftefaderen og vennen. De gik aldrig forgæves, og han forstod netop at tage den tone, der gav genklang hos dem.« (DnA, 1931, 90 f).

Pastor Carl Christensen har i disse citater ogsaa røbet en del om sin egen gerning i Horsens og den var i sandhed ogsaa rig. (Se her III, 176–78 og P. N.: »Minder om mange Mennesker«, 1963, s 6, 9, 60).

Som rkp efterfulgtes pastor Carl Christensen af pastor *J. C. Sennels* (1909–16), en mand af ganske anden type end Carl C. Sennels var KC, en lærd teolog, en meget flittig præst, (se Aarhus her s 82).

Red *Carl Th. Jørgensen*, Udenrigsministeriets Pressebureau, er født i Horsens. Han skriver (IM Tid 1960, s 225 f bl a:

»Gaarslev glemte ikke pastor Olesen, efter at han i 1895 havde faaet kald i Horsens, og han glemte heller ikke Gaarslev og Hvidbjerg, den store mærkelige sandklit, som havet har skyllet op paa Jyllands østkyst, og som dengang tjente for sognets beboere, naar de hentede sand til at strø paa gulvene i deres stuer. Naar Horsens FDF, 1. kreds i 1908 kunne aabne sin sommerlejr »Søborg« netop i Hvidbjerg, saa skyldtes det først og fremmest pastor Olesen. Selv skrev han om FDF ved KFUMs 25 aars jubilæum i 1911, at »de hvide bluser livede op i landet og bragte et kvikt pust over folk og rige. Et andet lyspunkt var det, at folket (han brugte i artiklen hele tiden billedet af et folk, hvor han selv var konge, og sekretærerne de skiftende regeringschefer) anlagde en sommerkoloni »Søborg« ved Vejle fjord, hvorhen en stor skare hvert aar stævner for at faa blodet iltet, nerverne hærdede og hjerterne varmede for Herrens sag.«

Somrene paa det gamle »Søborg« og paa det nuværende, der i 1918 afløste det første, har for Horsens-drenge i mere end to slægtled været en række dage, der under FDFs motto blev velsignede – ogsaa at tænke tilbage paa. Og heri har Oluf Olesen sin andel, for uden hans præstetid i Gaarslev havde man næppe i Horsens fundet frem til Hvidbjerg, der for 50 aar siden hørte til det skjulte Danmark for folk uden for sognet.«

Flittig var Oluf Olesen alle dage. I sin Gaarslev-tid, der sluttede 1895, var han fra 1892–94 forstander for højskolen i Børkop.

Om *Thordur Tomasson* skriver kordegn *Vilhelm Sørensen* (Den evg lt kirke i H, s 49):

»Det skulle blive af stor og afgørende betydning for menighedslivet i klostersognet, at den unge cand theol *Thordur Tomasson* i 1898 blev kaldet til præst ved Vor Frelsers kirke.

Jeg mindes endnu levende indsættelsen. Kirken var overfyldt, men det lykkedes mig at knibe en lille plads oppe ved orglet.

Det eneste, jeg endnu erindrer af talen, var en anmodning til menigheden om at vise overbærenhed med den unge, uprøvede medarbejder.

Denne anmodning fra pastor Tomasson var sikkert ikke nogen »taleblomst« passende for lejligheden, men et naturligt udtryk for noget, der laa dybt forankret i hans personlighed.

Vi, der havde lejlighed til at komme »bag ved« og undertiden »bag paa« præsten, fik ofte et stærkt indtryk af, at vi stod overfor en mand, som vel vidste, hvad han var værd, men som ogsaa kendte til at dele kaar med de unyttige tjenere.

Da pastor Tomasson 1904 blev sognepræst for det nyoprettede Horsens klostersogn, mødte han vel udrustet til at tage denne vanskelige gerning op, i besiddelse som han var – af en ret enestaaende energi, parret med ungdommelig begejstring og mod paa at tage fat paa opgaverne.

Han havde altid »dampen oppe«, undertiden i en saadan grad, at det var ved at tage vejret fra de følgesvende, som pastor Tomassons rige personlighed let trak til sig.

Den 14. april 1904 havde han stiftet »*Horsens Ungdomsforening*«, der vandt stor tilslutning.

I den periode var der »noget i luften«. Mange unge gik i det stille og ventede paa, at der skulle ske noget, og da pastor *Tomasson* kom, blev han – som naturligt var – den fører, som de med begejstring sluttede kreds om.

Ungdommens ve og vel laa ham stærkt paa sinde. Han længtes efter at komme den i møde og være noget for den.

Han kunne bl a skrive saaledes:

»Det er et lifligt syn: Ungdom paa kirkesti i flok og følge med ældre, dem, som staar dem nær her i livet.

Lykkelige ungdom – kunne man have lyst til at udbryde – som drages af kirkeklokkens kaldende røst.

Lykkelige forældre, som ser eders unge slaa følge med eder paa den vej.

Lykkelige menighed, som ser de unge trænges paa kirkegulvet i dets midte.

Man kunne have lyst til at udbryde saaledes – ja, hvis det var sandhed.

Men ordet dør paa læben; for man ved kun altfor godt, at det passer ikke«!

Det stod saadan for pastor Tomasson, at en af menighedens vigtigste opgaver var ungdomssagen og derom syslede hans tanker tidligt og silde, og det var jo ogsaa paa dette omraade, han gav sin betydeligste indsats.

Til at begynde med holdt ungdomsforeningen sine møder i Stefanshjemmet, men snart voksede trangen og lysten til at faa foden under eget bord.

Et mindre lokale »de unges sal« toges i brug i en ejendom i Vimmelskaftet, hvor methodistmenigheden i en aarrække havde haft sit kirkerum; men det blev mere og mere klart, at det blev en nødvendighed at faa et »Ungdoms- og Menighedshjem«, hvis den opgave skulle løses: i stigende grad at være noget for den opvoksende ungdom.

Pastor *Tomasson* havde den opfattelse, at det ville være heldigst og økonomisk bedst overkommeligt, naar ældre og unge – menighed og ungdomsforeningen – arbejdede i fællesskab – haand i haand.

Han kunne give denne sin tanke følgende udtryk: »Alt peger hen paa, at det vil være praktisk om Klosterkirkens menighed og ungdomsforeningen forener deres kræfter og de midler, over hvilke de vil faa raadighed, for sammen at søge den store opgave løst: Tilvejebringelse af en bygning, som paa én gang rummer lokaler for menighedsarbejdet og ungdomsarbejdet, hvilket sidste i virkeligheden kun er en gren af menighedsarbejdet«.

Det blev da ogsaa foreningen »*Klosterkirkens Menighedshjem*« og »*Horsens Ungdomsforening*«, som i fællesskab i 1909 købte apoteker *Wiensteds* villa i Kildegade, thi – som det blev udtrykt – ungdomsforeningen og Klosterkirkens menighed har alle dage været saa gode venner, at de to nok kan enes om at sætte bo sammen.

Pastor *Tomasson* giver (efter et gl »Ungdomsblad«) følgende smukke skildring af den betydningsfulde begivenhed.

»Paa den ene side skærmet af Borgmesterbankens ægte jyske bakkebølge, paa de andre sider hegnet af skoler, præstegaardshave og den gamle kirkegaards stemningsfyldte stilhed, ligger »Klosterkirkens Ungdoms- og Menighedshjem« gemt for verdens larmende travlhed og dog saa nær, at enhver, der gaar forbi, let skønner: her gaar vejen, som fører derind.

Det er, som det bør sig et hjem: let at finde fra alfarvej og dog hegnet af grænser, der værner om privatlivets fred.

Et hjem, det var jo det, vi ville skabe os, og et hjem er det blevet, baade for unge og ældre, baade for de interesser og idrætter, hvorved den opvoksende slægt kan udvikles og dygtiggøres til et sundt og vaagent menneskeliv, og for det alvorlige arbejde, hvorved menigheden i klostersognet søger at virke efter fattig evne som Jordens Salt«.

Paa dette sted fik arbejdet en række gode og lykkelige aar.

I den store, idylliske, gamle have udfoldede der sig om sommeren »et jævnt og muntert liv«, og villaen, hvortil der blev bygget en menighedssal, gav husly til en vidt forgrenet virksomhed.

»Det lille hus paa bakken« fik mange venner, saa den tid kom, da det gamle ord om hjerterum og husrum ikke altid slog til.

Trangen til mere plads blev større og større, og tanken om at flytte blev mere og mere levedygtig, saa det til sidst endte med købet af »Palæet« paa Torvet, hvor Ungdoms- og Menighedshjemmet nu har til huse.

Pastor *Tomasson* var ikke bedre tilpas, end naar han stod overfor en talrig ungdomsskare.

Som skaber af »Ungdomssøndagen i Horsens« – den 1. søndag i maj – hvor tusinder af unge fandt vej til kirkerne og ridehuset, var han selvskreven til at aabne mødet.

Han var den fødte leder, og alt »klappede« som det skulle. Festligt var det at give sig ind under hans inspirerende førerskab.

Som sjælesørger var han vist noget nær enestaaende. Han havde en ejendommelig evne til at »lide med« og bære andres byrder.

Han kunne, naar situationen var særlig alvorlig, ligesom blive ét med dem, der havde det svært.

Det var, som der i øjeblikket netop kun eksisterede den vanskelighed, det sygeleje, den økonomiske misère. Han var med i det med hele sit varme hjerte.

Jeg mindes et bestemt tilfælde, hvor en ung pige i lang tid havde ligget syg, og det blev ved at trække ud.

Stærkt optaget og midt »imellem slagene«, siger præsten: »Jeg smutter lige hen og ser til lille M. Hun sov før, men det kan jo være, at hun nu er vaagnet«.

Det er den slags, man aldrig glemmer, og som gør en mand »stor«. –

Da lægmandsbevægelsen *LYM* kom til Horsens, saa han med stor sympati paa dette arbejde blandt mænd og ydede det al mulig støtte.

Han ville gerne med til lægmandsmøderne og paastod, at teologen var helt forsvunden ved slags lejligheder. »Bare jeg maa sidde i en krog og høre paa jer. Jeg skal ikke sige et muk«.

I de senere aar af hans præstegerning her i Horsens syslede hans tanker meget med planer om dannelse af et menighedssamfund, hvis medlemmer skulle staa sammen i forbøn for arbejdet.

Aarene tog stærkt paa pastor Tomasson, og der kom den tid, da kræfterne begyndte at svigte; men han lod »staa til«.

En søndag – midt i en prædiken – maatte han standse, gaa ned fra prædikestolen og fortsætte fra kordøren.

Han kom ikke op paa sin vante plads mere. Svimmelhed og nerverne var en hindring, og tiden kom, da han maatte søge væk til det stille Vemmetofte.«

Hans tusinder af konfirmander elskede ham. Hans datter Inger, kunne ikke blive træt af at tale beundrende om sin fader. Han skrev mange smukke digte, bl a det vers, der staar paa Dybbøl mølle (Tvende gange skudt i grus/atter rejst som møllehus . . .). Aldrig glemte han Island eller Sønderjylland. Hans hustru var sindssyg, men han holdt gennem livet fast ved hende.

Pastor Erik Bohn-Jespersen skriver:

»Det var saa absolut *Thordur Tomasson*, der bar arbejdet, han var højt begavet, veltalende som faa, og en udmærket administrator. Han havde oparbejdet et blomstrende menighedsliv i den smukke Klosterkirke, stiftet KS 98 for Horsens og omegn 1917. LYM kunne samle c 100 mænd til de faste møder, ledet af lektor *L. Sørensen* (søn af stiftsprovst S, Aarhus), en meget stor FDF lededes af lærer *Oluf Kristensen*. Der blev holdt mange møder, ofte var der fremmede talere. Der var fordragelighed og imødekommenhed. Kordegn *Vilh. Sørensen*, Klosterkirken, gjorde et stort arbejde. I et kvarter med barakker, hvor der boede mange fattige og arbejdsløse, var de ikke kirkegængere, men præsten var altid velset. Det store hospital, alderdomshjemmet, og mange stiftelser gav ogsaa meget arbejde.«

Klosterkirkens gamle kirkeklokke var svag og sprød i klangen. Mange ønskede en ny klokke. Det blev først realiseret 1931, og netop søndag 23. august, da klokken var taget ned, blev det ved gudstjenesten meddelt, at pastor Tomasson lige var død. Venner fik den tanke, at den gamle, udtjente klokke skulle skænkes som

monument til hans grav. Fra Island kom stenen, hvorover hans kirkeklokke sattes, og paa monumentet paa Vestre Kirkegaard i København læses:

Fra Island kom stenen,
fra Horsens Klosterkirkens gamle klokke,
der tav, da han døde.
Venner i Danmark og Island rejste dette minde.

Et af hans skønneste digte er: »Fra præstens lønkammer«:

Herre, giv mig ordet, jeg skal bruge,
dit det være skal, ej mit det tomme —.
(i digtsamlingen »Kors og Krone« (1925).

I Horsens udgav T bl a sin bog om Islands kirke og den danske menighed (1919) og digtsamlingen: »Mellem bedeslag« (1922).

Paa »Ungdomsbladet« har der nu i over 25 aar staaet den kendte linie »Lærkesang og klokkeklang de kan godt forliges«. Ord som pastor Tomasson holdt meget af og som ogsaa angav linien i hans inderste væsen og virke.

Se iøvrigt om pastor T under Vemmetofte, hvor han udførligt er skildret (se II, 569–73).

Res kap var pastor *Axel Ohlmann* (1913–21) hvis noble milde væsen var hans styrke, havde stor kærlighed til børn og unge.

Pastor *Erik Bohn-Jespersen* (1921–24) kom med et pust fra det fjerne Grønland. Hans forbindelse med dette fjerne land opfattedes af nogle som værende af en saa intim art, at de betragtede ham som en »indført«, hvilket bl a gav sig udslag i, at en dame udtalte sin forbavselse over, at præsten saa hurtigt havde lært at tale dansk.

Pastor *Bohn-Jespersens* friske og djærve væsen vandt mange venner, men hans lange ophold i Grønland gjorde det vanskeligt for ham at omplantes til større byforhold, og han maatte snart finde sig et roligere arbejdsomraade.

1914 blev *Oluf Olesen* stiftsprovst i Ribe, 1908 flyttede *Carl Christensen* til Vive-R, *Thordur Tomasson* holdt ud i det overvældende arbejde til 1925, da han flyttede til Vemmetofte.

Metodistkirken, Gethsemane kirke indviedes 1906 i Jernbanegade.

De enkelte sogne i de sidste aar

Vor Frelsers kirke. Pastor *H. Heskjær* (1914-31) fik det utaknemmelige hverv at afløse Oluf Olesen som sp, han stod IM nær, var en mand med et eget lune, særpræget paa mange maader, han fortsatte arbejdet solidt, havde god kirkegang. Rkp, pastor *M. F. Blichfeld* (1916–22) var grundtvigsk og præget af sin præstetid i USA. *J. H. Bernow* (1922–33) var n IM, han og hans energiske hustru mindedes længe. *C. E. T. Engsig-Karup* var sp 1932–56, en frisk og levende mand, præget af KFUM. Ricard og den kristne ungdomsbevægelse, drengenes specielle ven. Han fik god indgang i byen. Han fortæller selv:

»Da jeg kom i 1932, var »Stefanshjemmet« udelukkende i IMs tjeneste (børnehjem og diakonisser var flyttede til Stefansforeningens børnehjem paa Borgmesterbakken, dets bestyrelse var byens præster og nogle lægmænd). Stueetagen rummede en mindre sal, bestyrelsesværelse og missionærbolig). 1. sal: en mindre sal og den store sal og et køkken, salget af en grund i Rædersgade til telefonselskabet gav det i nogle aar et økonomisk reservefond, men da økonomien senere blev anspændt lejede bestyrelsen, hvis formand indtil 1956 Vor Frelsers sognepræst var, stueetagen ud til frk Erhardis børnehave, som nu blev menighedsbørnehave (c 1940) under mit og senere pastor *Kiilerichs* formandskab.

Missionærerne i min tid var *R. Gahrn,* en energisk og helstøbt missionær, som afløstes af den mere blide *J. G. Østergaard* fra Vendsyssel. Saa fulgte *Axel Jørgensen,* som efter nogle aar blev forstander for De Gamles Hjem i Hovedgaard og dernæst kom *A. Axelsen* som nu i flere aar med varmt tjenersind har øvet en stor og paaskønnet missionærgerning. Med initiativ fra pastor *Martensen-Larsen* har Stefanshjemmet optaget et vellykket arbejde blandt de gamle ved siden af de andre virksomheder. I mange aar har pedel *Petersen* tjent saa stilfærdigt og trofast i Stefanshjemmet. Blaa Kors virksomhed bør absolut ogsaa erindres. Stor kirkerestauration 1935–36.

I 1934 opfordrede KFUM og IM mig til at rejse til England for at søge kontakt i selve Oxford med den bevægelse, som da havde sine møder paa Lady Margarets Collegi'et i Oxford. Jeg – og med mig 17 gymnasiaster fra Horsens Statsskole, med hvem jeg samme sommer rejste i England – kom da i saa nær føling med *Frank Buchmann* og hans stab, saa de efterkom en opfordring til næste sommer 1935, at besøge Danmark og slog sig ned paa *Bygholm* ved Horsens, hvorfra saa deres missionsvirksomhed udgik. Der blev et stærkt røre i Horsens, men det blev mindre vel modtaget i de kredse, som havde sendt mig derover, end i de mere periferiske kirkelige. De aandeligt vakte og »forvandlede« søgte godt nok kirke og missionshus, men da de naturligvis ikke endnu var Kanaans sprog mægtige, skabte jordskælvet en del dybe kløfter, som det ikke lykkedes at slaa bro over. Det ser for mig ud, som manglende smidighed og tjenersind medførte en kulde, under hvilke de nye spirer ikke kunne faa vækst. Der var mange enkelte, der fandt ind i Guds rige, men hverken kirken eller Indre Mission fik den fornyelse, som der var saa rig mulighed for. Fru *Nissen* paa Serridslevgaard har gennem de følgende aar gjort et enestaaende uselvisk arbejde for at »dyrke og vogte de vaarvækster, som da brød frem«.

Sognepræst siden 1957 er: *Axel Hjeresen,* (se ndf).

De res kap var: *Aage Martensen-Larsen* (1933–42) n KC, se foran, *H. K. Søbye* (1942–48) energisk, stærkt socialt interesseret, særpræget, fik mange venner blandt arbejderne, *Erik Storebjerg* (1949–55) sluttede sig til IM og KFUM, *Jens Wind* (siden 1955).

1952 oprettedes et embede som kkp (omdannet til 2. rkp 60) her har *Povl Kiilerich* (svoger til pastor Jens Wind), virket 1952–64, han er fmd for KS i Horsens, religionslærer ved statsskolen og Gedved seminarium, blev sp ved Klosterkirken, fra 1964 er *Arne Thomsen* 2. rkp.

En række dygtige *kordegne* har virket her:

Ved *Vor frelsers kirke,* der var sognekirke for hele byen fra 1794 til 1904, virkede til 1832

Ludw. Wilh. Nolthe, der havde været paukist ved byens kyradserregiment. Derefter fra 1832–69 lærer *Carl Poulsen,* fra 1869–97 lærer *Christopher Emil Olsen,* der til 1864 var lærer i Graasten, men afsattes af preusserne; han blev kammerraad og Dbmd og afløstes af den »uforglemmelige« lærer *Niels Loft* (broder til lektor Johs. Loft, Odense), der virkede ved kirken i 47 aar, idet han var kantor fra 1885 og fra 1905 tillige overgraver for hele byen; han var en kendt skikkelse i byens liv, kordirigent og komponist. Han afløstes fra 1932–53 af *Henrik Hansen,* der havde været trikotagehandler og arbejdet flittigt i menigheden (dt gift m Kjær, sp i Taps; hustrus broder højesteretspræsident Thomas Frølund). Fra 1953–60 var diakon *Hans Hansen* kordegn her; han havde først været ved Vor Frelsers kirke i Odense og senere ved Vor Frelsers kirke i Esbjerg og kom saaledes til at virke ved tre kirker af samme navn.

1960: *Otto Vilh. Sommer,* * 4. febr 18 Jetsmark. Faderen: Sp Krummerup-F, † 31, se der (af Veflinge). Stud Sorø 37, studerede theologi, genealog i Kbhvn 38, tillige antikvarboghdl 43, kordegn Husum K 55, registrator Kgl Dansk Hof- og Statskalender 59–60. ~ 14. april 54 Elena Viola Moller, * 9. aug 24 i El Perdido, Argentina. Forældre: Estanciero Rasmus Peter M og Louise Marie Nielsen. Stamt 82. – Hustrus faders fætter: Jac. Møller, Ørslev-S.

53 korresp medl af Académie Romano-Byzantine, Paris, 56 medl af Patronatet for Dansk Præste- og Sognehist. (Redaktionssekretær).

Udg 43: Stamt over familien Redsted i Danmark. 45–46: Red Soraner-Bladet. 50: Redsekr Det Danske Bogmarked. Har udarb adskillige stamt, antikvar- og auktionskatal, været medarb v flere større opslagsværker og skrevet i fagbl og tidsskr. Er siden 39 medarb ved Kirkelig Haandbog.

Klosterkirken: Præsterne har fortsat den grundtvigske tradition fra Tomassons tid: 1926–35: *N. F. S. Dahl* og derefter dennes søn: *Aage Dahl* (1935–63), der ikke blot har gjort et godt arbejde som præst i sit store sogn, været rejsepræst for KS, stifter og fmd Horsens-egnens præstekonvent, men ogsaa har øvet en indsats i menighedsraadsforeningen og har et stort forfatterskab bag sig, dels opbyggelige skrifter og salmer, dels præste- og personalhistorie. Paa dette omraade er han ekspert. Fra 1964 er pastor *Povl Kiilerich* sp.

De res kap: 1925–35: *K. Rydder.* 1936–52: *Aage Krohn.* 1953–61: *J. H. Ebert,* og fra 1961: *Poul J. Flintholm.* – 1926 oprettedes et embede som kkp: 1926–33: *S. Roelsgaard,* der var meget afholdt, havde en masse konfirmander, 1934–40: *Erling Bolwig,* meget optaget af Ydre Mission. 1940–59: *M. P. Seedorff,* en flittig, nidkær præst, salmedigter og siden 1959: *H. I. Hermansen.*

Kordegne: 1904–09: *Søren Frantzen,* * 1837, lærer i Gangsted 1859. – Sønner: Sp Grenaa-G og Ø Egesborg. Datter: Frk Minna F, fh DMS. 1909–49: *Vilhelm Sørensen,* * 1879, † 1950, født i Horsens og udd som kontormand. 1949: *Arnold Ellegaard Christensen,* * 1911, søn af herregaardsmissionær, Odense, udd v landbruget, kordegn v Hans Tausens k, Odense 1937–49.

Organister i de senere aar: *Vor Frelsers kirke:* 1890–1924: *Niels Mønsted* (* 1858, † 1924), 1924–48: *Marinus Sørensen* (* 1878, † 1951) og fra 1948: *Søren Jensen* (* 1908). – *Klosterkirken:* 1905–32: *Helene Fischer* (* 1863, † 1932), 1933–64: *Harald Knudsen* (* 1893) og fra 1964: *S. Hedegaard Sørensen* (* 1937).

Statsfængslets kirke og Hospitalskirken har egne organister.

Blandt de *indremissionærer,* som har arbejdet her i byen og omegnen: *Martin Rasmussen* (* 58, † 23), som jo nok havde haft sine bedste aar i Svendborg, han havde ogsaa virket i Hobro og Skanderborg, en loyal og solid mand, *Kr. Iversen, R. Gahrn* (* 89 i Altona), *Peder Olesen,* der fik ikke ringe betydning (senere Viborg), *J. C. Østergaard, Axel Jørgensen, Johan Hansen, A. Axelsen, B. Lassen.*

1925 holdtes IMs aarsmøde her, 1953 var der en stor drengelejr paa Bygholm, ledet af KFUM, med kongebesøg osv. Iøvrigt er mange store møder holdt her gn aarene, baade kirkelige, skolemøder, faglige møder. Byens sale og Bygholm afgiver gode møderammer.

Blandt *folkekirkelige organisationsbygninger:*

Sct Stefanshjemmet, Vimmelskaftet, ejes nu af Indre Mission, stueetagen er børnehave. Mødesale m m paa 1. sal. Indviet 20. febr 1885.

KFUM, Søndergade 31, stiftet 1886, m festsal, klublokaler, pensionat.

KFUK, Allégade 19, stiftet 1889, m. mødesal, pensionat m m.

Klostersognets menigheds- og ungdomshjem, Torvet 4 (tidl »Palæet«), med moderne ungdomslokaler, forhuset nedrevet og erstattet 1963 med en 5-etages bygning med beboelse og butikker, bl a konditori.

Det kirkelige liv betegnes af en af byens præster som »stagnerende ligesom de fleste steder i landet«. Der er mange kirkelige organisationer, kredse og møder, og kirkegangen opgives som »pæn« eller »jævn«, noget afhængig af prædikanten.

Fælles for byen er det ret store IMsamfund, ledet af indremissionær *Børge Larsen,* sdsk, Unge Hjem, KFUM og KFUK, FDF, FPF, K- og M spejdere, Blaa Kors, sømandshjemmet ved havnen (p t lukket), ret stor KS. (Fmd pastor *P. Kiilerich),* gr ungdomsf, Stefanshjemmet virker som mh, Klosterkirkens sogn har eget menigheds- og ungdomshjem.

Der er fordragelighed mellem retningerne, rolige forhold.

Der er indsamlet henved 300.000 kr til *en kirke paa Sønderbro.* Ved en arkitektkonkurrence fik arkitekt *Paul Niepoort,* Kbhvn 1. præmie. Kirken skal ligge ved et anlæg ved Bygholm Parkvej, og domineres af et klokketaarn, hvor hovedportalen tænkes placeret.

Blandt dem, der har arbejdet i menigheden nævnes enkelte: Foruden fornævnte: Overlærer *L. C. Tonnesen* († 53) sønderjyde, lærer i Horsens fra 1909, virksom i IM og KFUM, arb meget for DKU. En dt gift m O. Abitz, sp Husumvold.

Købmand *Johs. Kirkemann* (* 86) virksom i

IM, KFUM, FDF, fmd for manufakturhandlerforeningen (en dt gift m seminarierektor, fltm Poul Hartling), overbetjent *Vind* (hvis søn er sp Spjellerup-S-H-V), direktør *Jerichau*, viceinspektør *J. Adeler Petersen* (IM, KFUM, FDF), forst Handelsskolen, overlærer *Thorling*, fmd KFUM.

Redaktør, sekretær i Kristeligt dsk fællesforbund, *Richard Jensen* var født i et fattigt arbejderhjem 1873, faderen glødende socialist, allerede 1899 sluttede Rich J sig til KdF, og blev dens nidkære bærer og forsvarer til sin død 1954. Han var en helstøbt personlighed, der med ildhu drog rundt og holdt møder. Han forstod at tage kampen op mod modstanderne, senere var han red af fagbladene »Kristelig Arbejdsgiverforening« og »Købmanden« og fik ogsaa betydning for troende købmænds landssammenslutning. Han var afgjort IMs mand, og havde ogsaa betydning her i Horsens, hvor han boede (IM tid, 1954, s 362).

Indremissionær *P. Olesen* har i DnA, 1933, s 87 tegnet et billede af en af IMs tro støtter her, *Jens Frederiksen* († 1932, 75 aar gl). Han blev vakt i pastor *Gads* tid, blev *Oluf Olesens* nære ven, glædede sig særligt, da *Stefanshjemmet* blev mh 1925, aldrig stod hans plads der eller i kirken tom, ved samfundsmøder og bibelsamtaler gav han vægtige indlæg, krævede stadigt mere fordybelse: »Nærmere ind til Jesus, fremad, altid fremad!« Hans lille hjem var ofte fyldt af troende venner, han var »en herlig vært, en aandelige fader for mange«.

Carl Christensen omtaler med megen varme drejersvend *N. C. Jepsen* (* 67, † 48), som gymnasiasterne (latinerne) samledes om med særlig glæde, han »lyste af humor og hellig alvor«, og var en af bærerne i pastor *Chr. Gads* lille KFUM. Han var en evangelist paa sit værksted og blandt de unge. Han blev senere indremissionær, sidst i Herning (DnA, 1950).

Sømandsmissionær *Richard Holm* gjorde et godt indtryk i IM og blandt søens folk.

Landssekretær *Andreas Nielsen* († 57), KFUMs sociale arbejde, gjorde meget for at oprette fritidshjem, mindes kærligt i Horsens. Paa sommerlejre øvede han stor indflydelse.

Blandt de grundtvigske ledere nævnes mølleejer *M. Hansen*, fmd for KS, fabrikant *Meldgaard*, fmd for KS til 1958, overlærer *Thygesen*, viceskoleinspektør *Aage Andersen*.

1922 oplyses: Kkg 8–10 pct, bedst til højmesse. Godt sted at være præst, men der stilles store krav. IM overvejende. Kreds af KS. Alle kirk organisationer. 1931: Kkg 9 pct, ganske gode, meget organiseret arb, IM overv, KS. 1943: Kkg 8 pct. Et frisindet IMs mghliv samler sig om kirken, ret stort IM smf, org mgharb, mange kredse, KS. 1951: Kkg 6–7 pct, frisindet IMs arb, org mgharb, kirken har for ringe føling med ungdomsarbejdet, som bør være mere sognepræget. 1959: Kkg 4 pct, ret velvillig bef, god kirkeinteresse, hørelyst, fordragelighed ml retn, lille sdsk, mange kredse, Unge Hjem, FDF, FPF, børnegudstj. Regelmæssige gudstj og møder i Vestre Kapel.

I *Vor Frelsers sogn* opgives 1963: Offervilje, interesse, mange kredse. Regelm møder og gudstjenester i Vestre kapel, folkepensionistboliger og sygehus. Menighedsbørnehave. Faste møder paa Søndermarksskolen. YMkredse.

Folketal: 1921: 11,357, 1960: 16,379.
Altergæster: 1890: 3131, 1904: 7773, 1921: 3000, 1935: 3754, 1950: 3386, 1963: 4000.
Menighedsraad: 5 fælleskirk, 2 IM, 1 gr, 7 soc (fmd: Viceinsp **P. G. Falk Pedersen**, næstfmd: Direktør **A. Hvild**).

I *Klosterkirkens* sogn opgives: Til højmesse jævnt god kkg, froprædiken og aftensang smaat besøgt. Hospitalskirken har normalt kun højmesse, kirken fyldt uanset prædikanten. 4 gange aarligt gudstj ved døvepræsten fra Aarhus. Velvilje, sdsk, YMkredse. Gudstj paa Kommunehospital, stort alderdomshjem, 2 sygehjem, 8 stiftelser, folkepensionistboliger m m. – Gode arbejdsforhold, meget kirkeligt arbejde, LYM, FDF, FPF, KFUM og -K, missionskredse, sømandskreds m m. Hverdagsandagter ved de to kapellaner i Klosterkirken, 4 mdl gudstjenester paa alderdomshjem paa skift mellem præsterne, honorar for arbejde ved Hospitalskirken (ikke registreret) 600 kr. Gudstjenester og andagter paa mange institutioner. – Godt sted at være præst, meget velvillig befolkning, ønskelig at præsten kan paatage sig en del praktiske hverv. Gr præst vil formentlig kunne forvente eenstem indstilling. 1963 indviedes i en nybygning paa det gl palæs grund det smukke Klostersogns Menigheds- og Ungdomshjem.

Folketal: 1921: 16,231, 1960: 20,882.
Altergæster: 1922: 4000, 1934: 3800, 1945: 3000, 1962: 2600.
Menighedsraad: 8 soc, 3 KC, 2 IM, 2 gr, (fmd: Blikkenslager **Ejnar Jensen**, næstfmd: Tømrerm **Steffensen**.

Horsens sognekald

(1841–1904)

Indt 1859: a) 73 rdl, d) 2000 rdl, e) afgift af parceller: 450 rdl. Ingen embedsbolig. – 1870: Regul 3256 kr, netto 5446 kr.

Rækkefølgen er efter de af pastor **Aage Dahl** givne oplysninger (Fra kirkehus og skolestue, I, 1936, s 44) angivet med pastor **Tetens** som nr 16. I »Den evg lt kirke i Horsens, 1932, angives han side 131 som nr. 17, i Wiberg som nr. 14.

16. 17. juni 1841–30. sept 61 (sp Nibe-V 5. nov 20): **Peter Tetens**, * 7. maj 91 Gunderup. Forældre: Amtsprovst Gerhard T, † 32 (søn af biskop T, Viborg, tidligere rektor i Horsens) og Birgitte Cathrine Hoff. Stud Aarhus 08, c jan 17 (1), afsk 30. sept 61, † 25. april 76. ~ 7. maj 24 Anania Mariane Bernstorff Tetens, * 6. febr 02 Viborg, † 8. dec 93. Forældre: Konrektor Jacob T (broder til Peter Tetens fader) og Johanne Cathrine Hansen. – Broder: Romdrup-K. Broders sønnesøn: Tetens, Hodde-T. Moders sønnesøn: Hoff, Vallensbæk.

Pastor T vandt 1819 den af gehejmekfrrd Joh. v. Bülow til Sanderumgaard udsatte præmie for en lovtale over Daniel Rantzau. Som student havde han gjort sig bemærket ved 1816 at udgive en tale til universitetets studerende i anledning af Oehlenschlägers »Frejas alter«, men den var blevet forkastet af teatercensorerne. 1826 udgav han »Mindetale over vor Frelser, Jesus Kristus, udført i prædikener til alle søn- og helligdage fra advent til Kr himmelfartsdag, i den danske kirkes jubelaar

1826«. Han udgav sin sørgeprædiken over kong Fr. VI, og 45: Lejlighedstaler, holdt i Horsens, 48: Sørgetale over kong Chr. VIII, 54: Mindetaler over fire af Horsens menigheds dyrebare hensovede (kmherreinde Juel-Rysensteen, enkemd Gylding, baronesse Juel-Rysensteen, generalkrigskomm Serene d'Aqueria), 58: Prædikener over højmesseteksterne fra 6 s e paaske til 27. s efter trin. – T skrev flere artikler, bl a om skolevæsenet, og i Evg ugeskr 2 r om at udsende konfirmanderne to og to som forelæsere for dem, der ikke kunne komme i kirke. (E III, 306, ES III, 359).

17. 17. dec 1861–12. jan 63 (rkp her 24. okt 49): **E. F. Boesen,** fl t stiftsprovst, Aarhus, se der.

18. 20. marts 1863–13. jan 72 (sp Asserballe 22. okt 50): **F. L. Bang,** fl t Tersløse-S, se der.

19. 3. april 1872–28. febr 84 (sp Trinitatis k, Fredericia 10. aug 63): Dr phil **Johs. Clausen,** fl t biskop over Aarhus stift, se der.

20. 23. juni 1884–27. jan 91 (sp Skanderborg-S-S 12. marts 70): Provst **J. C. C. Skou,** fl t Svindinge, se der.

Hjælpepræst hos provst Skou og flg:
1889-92: **P. C. S. Gad,** 2. rkp her, se Kundby.

21. 14. dec 1892–27. april 1901 (sp Kerteminde-D 23. febr 78): **T. H. B. Jespersen,** fl t Brahetrolleborg-K, se der.

Residerende kapellan og hospitalspræst

Nettoindt 1870: 3978 kr.

16. 13. nov 1842–30. juli 49 (ord kat Odense 15. juni 32): **Gustav Christian Nicolai Borch,** * 14. april 02 Nykøbing F. Forældre: Sp i Ledøje-S Peter Holm B, provst, † 33 og Ellen Cecilie Magdalene Benzon af Gladsakse-H. Stud Frborg 20, c jan 26 (h), hjpr Birkerød 18. april 27, † 30. juli 49. ~ 3. jan 32 Elisabeth Charlotte Marie Prahl, * 25. sept 02 Birkerød, † 1. aug 78. Forældre: Sp i Birkerød Jacob Nicolai P, † 31. og Anna Kirstine Lillevang. – Søster ~ Thygesen, Søften-F.

B, der mente at nedstamme fra Luther, udg 37 en oversættelse af Nicolais lærebog i naturhistorie. Han skrev mange afh i Tidsskr for almueskolevæsenet om pædagogik og opdragelse, om Pestalozzi, og Bjergprædikenen, om skolen i Norge, skolebiblioteker, børns tankeløshed. Han omtales som »blid og hjertelig med et ægte kristeligt sindelag og vandel, arbejdede i Odense med varme og nidkærhed, han var lærer der og meget skoleinteresseret. I Horsens besad han i høj grad menighedens tillid og hengivenhed.« (Selm nekr II, 438, E I, 170, ES I, 220).

17. 24. okt 1849–17. dec 61 (lærer Kbhvn): **E. F. Boesen,** fl t sp her, se stiftsprovster, Aarhus.

18. 6. april 1862–7. juni 73 (ord kat Aarhus 13. sept 54): **J. C. Faber,** fl t Følleslev-S., se der.

19. 20. aug 1873–28. aug 75 (ord kat Hillerød-NH 10. dec 58): **Frits Carl Emil Andersen,** * 25. sept 29 Kbhvn. Forældre: Bud i den alm enkekasse Jens A og Julie Marie Høepfner. Stud Mtrp 49, c jan 56 (l-egr-1), † 28. aug 75. ~ 26. maj 59 Caroline Marie Nørgaard, * 30. april 34 Ousted, † 22. juni 14. Forældre: Sp K Saaby-K, † 89, se der. – Hustrus søster ~ Gerlow, Errindlev-O og justitsminister Leuning. Kusine ~ Andresen, Boeslunde.

20. 5. nov 1875–30. aug 98 (hjpr Vejle-H 1. dec 71): **Ludvig Ferdinand Rømer,** * 3. marts 23 Rendsborg. Forældre: Overauditør, regimentskvartermester Ludvig Ferdinand R og Therese Adelia Mourier. Stud Brgdssk K 42, c 54[1] (h_1), lærer Kbhvn, udenlands, lærer Vejle 65, afsk 30. aug 98, r af Dbg 92, † 27. febr 08. Ugift. – Søster ~ Olivarius, Aagerup-K.

Pastor R mindes som meget godgørende. (Se iøvr ovf).

21. 21. nov 1898–4. okt 1904: **T. T. Tomasson,** fl t sp Kloster k, her.

Embedet nedlagt 4. okt 1904.

2. residerende kapellan

(Oprettet 14. dec 1892, nedlagt 4. okt 1904).

1. 14. dec 1892–28. sept 95 (hjpr her 25. april 89): **P. C. S. Gad,** fl t rkp Trinitatis k, Kbhvn, se Kundby.

2. 19. dec 1895–4. okt 1904 (sp Gaarslev 1. sept 89): **O. K. P. Olesen,** fl t sp Vor Frelsers k, se biskopper, Ribe.

Ordineret kateket

4. 10. juli 1843–16. april 49 (hjpr Harlev-F 29. nov 36): **J. O. Fabricius,** fl t Nr Snede-E, se Magleby, Langeland. (Byens historiker DBL VI, 542).

5. 14. juni 1849–19. jan 54 (adjunkt Horsens 47): **V. Salomon,** fl t Vetterslev-H, se Herslev-G.

6. 8. april 1854–5. maj 59: **J. F. L. Bagger,** fl t Uldum-L, se der.

7. 23. jan 1860–9. marts 67 (ord kat Ebeltoft-D 11. juli 56): **A. Herskind,** f t Bodilsker-N, se Holbæk-M.

8. 8. juni 1867–22. juni 92 (sp Kosel, Sydslesvig 12. aug 53, afsk af tyskerne 28. okt 64): **Edvard Albert Baadh,** * 15. marts 21 Kbhvn. Forældre: Overretsprokurator i Slagelse Gotthard Albert B og Ane Margrethe Vollmeister. Stud Slagelse 38, c maj 46 (h), lærer Kbhvn (var 13. nov 76 udn t sp Karlby-V, men renoncerede), tillige skoleinspektør i Horsens 83, afsk 22. juni 92, † 23. aug 97. ~ 12. maj 49 Laura Arcadia Coelestine Hindberg, * 31. juli 18 Kbhvn, † 1. sept 99. Forældre: Toldkasserer Coelestinus H og Arcadia Lynge. (Se Khst Saml 6 r II, 632, 643). Sdj Mdbl 1964, 79 f).

Embedet nedlagt 4. nov 1892.

VOR FRELSERS KIRKE

Vor Frelsers kirke, paa Kirketorvet, blev 1480 kaldt »Sct Jacobi kapel« (altsaa distriktskirke for en uden for voldene beliggende gl sognekirke, Vor Frue kirke (antag klosterkirke til Sct Hans Kloster, senere Stjernholm)) og brugt som kapel for Jomfru Marias kirkegaard (det nuv kirketorv). Efter reformationen hed kirken Sct Ibs kirke. Kirken har fra begyndelsen af været ret stort anlagt og bar præg af rige borgeres gaver, men sognekirken stod som hindring for, at livet ret kunne komme til udfoldelse. 1542 blev Lovby sogn nedlagt, og fra 1548 benyttedes Sct Ibs kirke jævnsides med Klosterkirken. Fra 1632 benyttedes kirken kun til aftensang, men fra 24. jan 1794 blev kirken sognekirke med navnet »Vor Frelsers kirke«, mens Klosterkirken degraderedes til at være reservekirke og ligkapel. En ordning, der opretholdtes til 1894, da Klosterkirken genindviedes. I 17. og 18. aarh stod Vor Frelsers kirke ganske i skygge af Klosterkirken.

Kirken bestaar af tredelt langhus, kor med apsis og taarn ved langskibets sydvestside, er 42 m lang, 17,5 m bred. Langhus, kor og apsis er senromanske,

opført af røde mursten paa granit-skraakantsokkel. Østgavlen har yderligere haft 2 apsider ud for sideskibene. Kor og apsis har lisener og rundbuefriser. Sideskibene afskiltes ved gotiske arkader, hvorover der var triforiegallerier, inddelt med søjler mellem buerne, noget ret enestaaende. Mod vest en bred, spidsbuet portal med 3 søjler paa hver side og relieffer. Over portalen et stort vindue i den 21 m høje vestgavl.

Kirken har gotiske hvælvinger, og samtidig med dem opførtes taarnet, der oprindeligt havde kamgavle. 1740 bekostede kbmd Claus Cordtsen det nuv kobbertækte løgspir. Da kirken blev sognekirke 1794, anbragtes nye pulpiturer. En haardhændet restauration 1864–66 (arkit Walther) glatpudsede alle vægge og forsirede dem med pseudoromanske enkeltheder og inventaret fornyedes. 1879–80 blev kirken udvendigt restaureret, hovedindgangen blev gn en portal paa taarnets sydside, 1866 opsattes et nyt alterbord, 1908–36 var der en ny altertavle (kopi af Carl Bloch: Christus consolator) i udskaaret egetræsramme. Prædikestolen er rigt udskaaren i Peder Jensen Koldings stil (fjernet fra Klosterkirken 1794) af egetræ, brasilietræ og ibenholt, bæres af en Mosesfigur og har fremstilling af lidelseshistorien og 9 figurer, samt lydhimmel, alt fra 1663—70. Granitfont og orgel fra 1866. Sølvdaabsfad fra 1936. Lysekroner fra 1689 og 1691 (fra Klosterkirken). Flere ligsten og epitafier. Kirken var meget forfalden efter krigen 1864, ved restaurationen 1864–66 var midlerne smaa, man undlod f eks at fjerne pulpiturerne i nordre sideskib, og en genopførelse af hvælvingerne blev opgivet (de var nedtaget 1740 paa grund af brøstfældighed). Man fjernede de øvre pulpiturer, malede de tilbageværende hvælvinger himmelblaa, og alt træværket blev egetræsmalet, og man gemte kirkens oprind arkitektur under et lag af cementpuds. 1909 blev hvælvingerne og mure hvidtet. Ved den store restauration 1935 f blev pulpiturerne fjernet, hvælvingerne genopført, nicher fremdraget, murværket renset og fuget, orglet ombygget, gravkamrene dækket, der kom nyt varmeværk, og tagværket over sydlige sideskib blev løftet, saa midtskib og sideskib, der hidtil havde haft hvert sit tag, igen dækkedes af et mægtigt sadeltag, et smukt kors opstilledes over korbuen, en ny meget smuk alterdug blev skænket, det gl sølvdaabsfad førtes tilbage til Klosterkirken og et nyt anskaffet. Paa altret rejstes 1949 et kunstværk af Utzon Frank i bronze, nyt romansk marmoralter. Restaurationen lededes af kgl bygningsinspektør V. Norn. 600 sdl (om restaur og genvielsen 24. maj 36, se næste side).

Sognepræst

(1913: 1. kl, 1958: 13. kl. Embedsbolig fra 1894). (Embedet oprettet 4. okt 1904).

1. 4. okt 1904–14. febr 14 (2. rkp her 19. dec 95): **O. K. P. Olesen,** fl t stiftsprovst Ribe, se biskopper, Ribe.

2. 27. juli 1914–15. nov 31 (sp Krummerup-F 9. dec 05): **Herman Heskjær,** * 17. juni 62 Thisted. Forældre: Kbmd Niels Christian Hermansen H og Marie Antoinette Hansen. Stud priv 80, c 86[2] (l), ord kat Sct Pauls k, Kbhvn 12. nov 86, 1. kkp Lyngby 21. marts 90, tillige rejsepræst Magdalenesagen 98–03, † 15. nov 31. ~ 15. maj 89 Caroline Lis Helstrup, * 3. febr 69 Kbhvn, † 24. aug 50. Forældre: Gartner Carl Andersen H og Ane Marie Nielsen, og plejedatter af etrd, portugis konsul, vinhandler i Thisted Hans Vilh. Helstrup og Sophie Maria Karoline Olrogge.

Pastor H var en ejendommelig personlighed, en dygtig og original taler, stod i nært samarbejde med IM, kunne være fuld af lune, en flittig præst og sjælesørger (DnA, 1933, s 82).

Efter præliminæreks fra sin fødebys realskole 1878 forberedte H sig til studentereks bl a ved et ophold hos den kendte andelsmand og tidl Thistedpræst, provst *H. C. Sonne* i St Fuglede, og efter to aars forløb blev han student

Straks efter embedseks blev H kateket ved Sct Pauls k i Kbhvn og virkede samtidig som lærer med Femmers kursus. Fra 90–05 havde han lærerige aar som 1. kkp hos den ansete kirkehistoriker, dr *Holger Fr. Rørdam* i Kgs Lyngby og var tillige præst ved Arbejds- og Forsørgelsesanstalten Stolpegaarden i Vangede samt rejsepræst for Magdalenesagen.

Pastor H sluttede sig til IM, var en betydelig kraft og en meget flittig præst. Fra Lyngby kom han til det kirkeligt vaagne Vestsjælland som sp i Krummerup-F 05–14. Her fik han en velsignelsesrig gerning, der stadig mindes, og hvis betydning bl a ses af en visitatsbemærkning af biskop *H. Ostenfeld,* der efter en visitats 10. maj 14 skrev: »Man fik et levende indtryk af, at en menighed har hjemme her«.

Kort efter denne visitats kom pastor H hertil som den navnkundige senere biskop *Olesens* eftermand. Det var ikke nogen let opgave, og snart efter kom verdenskrigens uro og spænding. Pastor H var ikke den store prædikant, men hans prædikener bar præg af den alvorens mand, han var, redelig og ydmyg, trofast mod Gud og trofast mod menigheden; en beskeden mand, der gik de smaa skridt og brugte de smaa ord, men dog af nogle opfattedes som noget »kantet«, som det saa ofte gaar den kompromisløse, der kun vil den lige og sande vej. Ved sin milde forkyndelse og sit elskværdige og hjælpsomme væsen vandt han sig ogsaa her menighedens venskab, men de travle og urolige byforhold blev aldrig hans rette element.

Pastor H bestred gennem aarene en del tillidshverv; var i 8 aar kredsformand for KFUM og K i Nordsjælland, medlem af udvalget for Dansk Kirkemission i Arabien og i bestyrelsen for IMs højskole i Haslev; her var han bl a formand for menighedsraadet, KFUK og kredsformand for DMS. I sine yngre aar skrev pastor H artikler i kirkelige blade og dagspressen; indledede saaledes i 1912 en kristelig pressekampagne i Sorø Amtstid og Næstved Tid (se bd II, s 521). I sin fritid var han amatørastronom.

Nogle dage før sit 45 aars præstejubilæum og et halvt aars tid før aldergrænsen døde pastor H af en alvorlig blære- og nyrelidelse, og han begravedes under stor deltagelse paa Horsens gamle kirkegaard i nærheden af præsteboligen; til hans begravelse havde kongen og dronningen sendt en laurbærkrans. (O. V. S.).

Hjælpepræst hos pastor Heskjær (tillige sekr KFUM) 1919–21: H. C. Holt, se sp Allehelgens k, Kbhvn.

3. 23. febr 1932–20. dec 56 (sp Marstal 14. sept 27): **Cort Ejnar Trap Engsig-Karup,** * 16. dec 86 Assens. Forældre: Redaktør Andreas Christian Frits E.-K og Laura Mathilde Trap. Stud Sorø 05, c 12[2] (h_1), sekretær KFUM, Randers 12, adjunkt Haslev gymnasium 17, lektor smst 25, r af Dbg 43, afsk 20. dec 56. ~ 12. aug 17 Ella Aase Dagmar Liisberg, * 26. febr 94 Kbhvn. Forældre: Kgl hofinstrumentmager Hans Julius L og Fanny Eleonora Margaretha Colding. – Brodersøn: Hoptrup.

BM KFUMspejdernes hovedbest 18–29, BM Dsk sømandskirke 29–52, fmd 38–48. Fmd IMs diakonhøjskole 32–47. Religionslærer Horsens statsskole.

Medudg Horsens evg lt kirker 1532–1932 (1932). Udg 38: Salmerne, fortolket. 51: Drengene, drengen, digtsamling. 64: Dronning Dagmars Dreng, fortælling.

Pastor Engsig-Karup fortæller:

Det, som har »sunget« i mig er vel *historien* og *ungdommen,* inspireret af kristen tro og aandens drift – baade i KFUM, skolen og kirken.

I Horsens greb den gamle vanrøgtede kirkes historie mig straks – (ligesom den gamle slotsholm her i Skanderborg nu gør det). Med menighedsraadets og kgl bygningsinspektør Norns bistand fik jeg interessen vakt, og allerede i 1935 tog vi fat paa opgaven, som først sigtede til genopførelsen af nordre sideskib, men saa udviklede sig til en gennemgribende restaurering, og den 24. maj 1936 genindviedes Valdemarernes skønne kirke, en kongelig fundats- og patronatskirke i nærværelse af *kong Christian* og *dronning Alexandrine, kronprins Frederik* og *kronprinsesse Ingrid,* som fejrede deres første bryllupsdag her. – Men det alter, som stod fra Olesens og Carl Christensens tid, passede daarligt i den gamle romanske kirke, og saa gav to gamle soranere, *Poul Nørlund* og jeg os til at arbejde sammen med professor *Utzon-Frank,* og i 1950 var det skønne nye romanske bronze- og marmoralter rejst. Da var der anvendt 250.000 kr til kirken.

Nogle maaneder efter mit komme til Horsens opfordrede rektor *Clausen* mig til, som fhv. lektor, at overtage religionsundervisningen i Statsskolen. Saa fulgte 22 aar, i hvilke jeg atter kom i nær kontakt med mellemskolen og gymnasiets ungdom, i skolen, i konfirmationsforberedelsen, gymnasiastbevægelsen og paa rejser i ferierne til Sverige, England, Schweiz og Italien.

Imedens jeg var sognepræst i Horsens var jeg ogsaa i 10 aar næstformand og 10 aar formand for *Den danske Sømandskirke,* hvilken kombination naturligvis kunne give anledning til knurren baade i Horsens og i sømandskirken. Da jeg i en lignende aarrække var næstformand og formand for *Diakonhøjskolen* i Aarhus, var der grobund for anker af den ene og den anden art, som kunne pine og trætte.

Jeg har levet i organisationers og institutioners højkonjunktur og de har haft brug for mig, fordi jeg vel har været flittig og stræbt efter at være redelig – men jeg har hele tiden været klar over, at det var tjenesten som sjælesørger overfor den enkelte, der var min store opgave som kristen og som præst. Det, det gjaldt, var ikke saa meget at undersøge om mennesker havde deres gudsforhold i orden som at mit eget var i orden, naar mennesker, unge eller gamle, førtes paa min vej og trængte til hjælp og til glæde. Det viste sig paa mange maader, især med de gamle konfirmander, naar de havde forbrudt sig mod Guds og menneskers love, naar de havde lidt nederlag og skuffelser, naar de ville bryde ny land osv, men kaldet til tjeneste overfor menneskesjæle førte tit forunderligt vidt, og traadene i tjenestens væv var tit af meget forskellig kvalitet og farve og forbandtes tit paa de eventyrligste maader. Mødet med *A. P. Møller* i sømandskirken førte forøvrigt til fjerne maal. Da han forærede min hustru og mig en middelhavstur med et af sine skibe, fandt vi paa »Fuglereden« i Libanon den 10-aarige beduindreng *Alan,* som vi overtog som vor plejesøn. To dage efter var vi i Nazareth og Genezareth, hvor denne opgave blev »konfirmeret« for mig paa forunderlig maade. De unge ser »syner«. Det maa være fordi jeg har bevaret en god portion af »drengen« i mig, at jeg selv i min alder kunne se »syner«. I et saadant fik jeg »ordre« til at samle »Syvstjernen« (dommeren, borgmesteren, overkirurgen, skoledirektøren, fabrikanten, redaktøren og mig selv) en gang om maaneden i vor Herre Jesu navn, for at vi sammen kunne drøfte, hvordan vi bedst kunne gøre vor gerning blandt mennesker til Guds ære. Disse sammenkomster førte ogsaa til at byens »røde« borgmester og »sorte« sognepræst som en Peppone og Don Camillo tog paa en 7 ugers rejse Europa vesten om til Ægypten og Libanon – og at eventyret med Alan nu tog fart og førte ørkendrengen til Englands skoler og universitet med lægeuddannelse for øje. 2. sept 1955 blev Ali Muhammed Dawniche døbt i Vor Frelsers kirke i Horsens.

Om det var en skoledreng, en murerlærling, en skoledreng eller en skibsreder, en borgmester eller en overkirurg, jeg fik dog frimodighed og hjerte, naar Gud sagde: Gaa!

Pastor E-K, der nu bor i Skanderborg, tilføjer, at han er havnet paa et historisk, men ikke udpræget kirkeligt levende sted. Jeg føler mine øjne er klare endnu, og at jeg kan faa frimodighed overfor mennesker. Dronning Dagmars dreng rider tit – op for min dør, og den 24. maj 1965 staar han i bronze mellem Dyrehaven og Slotsholmen. Han har paa en underlig maade begyndt at sige til os: Kongens ærinde har hast!

Udfor Malta holdt jeg paa min 25 aars ordinationsdag gudstjeneste for sømændene paa S/S Bygholm over Acta 27, 21–25 – og om eftermiddagen sad jeg paa stranden med borgmesteren og kaptajnen – og da var det min lykke og glæde at kunne tale med mænd om »den Gud, jeg tilhører, som jeg ogsaa tjener«. Gud bevare det i mig til min sidste stund. Se iøvr Berl Tid 10. febr 1957 (interview ved Ernst Schwencke).

Hjælpepræst hos pastor Engsig-Karup

1942–43: **C. M. Vester,** se sp As-K.
1946–47: **A. M. Jensen,** se Fjellerup-G.
1948–49: **E. C. Storebjerg,** rkp her (nu Nr Snede).
1949: **K. P. Mikkelsen,** se valgmgh, Bornholm (nu kkp Allehelgens k, Kbhvn).
1949–50: **Erik Sølling,** se Nr Alslev (nu Lundtofte).
1950–51: **W. A. Tøttrup,** se Poulsker.
1951–52: **O. M. Spangsberg,** se kkp Gaverslund.

4. 30. april 1957 (kkp Sct Markus k, Aarhus 16. sept 42): **Axel Martin Hjeresen,** * 19. maj 16 Gudbjerg. Forældre: Fabriksarbejder Martin Peter August H og Maja Jensen. Stud Aarhus 35, c 41² (1), hjpr Sct Markus, Aarhus 20. okt 41. ~ 2. juli 42 læge Ulla Tuxen-Meyer, * 11. juli 17 Roskilde. Forældre: Kunstmaler Viggo Ernst Tuxen-Meyer og Hedvig Kathrine Bertha Tuxen.

Lærer (Ydre Mission) IMs diakonhøjskole 45–49, fmd Akademisk missionskr, Aarhus 46–49.

Udg 44: Bibelen, kirkens missionsbog, 45: Hvad ville Kaj Munk? 45: Kaos eller kirke? 47: Danmarks indsats i verdensmissionen, 47: Blodhævneren kommer (hvad Jehovas Vidner tror), overs t svensk, 48: Fra Buddhas klostre til Kristi kirke, 49: Kirken i verdensperspektiv, 50: Det moderne menneskes dogmer (overs t svensk, norsk og finsk), 51: Mellem dyr og Gud, 51: Udg (sm m sin hustru Ulla Hjeresen): Før ægteskabet, 53. Da er livet ej saa svært, 54:

Trænger dansk kirkeliv til reformation? 58: Skal mormonerne døbe oldefar om? 58: Jesus den store gaade, det store svar, 60: Søndagsskolens forkyndelse, 61: Ung mand og ung pige. Flere afh og bladartikler.

Residerende kapellan
(1. rkp fra 1960).

(Oprettet 4. okt 1904, 2. kl, 1958: 12. kl. Moderne villa embedsbolig).

1. 4. okt 1904–30. okt 08 (hjpr her 31. maj 01): **Carl Christensen,** fl t Vive-R, se Sdr Næraa.

2. 9. jan 1909–28. marts 16 (sp Skæve 21. aug 96): **J. C. Sennels,** fl t sp Sct Johannes k, Aarhus, se der.

3. 22. juli 1916–15. aug 22 (dsk præst Chicago 12): **M. F. Blichfeld,** fl t sp Sct Markus k, Frederiksberg, se der.

4. 23. nov 1922–13. april 33 (kkp Korsør-T 27. nov 15): **J. H. Bernow,** fl t Herfølge, se der.

5. 4. juli 1933–14. juli 42 (hjpr Roskilde dk 29. juni 26): **Aage Martensen-Larsen,** fl t sp Gentofte, se der.

6. 24. nov 1942–27. okt 48 (sp Sal-G 30. juli 37): **H. K. Søbye,** fl t Blovstrød-L, se der.

7. 4. marts 1949–4. jan 55 (hjpr her 15. maj 48): **E.C. Storebjerg,** fl t Nr Snede, se der.

8. 6. okt 1955 (dsk præst, Tandil, Argentina 4. juni 49): **Jens Wind,** * 1. sept 21 Tønder, Faderen: Sp Døstrup, Sdj, † 44, se der. Stud Haderslev 39, c 49[1] (h-73). Rejste hjem fra Tandil 54, lærer Statens civiltjenestetidsundervisning og lærer i Folkeskolen. ~ 11. sept 54 Ellen Kiilerich-Hansen, * 28. april 20 Herning. Forældre: Skoleinspektør Hans Christian H og Magda Kiilerich. – Hustrus broder: Sp Kloster k, her.

Kaldskapellan

(Oprettet 29. sept 1952, omdannet til 2. res kap 4. jan 60.)

1. 19. dec 1952–4. jan 60: **P. Kiilerich** (Hansen), 2. rkp her.

2. residerende kapellan

(Oprettet 4. jan 1960, 12. kl, moderne tjenestebolig)

1. 4. jan 1960–19. nov 63 (Kkp her 19. dec 52): **P. Kiilerich,** fl t sp Kloster k, her.

2. 4. marts 1964 (sekretær Den danske Folkekirkes Nødhjælp 58): **Arne Thomsen,** * 19. juli 28 Serritslev v Brønderslev. Forældre: Tømrermester Niels Ejner T og Magdalene Christensen. Stud Aalborg 47, c 54[1] (l-111). Viceforstander Statens Civilundervisning 55–57. Hjpr Vigerslev, Kbhvn, 7. maj 57. ~ 4. okt 52 Ellen Anna Eleonora Kasper, * 21. jan 23, Flensborg. Forældre: Kbmd Wilhelm Oskar Ernst K og Christine Juliane Feeken.

Sekr Økumenisk Fællesraad og Den dsk Folkekirkes mellemkirkelige raad 59—61, red »Nødhjælpen« 58–64.

KLOSTERKIRKEN

Klosterkirken, en af Jyllands skønneste købstadskirker, dannede nordre fløj af det s 318 omtalte Graabrødre kloster. Af klostret (opf efter 1261) staar intet tilbage. 1532 blev kirken overladt byen til sognekirke. Kirken er opført af røde munkesten paa granitsokkel, bestaar af treskibet langhus og et kor med lige gavl, af midtskibets bredde. Ved korets nordøstlige hjørne et trappetaarn med lavt spir. Over skibets østgavl et slankt spir, hvor klokken hænger. Over sideskibets hvælvinger rester af en ældre kirke (herom nærmere i Vilh. Lorenzens: De danske Franciskanerklostres bygningshistorie). Den ældre kirke havde kun eet skib og var fra overgangen mellem romansk og gotisk stil, mens den nuværende kirke er gotisk. Kirken er indvendig 46,5 m lang, langhuset er 17 m bredt. Over de nuværende sideskibshvælvinger ses spor af 3 gange 3 svagt spidsbuede vinduer. Den gl enskibede kirke er forlænget omkring 1400, blev forhøjet og fik høje vinduer og den smukke østgavl med blindinger samt det tikantede trappetaarn. Der byggedes 4 krydshvælvinger, rigt profileret, hvilende paa skulpturerede kridtstenskonsoller. Senere, maaske efter klostrets brand 1497 byggedes sideskibene mod nord og syd (det søndre maaske oprind klosteromgang) med arkader ind til sideskibet, der samtidig forlængedes mod vest med eet fag. Kirken mistede sit oprindelige præg ved gentagne restaurationer, især 1737–38, da kirken var meget brøstfældig, ydermurenes prydelser forsvandt, murværket omsattes med smaa, gule mursten, hvælvingerne var faldefærdige. 1794 ophørte kirken at være sognekirke, og fra 1797 stod den faktisk ubenyttet, bortset fra tider, naar Vor Frelsers kirke blev restaureret. Under krigen 1848–50 var den depot. Ellers brugtes den som ligkapel til 1888.

1892–94 (genindviet 21. jan 94) blev kirken hovedrestaureret (prof H. B. Storck) for 115.000 kr. Man søgte at føre kirken tilbage til planen fra c 1400. Midtskibet fik 5 hvælvinger og hævedes til samme højde som koret, saa triforievinduerne kom frem, pillerne ombyggedes, vinduerne restaureredes, kirken fik nyt tag, særskilt for hver af de 3 skibe, saa den gotiske gesims afdækkedes, kirken fik blytag og spiret opførtes. Hovedindgangen mod vest paa langhusets nordside, desuden indgang mod syd tæt ved koret. Af gl kalkmalerier blev intet bevaret, bortset fra to vaabenskjolde i koret. Man fandt spor af en ældre korsgang. Ved udvidelser og ombygninger var kirken arkitektonisk blevet meget uensartet, men 1894 smukt ført tilbage til, hvad middelalderens bygmestre havde tænkt. Den er nu byens største seværdighed.

Kirkens indre udmærker sig ved sit rige inventar (fra de forskelligste tider). Korets gulv er hævet et par trin. Altertavlen er rigt udskaaren, forgyldt og malet, af senkatolsk skabstype. I det store midtfelt ses korsfæstelsen, i fløjene de 12 apostle, og 4 helgener, i fodstykket de hellige 3 konger og skriftord. I koret 9 munkestole fra c 1475 med udskaarne figurer, andre korstole er flyttet ned mod vest. Mellem kor og skib er der et anseligt trægitterværk med store keruber, malerier, et rigt brusk-barokarbejde fra 1679, bekostet af Jens Thonbo, senere forgyldt. Over gitteret et stort senmiddelalderligt krucifix, der naar helt op til korbuen. Romansk granitfont med relieffer, staar mod øst i det nordlige sideskib, indhegnet af et udskaaren fontelukke med engle og ornamenter, bekostet 1716 af borgmester Hofgaard. Prædikestolen har staaet i Vor Frelsers kirke, bæres af en kvinde (Kærligheden) mange rigt udskaarne figurer paa prædikestolen og lydhimlen. Alt fra 1600 og 1650. 1742 tilføjedes trappepanelet og opgangsdøren. Orglet over forstuen, fra 1739. Stolestaderne dekoreret med barokke, symbolske billeder (som Sdr sogn, Viborg). For enden af sideskibene er der ved hver side af koret kapeller (i det nordl 3 kister og et stort marmormonument over apoteker G. Schmidt, † 1773), i det sydl, med portal og jerngitter. 2 marmortavler for 2 russiske prinser og deres søstre (se ovf). Mod vest det sydl sideskib det smukke Lichtenbergske kapel, indrettet 1738 af etrd Gerhard L, med 6 m højt marmorepitafium og marmorkister. Meget smukke smedejernsgitre. Der er flere andre anselige epitafier. 800 sd.

V. Lorenzen: De dsk Franciskanerkl bygningshist, s 48 f (1914), N. F. S. Dahl i Den evg-lt kirke i Horsens 1532–1932, s 11 f.

Kirkegaarden, der omgiver kirken paa alle sider, brugtes til 1896. En 2 m høj mur erstattedes 1896 af

et jerngitter. 1888 opførtes et ligkapel af træ. Nu er kirkegaarden anlæg, men mange kendte personers gravsten og grave er bevaret. – Byens ældste sygehus laa ved kirken. 1889 vedtog byraadet at lade den gl bygning nedrive, saa hovedindgangen til kirken kunne blive der. Grunden skænkedes til kirken. Adskillige følte det som en smerte, at den gamle kirkegaardsmur blev revet ned. Pastor Carl Christensen skrev et langt digt om den.

En ukendt digter synger:

Ærværdige kirke, end stander du prud,
som minde fra munketiden,
klostrets timeglas længst randt ud,
munkene tog den kære Gud
for længe, længe siden,
men end vi glædes ved vor gamle kirke.

Ældgamle kirke, ærværdig du staar,
kranset af træer og grave,
julesne drysser aar for aar,
stemningen os i møde slaar,
naar fra de dødes have
vi Klosterkirkens helligdom betræde . . .

Indtil 1953 var **Hospitalskirken** knyttet til embedet som rkp her, derefter til et af embederne ved Klosterkirken. Hospitalskirken benyttes som filialkirke til Klosterkirken.

Sognepræst

(Embedet oprettet 4. okt 1904. – 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1958: 13. kl. Udm embedsbolig, lige ved kirken, »Klostergaarden«, ejes af menigheden).

1. 4. okt 1904–14. okt 25 (1. rkp og hospitalspræst her 21. nov 98): **Thordur T. Tomasson,** fl t Vemmetofte, se der.

Hjælpepræst hos pastor Tomasson

1916–17: **J. S. Riis Vestergaard,** se Storring-S-G.

2. 31. maj 1926–8. april 35 (rkp Frederiksberg k, 28. juli 16): **Nicolaj Frederik Severin Dahl,** * 8. jan 67 Kbhvn. Forældre: Rullegardinfabrikant Jens Claudius D og Caroline Johanne Agnes Wahlmann. Stud Brgdssk C 87, c 92^1 (1), sp Børglum-Furreby 7. juni 92, sp Ejby-ND 30. april 09, r af Dbg 32, † 7. april 35. ~ 14. febr 93 sin kusine Elisabeth Philippa Augusta Henriete Maria Wahlmann. * 17. marts 69 Aarhus, † 25. marts 35. Forældre Apotekbestyrer Jens Paul Julius W, og Caroline Henriette Amalie Fock. – Søn, se ndf.

Fmd for kirkekomiteen i Løkken, stifter af og fmd Grundtvigsk landskonvent 16–23, fmd ligaen DDD (Danmark, Dannebrog, Dannevirke), fmd Horsens ungdomsf, og FDF. Red »Thyras vold«.

Udg 14: Analyse til Jesajas bog.

Pastor Dahl var den næstyngste af en stor børneflok; faderen havde været landmand flere steder i landet, før han slog sig ned i Kbhvn. Forældrene hørte til Grundtvigs »faste stok« i Vartov k, og pastor Dahl blev døbt der af Grundtvig selv og med dennes fornavne. Senere blev han ogsaa konfirmeret her af Grundtvigs eftermand *C. J. Brandt,* hvis undervisning fik afgørende betydning for ham, saa han bestemte sig til at studere for selv at blive præst.

I studietiden maatte han klare sig selv, og det gjorde han ved handel med brugte frimærker. Filatelien forblev iøvrigt hans store fritidsinteresse livet igennem.

Pastor Dahl blev cand theol i præstemangelens dage; snart efter udnævntes han til sp i Børglum, og han var da Danmarks yngste sp, (hans søn A. Dahl var 1918 ogsaa landets yngste sp). Her satte han sig i spidsen for kirkesagen i Løkken, hvor man i henved 50 aar gerne havde villet have en kirke, og i løbet af nogle faa aar stod den færdig. Beboernes taknemmelighed herfor gav sig bl a i 1910, da et kirkeskib skulle ophænges i kirken, udtryk deri, at skibet fik navnet »N. F. S. Dahl«.

Pastor Dahl var i besiddelse af en stor arbejdskraft, flittig og nøjsom. Det hebraiske studium interesserede ham, og fra sin skoletid i Borgerdydsskolen hos *Johs. Helms* var han stærkt optaget af den sønderjyske sag. Han var friluftsmenneske, en stor haveelsker og en dygtig gartner.

1926 blev han digterpræsten Thordur Tomassons eftermand i Horsens, en krævende opgave, som han løste paa sin stille og jævne maade.

»Pastor Dahl skabte sig gennem en trofast gerning i kirken og for byens gamle og unge en stor menighed her, der gerne lyttede til hans ægte og tilforladelige prædiken, ligesom han fik mange venner ogsaa udenfor kirken paa grund af sit jævne væsen.« (Horsens Avis).

»Han havde et udpræget kirkeligt stade med tilknytning til den grundtvigske retning, men gjorde et godt arbejde indenfor ungdomsforeningen, der ikke havde et bestemt kirkeligt præg. Hans lyse livssyn og gode sind gjorde ham meget afholdt. Menigheden mindes ham som en mild og hjertelig personlighed, der søgte at tjene Guds riges sag og være til hjælp og gavn blandt byens ungdom.« (Aage Andersen).

Pastor Dahl døde af en ondartet influenza kun 14 dage efter sin hustru, og de begravedes paa Vestre kirkegaard i Kbhvn. Han efterfulgtes som sp af sin søn.

Se Aage Dahl i »Præstegaardsliv« 1954, s 44 f, do: Stamt over fam Dahl, 1932, »Thyras Vold«, 1945, s 46 f.

3. 29. aug. 1935–31. aug 63 (sp Egen 18. aug 21): **Aage Georg Dahl,** * 20. okt 93 Børglum. Faderen: Sp her, se ovf, † 35. Stud Sorø 11, c 15^2 (h_1), hjpr Hvilsager-L 15, sp Nørbæk-S-L 28. febr 18, r af Dbg 54, afsk 31. aug 63. ~ 3. april 18 Anna Regine Laurentze Brandt, * 15. okt 89 Aalborg. Forældre: Forvalter i DFDS Edvard Theodor B og Karen Kirstine Larsen.

Præst Horsens Hospital 59. BM Sønderjysk menighedsraadsforening til 1935. Medl Sønderjyllands menighedsraadsforenings salmebogskommission 1933-42, Medstifter af og BM Selskabet for Danmarks præstehistorie 1928, red af Præstehist samlinger 1930, BM Sønderborg amts præstekonv 1932-35, folketingskand f Retsforb i Augustenborgkredsen 1929, 1932, rejsepr KS Østjyll 21, stifter og fmd Horsens og omegns konvent, fmd Dsk ungdomssamvirke f Horsensegnen 40-44, BM hovedbest Landsforen af menighedsraad 46. Næstfmd 58-63. Fmd A/S Boulevardgaarden, A/S Klostersognets Ungdoms- og Menighedshjem, til 63.

Feltpræst 18. Batl Sønderborg siden 34. Blev arresteret af Gestapo 27. marts 44, sendtes i fængsel, sen i lejren i Horserød, Neuengamme, Husum og Frøslev. Ledede gudstjenester i flere lejre.

Udg 23–26: I Guds skole, smaastykker til hver dag i aaret, 540 s. 24: Stilfærdige ord, I. Om daaben, 32 s, 25: Salmebogstillæg, 67 s, 26: Kegnæs sogns præstehist, 16 s, 28: Sønderborg gamle latinskoles og dens læreres historie, 32 s, 31: Sønderjyll bispehist, bidrag til den sønderj gejstligheds historie, I, 135 s, 33: Haderslev bys præstehist, bidrag osv II, 124 s, 34: Haderslev herreds præstehist, bidrag osv III, 112 s, 35: Fra sognevej og kirkesti, digte, 78 s, 36: Tillæg til salmebogen, 232 s, 38: Ved luth og orgel, digte, 44 s, medudg Aarh stifts aarb, »Fra kirkehus og skolehus«, 43: Medudg Det sønderj forslag til den danske salmebog, præsteh afh i præsteh saml, sønderj aarbøger og sønderj maanedsskrift, bidrag til Johannes Ewalds slægtshist i Personalhist tidsskrift 9 rk V,

red af Egen sogns kirkeblad og juleheftet dertil: »Julekvæld«, skr 45 om tysk fangelejr i »Dansk kirke under besættelsen«, skr talr artikler af kirkelig, polemisk og hist art, samt enkelte digte i dagbl og tidsskrifter, 40: Tillæg til højskolesangbogen. Udg: Bidrag t fam Wandals hist (Pers tidsskr 1960), Bornholms præstehistorie, 61: Et glemt skud paa slægten Balles stamtræ (Vejle a aarb). I fynske aarbøger beg Fyns præstehistorie. Sognets kirkeblad sept 13 bragte Aage Dahls første prædiken i Vartov 19. s e trin 1913, og okt 63 bragte hans sidste prædiken i Horsens (altsaa et 50 aars jubilæum).

Viceskoleinspektør *Aage Andersen* skriver:

Da sognepræsteembedet ved Horsens Klosterkirke blev ledigt ved sognepræst *N. F. S. Dahls* død 1935, vedtog menighedsraadet med stort flertal at indstille hans søn, pastor *Aage Dahl,* Egen, som nr 1 til embedet.

Pastor Aage Dahl samlede en stor menighed om sin forkyndelse af evangeliet, der for ham var det vigtigste ved præstegerningen Den byggede paa de to hjørnestene, daaben og nadveren, var til trøst og opmuntring, baaret som den var af en inderlig og oprigtig tro. – Salmerne spillede en stor rolle i kirkehandlingen, og pastor Dahl var selv en kapacitet paa salmedigtningens omraade. Mange af hans salmer blev optaget i et salmebogstillæg, som han udgav til brug i Klosterkirken. – Pastor Dahl er en personlighed med sine meningers mod, der ogsaa gav sig til kende under besættelsen, hvor han baade i kirken og ved andre lejligheder »talte Roma midt imod«. Han undgik da heller ikke at komme i koncentrationslejr. Først i Husum-lejren og senere i Neuengamme, hvor han i 1945 blev hentet hjem af Bernadottes busser.

Ogsaa arbejdet for de unge optog pastor Dahl stærkt. Det fik en straalende afslutning ved Ungdoms- og Menighedshjemmets ombygning og modernisering, saa det kan yde husrum til de forskellige grene indenfor arbejdet i LYM og ungdomsorganisationerne. Som formand for Horsens Ungdomsforening ydede pastor Dahl et utrætteligt arbejde. Han lod sig ikke slaa ned ved evt afslag, naar han gik paa husindsamling for at skaffe penge.

De gamle glemte pastor Dahl heller ikke. Han sørgede hvert aar for, at flere hundrede ældre medborgere fik en køretur i vor smukke omegn afsluttet med kaffe paa Parkhotellet i Bygholm.

Hjælpepræst hos pastor Aage Dahl

17. maj 1955–57: **Hans Ulrich Parmann,** * 6. jan 28 Flensborg. Forældre: Overskoledirektør Siegfred Ernst Adolf P og Martha Emilie Kroltmann. Stud Flensborg (tysk) 46, c 55[1] (egr-120). Lærer Horsens forberedelsesskole og realskole 55–56, præst for den danske mgh i Slesvig-Nord 57. ~ 5. april 55 Gertrud Käthe Petersen, * 8. maj 29 Berlin. Forældre: Ingeniør Hans Martin P og Monika Hansine Clausen.

Sekr Foren af Sydslesvigs studerende 50–53, medred »Front og bro« 53, medl Sydslesv sundhedstjeneste 56.

27. febr 57–29. okt 59: **N. Stougaard Thomsen,** fl t Torsted-H, se der.

10. dec 1959–4. okt: **Alice Jespersen,** * 12. marts 28 Assens. Forældre: Forretningsfører Kristen Robert J og Dora Vilhelmine Iversen, lærereksamen Ribe 49, dim Fyns studenterkursus 52, c Aarhus maj 59 (1-111).

Fl t rkp Vor Frue k, Odense.

4. 19. nov 1963 (2. rkp Vor Frelsers k, her 4. jan 60): **Povl Kiilerich,** * 23. juni 23 Graasten. Forældre: Skolcinspektør Hans Christian Hansen og Magda Kiilerich. Stud Sønderborg 41, c 49[1] (1-88), kkp Vor Frelsers k, Horsens 19. dec 52. Navneforandring fra Kiilerich-Hansen til Kiilerich 60. ~ 4. juli 48 Lisbeth Hvidt, * 30. aug 22 Tønder. Faderen: Sp Graasten-A, se der. – Morbroder: Hillerød-NH. Svoger: Wind, rkp V Frelsers k, her.

Leder Flygtningehjælpen i Tyskland 49–53, leder af ungarnske flygtningelejre i Nordsjælland 56–57, herredsrepr DKU og det grundtvigske soldaterarb, fmd KS i Horsens, BM KS for H og omegn, feltpræst Gaza april-okt 60. Religionslærer Horsens statsskole og Gedved seminarium.

Residerende kapellan

(og hospitalspræst til 1959, 1. rkp fra 1964).

(Oprettet 4. okt 1904, 3. kl, 1958: 12. kl. Embedsbolig Fjordsg 49).

1. 21. dec 1904–13. marts 13 (hjpr Kværndrup 22. okt 00): **J. H. S. Seidelin,** fl t Voldum-R, se der.

2. 27. maj 1913–4. maj 21 (sp Kerte 5. nov 01): **A. E. C. Ohlmann,** fl t rkp Frihavns k, Kbhvn, se der.

3. 11. juli 1921–12. aug 24 (præst Grønland 11. april 04): **E. Bohn-Jespersen,** fl t sp Bogense, se der.

4. 26. febr 1925–22. nov 35 (kkp Vor Frue k, Svendborg 17. okt 21): **K. Rydder,** fl t sp Kerteminde, se der.

5. 24. juni 1935–10. juni 52 (kkp Odder 13. nov 31): **A. C. W. Krohn,** fl t sp Vor Frue k, Aarhus, se der.

6. 19. jan 1953–13. dec 61 (kkp Faaborg-D 8. okt 38): **Johannes Helmuth Ebert,** * 19. dec 10 Odense. Forældre: Glassliber Poul Heinrich E og Clara Petersen. Stud Odense 29, c 35[2] (1), hjpr Domkirken, Odense 14. sept 38. ~ 20. juni 47 Alma Gudrun Jensen, * 8. dec 10 Odense. Forældre: Kbmd Alfred J og Nanna Hansen, dt ~ Tuxen, kkp Strandmarks-K, Hvidovre.

Fl t rkp Ringsted 13. dec 61 (nu sp Stubbekøbing-M).

7. 8. maj 1962 (sp Jelstrup-M 28. dec 54): **Poul Jørgen Flintholm,** * 25. juli 20 Harring. Faderen: Sp Nyborg, † 60. Stud Od 40, c 46[2] (1-87), hjpr Rønne 3. maj 48, kkp smst 2. nov 48. ~ 22. maj 48 Grethe Rude, * 5. maj 25 Masnedø. Forældre: Skibsfører Karl Christian Rasmus R og Julie Andersen.

Kaldskapellan

(Tillige hospitalspræst fra 1953).

(Oprettet 18. nov 1925, 4. kl, 1958: 12. kl. Omdannet til 2. rkp 14. april 1964).

1. 14. april 1926–8. sept 33: **S. Roelsgaard,** fl t hjpr Ansgar k, Kbhvn, se sp der.

2. 2. juni 1934–9. febr 40 (hjpr Frederiksværk-V 23. juni 33: **E. Bolwig,** fl t Alling-T, se der. (Nu: Ørting-F').

3. 31. maj 1940–26. febr 58 (hjpr Gladsakse 27. april 39): **M. P. Seedorff,** fl t Trige-Ø, se der.

4. 18. juni 1959–14. april 64: **H. I. Hermansen,** 2. rkp her.

2. residerende kapellan

(Oprettet 14. april 1964. Embedsbolig Carolinelundsvej 53, 12. kl).

1. 14. april 1964 (kkp her 18. juni 59): **Hans Immanuel Hermansen,** * 30. jan. 27 Stenmagle. Forældre: Gdjr Peter Laurits H og Marie

Kathrine Jensen. Stud Statens Kursus 45, sekretær Ordrup KFUM 51–56, leder af grev Joachim Moltkes hjem for studenter 56–59, c 59[1] (h-75). ~ 13. febr 49 Bente Sandholm Poulsen, * 2. febr 26 Kbhvn. Forældre: Formand Jens Anton P og Ottomine Larsen.

FORVARINGSANSTALTEN

tidligere

HORSENS STRAFFEANSTALT (TUGTHUS)

Horsens tugthus blev taget i brug 20. maj 1853. Det store bygningskompeks er omgivet af en 243 m lang ringmur, 4,7 m høj, senere moderniseret m m. Anstalten var bestemt for 400 mandlige fanger.

Institutionen hedder nu **Forvaringsanstalten og særfængslet,** Horsens, belægning p t c 200 forvarede og indsatte. I aaben afdeling i Amstrup (26 km derfra) plads til 20. Institutionen ledes af en psykiater.

Kirken har 175 sd. Orgel. Gudstjeneste hver søndag, deltagelsen moderat. Præsten har en del besøgsrejser, han bor privat (ingen tjenestebolig) i Vrønding pr. Flemming.

Præst

1. 18. juni 1854–7. aug 65 (hjpr Hundstrup-Ø-H 14. okt 47): **Emil Boesen,** fl t præst ved straffeanstalten, Christianshavn, se Gyrstinge-F.

2. 6. nov 1865–6. dec 75 (sp Olderup, Sydslesvig 17. okt 61, afsat af tyskerne 28. dec 64): **L. S. Hansen,** fl t Gloslunde-G, se Idestrup.

3. 16. juni 1876–27. nov 83 (adjunkt Herlufsholm 69): **J. H. Andresen,** fl t Løgstør-K-L, se der.

4. 6. febr 1884–18. jan 96 (sp Kragelund-F 2. febr 81): **S. M. K. Hafstrøm,** fl t Raarup, se der.

5. 13. maj 1896–8. juni 1906 (sp Skarrild-Arnborg 5. dec 88): **P. J. Broe,** fl t Gerrild-H, se ndf.

6. 18. sept 1906-9. juli 15 (sp Ulfborg-Raasted 3. juli 02): **H. P. Aastrup,** fl t sp Brønshøj, Kbhvn, se der.

7. 28. sept 1915–15. febr 22 (sp Gerrild-H 8. juni 06): **Peter Johannes Broe,** * 30. sept 55 Nebbegaard, Gaarslev. Forældre: Prokurator, branddirektør i Fredericia Hans Christian B og Meta Hansen. Stud priv 73. Stud jur 73–75, c theol 88[2] (h_1), sp Skarrild-Arnborg 5. dec 88, præst her ved Horsens tugthus 13. maj 96, afsk 15. febr 22, r af Dbg 22, kst præst ved Christianshavns straffeanstalt 22. maj 23–27, † 9. jan 34. ~ 14. juli 83 Anna Cleophine Raahauge, * 30. sept 63 Skjoldelev, † 10. okt 23. Forældre: Ejer af Kærsholm i Torning Niels Ove R og Sophie Emilie Hornbeck.

Skrev flere skildringer af livet bl straffefanger.

Pastor *Johs. Broe* var fra Fredericia, havde gaaet i skole sm m overkammerherre *Oscar Oxholm.* – Broe blev i sin ungdom meget svag, maatte en tid bruge krykker og var nær ved at miste synet. Mærkeligt nok kom fremgangen først, da han havde forlovet sig med den livsfriske *Anna Raahauge,* der maatte hjælpe ham med at læse til embedseksamen paa grund af hans svage syn. Han blev sp i Skarrild-Arnborg (se der) et vidtstrakt, besværligt hedepastorat, hvor et aandens vejr gik hen over sognene og over dem selv, og kirkegangen blev stor. Han har fortalt (Carl Christensen) om en syg kone, der ikke kunne komme til missionsugen, men Broe besøgte hende og hun sagde: »Jeg synes, at jeg tror paa Jesus, men jeg *ejer* ham ikke!« »Nu skal jeg lære Dem en lille bøn«, sagde Broe, »Bed saadan, Tak, Herre Jesus, at du døde *ogsaa for mig!*« Hun gentog bønnen og døde i fred med disse ord: *Ogsaa* for mig! I Skarrild mistede Broe 2 smaa børn af difteri – en næsten lammende sorg. Saa fik han sin gerning i Horsens, og da han syntes, at han ikke magtede fængselsluften mere, blev han sp i det skønne Gerrild. Her gjorde han en god gerning, fik en del arbejde i gang, og havde ofte præster og missionærer som talere. Carl Chr. fortæller, at han en mørk, regnfuld efteraarsaften kørte med Broe fra Grenaa til Gerrild, hvor han skulle tale. Da de kørte ind i Gerrild, løb en sort kat over vejen. »Den kat hedder Harald« sagde Broe. Og Carl Chr. tænkte: »Her er da en præst, som kender sin menighed!«

Pastor Johs. Broe var en dybt alvorlig kristen, en flittig, samvittighedsfuld præst, mild i sind, med et lysende blik, der udstraalede menneskekærlighed, saa mennesker gerne aabnede sig for ham. Han var en god prædikant, men hans særlige evner for samtaler paa tomandshaand bragte ham baade som sognepræst og som fængselspræst ind i en stor sjælesørgergerning. Han tog i Horsens meget del i menighedslivet, især 1896–1906 i kredsen om præsterne *Oluf Olesen* og *Carl Christensen.* I Gerrild-H havde han nogle lykkelige aar, – det var ham en glæde at færdes i den skønne natur. Folk gik flinkt i kirke hos ham, og mange møder holdt han sammen med sin ven og nabopræst, *A. W. Løwe,* Fjellerup-G. I Djurslands den gang meget levende præstekonvent, som var et helt kapitel for sig, med de festlige møder, var B et aktivt medlem. – Pastor *Carl Christensen* skrev (IMtid 1934, s 136 f) bl a: »Stejlt og truende staar Horsens tugthus for de rejsende, der farer forbi med toget. Men for os, som hørte til Broes vennekreds, og som tilbragte mangen søndag eftermiddag hos Broe og hans straalende hustru, Anna, var Tugthuset ikke blot dyster alvor, men ogsaa smil og tak ... hygge, fred, fornøjelse. Naar vi naaede gn den gade, der har det brutale navn »Tugthusvej«, drejede vi til højre gn en bred alle op mod det mægtige fængselskompleks, foran hvilket en fængselsbetjent gik vagt med dragen sabel. Intet sted i byen var der saa stille og tyst. I præstens have summede insekterne, sang fuglene. Her, hvor der var samlet hundreder af fanger og snese af funktionærer, var der saa stille som under et tilbageholdt aandedræt. Men naar vi naaede op til præsteboligen i en af pavillonerne foran det egentlige

fængsel, da raabte glade stemmer velkommen, og hyggelige stuer fyldtes med latter, mens de tre døtre hørte til med store, videbegærlige øjne... Pastor Broes verden, det var *fangerne*. Altid tænkte han paa dem, Vi sidder ved kaffebordet og nyder fru Broes æblekage... saa er præsten et øjeblik aandsfraværende. Fruen raaber: »Johannes, hvad tænker du paa?«... og svaret lød altid stilfærdigt: »En fange!«... Efter kaffen skulle han og jeg over paa hans kontor i fængslet for at faa rigtigt talt sammen. Det var en mærkelig vandring ad trapper og gange, hvor døre laasedes op og i for os, mens nøgleknipper klirrede. Nu saa vi gennem smaa glasruder ind paa fællesstuerne, hvor fangerne holdt søndag sammen. Vi saa dem vandre, to og to sammen, frem og tilbage, bestandig frem og tilbage, store, stærke mænd i graa fangedragt, oftest med alvorlige, lukkede aasyn... »Se ham der til venstre!« hviskede Broe, »Ham har jeg ondt af, han er her for 5. gang. Han er tyv, men denne gang beskriver domsakterne hans forbrydelse saadan: »Antruffen i tom villa paa Frederiksberg, utvivlsomt i tyvagtig hensigt«. 6 aar fik han for det! – Mange af fangerne havde brave, kloge ansigter. De var berøvet menneskets kosteligste livsfornødenhed: Friheden. Og naar man spurgte præsten om aarsager til, at de kom her, svarede han: »Efter min erfaring kan man spore *alkohol-bacillen* ved de allerfleste forbrydelser«. – Nu sidder vi paa hans hyggelige kontor og taler om en i sin tid landskendt rovmorder, der sidder her paa livstid (16 aar), en jøde, en dannet og iøvrigt retsindig mand, derunder økonomisk nød, som under en besættelse, havde myrdet et sagesløst postbud. Hvor ofrede Broe sig for ham i dyb medfølelse... Han fortæller om en aften, da han havde rullet gardinerne ned for at skjule jernstængerne, sendte bud efter rovmorderen, bød ham en cigar, sendte betjenten bort og sagde: »Lad, som om De var hjemme, glem, hvad De er og hvad jeg er, og lad os tale sammen som de to oplyste mænd vi er.« Og manden talte ud. Han var blevet sat i tugthuset 1. søndag i advent, da der i kirken lød evangeliet: Herren har sendt mig for at forkynde fangne, at de skal lades løs (Lk. 4). Med dyb bevægelse oplevede Broe rovmorderens frigivelse i anledning af kong Haakons tronbestigelse 1905. Da havde han siddet i tugthuset i 16 aar. Og frigivelsen kom netop 1. søndag i advent. Fangen rejste til en anden verdensdel, men stod stadigt i brevveksling med Broe.

Hvad der hjalp Broe under hans maalbevidste sjælesorg og i denne indestængte præstetjeneste, var hans humor. (Han har i 2 kollegiehefter skrevet om sine oplevelser med fanger og om fangerne paa heden, her har han ogsaa opnoteret andagter for fangerne). Hans iagttagelser er triste, men ogsaa fornøjelige. Han var altid sikker paa fuld kirke, selvom der ikke var tvungen kirkegang. Kirken var det eneste rum uden tremmer for vinduerne. Og hvilken sang fra alle disse kraftige mænd! Voldsomt lød det, men ikke uskønt. De lyttede, de »tog fra« saa det følte mærkeligt. Broes prædiken var altid en udpræget naade-forkyndelse. Han oplevede mange vækkelser, men ak! kun faa omvendelser. Mageløst trofast holdt han skriftligt og mundtligt forbindelse med de løsladte fanger, til han blev en gammel mand, hjalp med raad og daad...

Saa sad vi ovre ved aftensbordet. Vi havde nok at tale om, vi hjalp hinanden i arbejdet. Det elskelige præstepar talte baade i Blaa Kors, i KFUM osv i Horsens...«

Pastor Johs. Broe er en af de faa præster, der har søgt tilbage til deres tidligere embede. 2 gange var han fængselspræst i Horsens. Han »kunne ikke undvære fængselsluften«. Da embedet her blev ledigt igen 1915, kunne han ikke modstaa længslen efter Horsens tugthus. Og biskop Olesen skrev: »Lykkelige menneske, han er kommet 2. gang i Horsens tugthus!« Broe fik 7 lykkelige aar i den vel kendte gerning, men saa svigtede kræfterne, og han søgte afsked, men han kunne ikke undvære fængselspræstegerningen og blev kst præst ved Christianshavns kvindefængsel indtil dette blev nedlagt 1927. Blandt de dybest faldne kvinder, »som syntes at have miste al kvindelighed«, gik Broe stille, og selv her fandt han vej til sjælene for evangeliet. Det var ham en hjertesorg at miste sin gode hustru 1923. Efter nogle hvileaar hos en søster paa Frederiksberg lukkede han sine trofaste øjne en januardag 1934. Ved begravelsen taltes over ordet: »Salige er de rene af hjertet, thi de skal se Gud«. (Horsens Folkeblad 10. jan 39). DnA 1935.

8. 30. juni 1922–8. aug 40 (rkp Vor Frelsers k, Esbjerg 9. dec 19): **Axel Holm,** * 21. febr 75 Kbhvn. Forældre: Professor, overlæge ved Almindeligt hosp, dr med Hans Nicolai Julius H og Anna Ulrikke Mørup. Stud Mtrp 94, c 00^2 (h_1), realskolel Hadsund 01, do Nysted 02, hjpr Vor Frue k, Odense 8. okt 04, sp Venø 5. nov 06, sp Nr Felding-T 15. april 10, sp Vadum 19. juni 16, afsk 8. aug 40, r af Dbg 40, † 26. jan 49. ~ 8. aug 07 Anna Jensine Frederikke Krüger, * 25. maj 83 Nysted, † 5. april 47. Forældre: Kbmd Otto Ferdinand K og Marie Sophie Birgitte Lund.

BM Foren til fremme af løsladte fangers beskæftigelse.

Pastor Axel Holm var en virksom og dygtig fængselspræst. Han skriver: Jeg var 47 aar, da jeg kom hertil, altsaa i en moden alder, hvad jo ogsaa kan gøres nødigt i saadant arbejde. Til at begynde med havde jeg 3 gudstjenester hver helligdag, 2 om fmd, 1 om eftm, senere kun 2. Hver onsdag bibellæsning i kirken, skiftende med foredrag eller oplæsning. Da jeg tiltraadte, var kirken indrettet med fængselsagtigt præg, med skillerum og døre, der aflaasedes. Det gav et dystert indtryk. Senere indrettedes kirken som enhver anden kirke, og tvungen kkg afløstes 1924 paa mit initiativ af frivillig kkg, hvad der baade var til gavn og til glæde. – En stor del af min arbejdstid gik med samtaler med fangerne, dels paa mit kontor, dels i cellerne. Disse samtaler drejede sig om mangt og meget, frihedens berøvelse tyngede dem meget, især naar de mente, at deres straf stod i misforhold til det, de havde begaaet. For fleres vedkommende var det vanskeligt for dem at naa til erkendelse af deres brøde. Gennem censurering af breve til og fra fanger fik jeg et indblik i fangernes sindstilstand og sjæleliv, deres familieforhold, og jeg var glad, naar jeg kunne give dem raad

og støtte, og derved fik jeg indblik i deres forhold til stof for de erklæringer det paahvilede mig at afgive i benaadningssager og prøveløsladelser. Fangerne var undergivet en human behandling. En del af dem skønnede ogsaa derpaa, mange fik interesse for fritidsarbejde eller læsning, ligesom der var foredrag, lysbilleder osv. Mest vemodigt var det, naar der indtraf dødsfald i fængslet... Hellere vil jeg virke blandt fanger end blandt farisæere!«

Chr. Houmark bragte 21. febr 1945 i Berl Aften et interview med pastor Holm, om hvem Houmark siger, at Holm har sind tilfælles med Mathilde Wrede, fangernes ven, han »har hendes menneskelighed, hendes hjertelag og rene og stærke tro paa kærlighedens sag.«

9. 16. dec 1940–31. dec 51 (sp Marslev-B 24. april 34): **A. K. Nielsen,** fl t Balslev-E, se der.

Hjælpepræst hos pastor Nielsen:

1942–44: **K. P. Mikkelsen,** se Bornholms valgmgh, nu kkp. Alle Helgens k, Kbhvn.

1950–52: **Morten Opstrup,** * 4. jan 23 Haslev. Forældre: Landsretssagfører Poul Chr. Poulsen O og Nina Kate Inger Jensenius. Stud Sorø 41, c 48-2 (h-75). – Forsorgssekretær Statens arbejdshus 52, do Dsk Forsorgsselskabs Kolding afd 56. ~ 22. febr 48 Annalise Johanne Nielsen, * 30. nov 22 Haslev. Forældre: Rektor i Slagelse cand theol Niels Peter Christian N og Ella Johanne Cecilie Meinertsen af Mern.

10. 9. juni 1952 (fængselspræst, Kragskovhede, Elling 46): **Viggo Laurits Andreas Olsen,** * 8. nov 06 Skamby. Forældre: Gdjr Niels Valdemar O og Marie Nielsen. Stud Odense 27, c 35[1] (h_1), socialhjælper kbhvn, 36, hjpr Nyborg statsfængsel 25. aug 42, tillige præst ved Epileptikerhospitalet, Nyborg, 43. – Fra 52 tillige præst ved fængselsafdelingen i Nr Snede.

Litt (foruden ovenn): N. F. S. Dahl og C. E. T. Engsig-Karup: Den evg lt kirke i Horsens 1532–17. nov 1932. O. Fabricius: H købstads beskrivelse og hist, 1879, jvf Saml t j jysk hist og top, 2. r, II, 351 f. N. D. A. Ræder: Uds o H bys økon tilstand, 1834. H. v. Essen: Hist noter om H, 1866, H. C. Hansen: Vaabenbrødrene i H, 1884. Svend Aae: H og omegn, 1916, Dsk byer og deres mænd, IV, 1916 og 1919. Johs. Malling: Har der eksisteret en Vor Frue kirke i H? Aarh st aarb 1911. Hans Knudsen: Fra Holbergtidens H 1921–22. Aage Simonsen: H og omegns kirker, Traps Danmark, Skdbg amt 1964. Daniel Bruun: Danmark, land og folk, III, 1920, s 812 f. Svend Aage Bay: Horsens pgd, 1954, samme: H gn tiderne. F. Elle Jensen: Pietismen i Danmark, 1944, Fra kirkehus og skolestue i Aarhus stift, 1936, s 27 f, 44 f, II –III, 1937, s 73 f, Hist aarb f Aarh st 1931, s 127 f. Aage Simonsen: V Frelsers k. L. Vesten: Lidt om kirkerne i H smst 1913, s 183 f. H. Utke Ramsing: Bidrag t Hs hist i middelald smst, s 1933, s 66 f, samme: Om kirkerne i H, smst 1934, s 150 f og 1936. Aage Dahl: H sognekirke og sp paa reformationstiden, Præstehist saml 1940, hft 14, s 30 f. Carl Christensen: Samfundsliv i H, da Chr. Gad var præst i H, IM tid 1941, s 519 f. Skoledir J. K. Jensen: Borger- og almueskolevæsenet i H 1846–1938, I–II, 1938, Blade af H købstads hist i 16–18 aarh, 1945, H klosterkirke, et Pantheon for gl H slægter, 1945, Stjernholmkvarteret i H i fortid og nutid 1955 m m, IMs almanak Det nye aar, 1933, s 90, 1951, s 84, Ill tid 1886–87, s 370. Vilhelm Bang: Bidrag til H bye hist, stml t j hist og top, 1889–90, s 351 f, Turistforeningens aarsskr 1896, Thordur Tomassen: Klosterkirkens ungdoms- og mghhjem, Ungdomsbladet, 1911, s 61 f. O. Norn: Det gl Horsens, Danmark, 1945. C. T. Jørgensen: Af Hs hist smst 1945, s 97 f, samme i Købstadf aarsskr 1942, s 113 f, P. C. Knudsen smst 1935, s 100 f. Vilh. Marstrand: H bys tilblivelse, aarb f Aarh st 1935, s 88 f, smst 1932, s 188 f. Fr. Schrøder: Horsensegnens kirkelige geografi, Menighedsbladet 1935, s 773 f. Carl Christensen: Ved Horsens 500 aars jubilæum. Lidt Kirkehistorie, IM tid 1942, s 392 f. Poul Matthiesen: Udgravninger ved Bygholm park, Østj hj 1958–59, Khst saml 6. r, I, 624, IV, 263, v 507, 7. r, II, 276 f. Louis Blauenfeldt: IMs hist, 1912, s 75, 160, 204, 228, 234, 289, 361, 443. Henning Heilesen: H hospitals forstandere, Aarh aarb 1960, s 179 f. Carl Th. Jørgensen: Ved H fjord, Turistf aarb 1937, 81 f. C. Ammitzbøll: Barndomserindringer fra H Østj hj 1943, 36 f. Sv. Aa. Bay: H ældste sognekirke, Aarh aarb 52.

Horsens Konvent stiftedes 1. juni 1904 paa initiativ af daværende sognepræst *Marius Nielsen, Tønning,* efter samraad med kollegerne *J. H. Plesner,* Østbirk, *R. R. Vestergaard,* Hvirring, *Harald Engberg,* Hundslund, og *Holger Køster,* Elbæk. Man vedtog, at »alle præster, som befandt sig vel i konventet, skulle have adgang, selvom konventets farve var bestemt grundtvigsk«, og valgte *Marius Nielsen* til dets første formand. Blandt de første medlemmer var saa kendte mænd som digterpræsterne *Vilh. Malling* og *Thordur Tomasson* og Det ny Testamentes ejendommelige oversætter *S. Konstantin-Hansen.* Enkelte særligt interesserede og kyndige lægmænd kom hurtigt til at deltage i konventets møder, saaledes den kendte driftsbestyrer *Stensballe* i Horsens. Iøvrigt er det morsomt at se, hvor broget en flok medlemmer og deltagere fra den første begyndelse har udgjort – der var præster fra alle lejre, og man var langtfra enig, men alligevel var der et fælles præg, der maaske bedst kan karakteriseres som en folkelig indstilling til tingene, en fordomsfri og frisk, medmenneskelig behandling af alle evangeliets og tidens spørgsmaal.

Man kan diskutere, om dette kan kaldes en »bestemt grundtvigsk farve«, men var det dette, indbyderne forestillede sig, har de haft lykken med sig, forsåvidt som det, efter min mening, erhvervet gennem 16 aars medlemsskab, er Horsens Konvents særpræg den dag i dag. Mødernes form og sted har skiftet efter tidernes forskellige vilkaar for samling, men emnerne er nu som dengang alle tidens spørgsmaal til os, medlemmerne ligesaa forskellige – og ligesaa meget paa linje – og tilslutningen fra Horsensegnen uforandret.

Jubilæumskonventet 1954, som var nr 198 i konventrækken, blev markeret paa værdig vis ved, at professor, dr phil *H. V. Brøndsted,* efter et aabningsmøde kl 14,30 paa Ungdomshjemmet i Horsens, holdt 2 forelæsninger over emnet »Den moderne biologi og kristen tro« og ledsagede dem med en række lysbilleder samt en film af levende celler. Kl 18 samledes de forud indtegnede deltagere til en festlig middag paa Bygholm Parkhotel (til moderate priser!), og kl 19,30 begyndte vi sammesteds en aftenfest sammen med *Fraternitas Sorana,* foreningen af præster m fl, som er dimitterede fra Sorø Akademi, der netop begyndte sit aarsmøde her den dag. (Begge byens sognepræster var soranere!)

C. V. A. Ruth (Prf Bl 1954, s 386).

TAMDRUP

Tamdrup sogn, 3303 ha, er mod nord højtliggende og bakket, skraaner mod syd og øst, Bavnehøj, 1 km v for kirken, er 105 m; Hansted aa, Bygholm aa løber ud i den kunstigt opstemmede Bygholm sø, skovklædte skrænter, naturskønt, ler- og sandmuldet jord, en del skov og mose. Byerne Kørup, med pgd, Vrønding med fh fra 1898, Molgjer, Lund stationsby (439 indb), med mh fra 1926, centralskole, udbygget 1961, hvilehjem (opf 1957), Vinten med fh fra 1922, Enner. Hg Tamdrup Bisgaard, flere større gaarde. Aarupgaard købtes 1961 af Landbrugernes Sammenslutning, her paatænkes oprettet en landbrugsskole.

En del oldtidsminder, de fleste (mod vest) er skjøfet.
T Bisgaard hørte i middelalderen under Aarhus bispestol (derfor menes kirken at være saa anselig). – I Vinten skov et voldsted (Drostholm).

Af den ældre præstehistorie

Tamdrup var anneks til Hvirring-Hornborg til 1742. Den første sp her, *Peder Jensen Kjerulff* (1742–51) flyttede hertil fra Skjolde. *Hans Iversen Colding* (1751–85) af Vejlby-H var maaske pietist, biskop *Hygom* omtaler forholdene som gode, ungdommen »bedre end andre steder«. Det skyldes antagelig, at skoleholderen, *Laur. Pedersen* († 1759) var pietist, han efterlod sig andagtsbøger af Arndt og Jersin og en af Peder Herslebs bøger (Elle J 89). Coldings datter blev gift med eftm *Jens Borgen* (1785–1832) af Møborg-N. I hans tid skal kirkelivet have været ringe.

Tiden efter 1832

Provst *N. F. Basse* (1832–60). Kaldsbogen oplyser intet om hans præstetid. Han var svag og søgte allerede 1845 afsked som provst. Han havde hjpr fra 1849, *P. J. F. Funder*, en dygtig prædikant, som efterhaanden fik kirken nogenlunde fyldt og hvis spor kendtes senere. – *Søren Kattrup* (1860–77) havde meget ringe kirkegang, var en daarlig økonom (se ndf) og præstegaarden forfaldt. – Provst *L. T. Mygind* (1877–96) var en fin og stilfærdig skikkelse, stod IM nær. Han har i kaldsbogen beskrevet den elendige præstegaard han overtog 1877: Marken ganske forsømt, gaardspladsen uhyggelig som en brandtomt med store stendynger, overgroet af nælder og tidsler, ingen ordentlig brønd, stuehusets lange, lave længer var ganske smalle, bindingsværket var elendigt. Det lykkedes M at faa sat det hele nogenlunde i stand, og 1886 byggede han et nyt stuehus med bekvemme udhuse, men en gl mergelgrav nord for stuehuset hindrede, at det fik længde nok. Mergelgraven blev opfyldt og beplantet kort tid efter. Provst M kom til at lide af nervøs hovedpine, og for at blive fritaget fra provsteembedets byrder søgte han herfra. Der var rigtig god kirkegang, men M karakteriserede Tamdrup sogn for sin eftermand som »et stort dødt sogn, hvor der fandtes en efter egnens forhold (NB!) ikke liden indre missions bevægelse«.

Pastor *Louis Blauenfeldt* (1896–1928) havde i flere aar været hjpr hos *Vilhelm Beck* og var præget deraf. Han var »ægte IMs mand«, flittig i sognet sammen med sin betydelige hustru *Johanne B*, f Vahl, dt af *Jens Vahl*. Begge var forfattere, Louis B var IMs historiker og gjorde som saadan en god indsats. Den lille IMs kreds tog imod de ny præstefolk med glæde, andre stillede sig kritisk over for Bs skarpe IMs prædiken, ja fraraadede folk at gaa i kirke hos ham. En del var ligegyldige. Den direkte modstand begyndte omkring 1900. Der foranstaltedes en større sognebaandsløsning til valgmenighedspræst *Vilh. Malling*, Odder. Han kom her i en aarrække og holdt gudstjeneste med altergang; i begyndelsen var kirken fuld ved hans gudstjenester. Men det svandt ind, han skal have sagt, at »der laa ingen aandelig vækkelse bagved«. Da han trak sig tilbage, benyttede sognebaandsløserne en tid valgmenighedspræst *Ville Christensen*, Mellerup, en alvorlig og god mand, som for en del samarbejdede med Blauenfeldt, C blev træt af at komme her, og derefter benyttede man pastor *Sv. Fenger*, Odder, (men han kunne ikke samle folk), og pastor *Kring*, Aale, men saa døde denne sognebaandsløserbevægelse hen. Med ganske faa undtagelser sluttede sognebaandsløserne op om Blauenfeldt. Hos egnens præster kunne Bl ogsaa møde modvilje. Pastor *C. F. Borch*, Randlev (Johs Borch: C. F. B, s 140) skriver, at han 1908 hørte Bl ved et møde i Odder: »Bl har af *Vilh. Beck* lært »den tyrkiske musik«, talte f eks om »ajlebeholderen, i hvilken landmandens hjerte sidder«, om »vantro, dovne og lade præster« ... »for et troende menneske var der ikke fugls føde i den timelange prædiken, men sekretær, c theol *Th. Biering* talte smukt og varmt. Om aftenen var jeg sammen med *Blauenfeldt* og fik sagt ham nogle sandheder, der dog vist ikke bed paa ham. De folk har saa lidt frihed og bevægelighed i deres aand«. Pastor Bl arbejdede ihærdigt videre, og det var en stor dag, da der kunne indvies et *missionshus i Lund* 27. juli 1926. IMs venner følte det som en stor glæde og befæstelse af arbejdet. Selv skriver B: »I alle disse aar har jeg under vanskelige forhold ved Guds naades hjælp gjort mig umage for at vise saa klar vej til Himmerige som muligt, troligt prædiket Guds aabenbarede ord aar efter aar. Og jeg er vis paa, at det har baaret frugt, desværre langtfra i den udstrækning jeg har ønsket og stilet efter«. Pastor B arbejdede ogsaa for at faa kirken smykket. Der kom orgel, kokosmaatter paa gangene, tæppe foran altret, en syvarmet malmlysestage paa altret, samt varmeapparat i stedet for 2 store kakkelovne.

Pastor *C. E. Olesen* (1928–43) vil ikke blot blive husket som en god, ikke stærkt retningspræget præst, men ogsaa for sit arbejde for kirkens restaurering og kirkegaardens regulering, krævende og nødvendige opgaver, som han løste med energi og sej udholdenhed. Trods svagt helbred og trods en del kritik naaede han at faa begge opgaver gennemført paa smukkeste maade. Hans tidlige død gjorde indtryk i sognet.

Pastor *Rud. Volf* (1943–62) gjorde ogsaa et bemærkelsesværdigt arbejde for Tamdrup kirke ved sine omfattende undersøgelser om kirkens historie, se hans bog om T kirke og dets gyldne alter (1960) særtryk af »Vejle amts aarbog«. Han skildrer befolkningen som »uden

særpræg, megen aandelig ligegyldighed, men ogsaa en del gammeldags ærbødighed for kirken. En maanedlig kirkebil har haft god tilslutning«. Søndagsskolen blev begyndt 1912, missionshuset fra 1926 har været midtpunkt i IMs arbejde. Kredsen er ikke stor. Den har været ledet af gdjr *Anthon Buhl,* boelsmd *Niels Nielsen,* bmd *Jens Jensen,* og nu: Gdjr *Kristoffer Buhl,* skomager *G. Pedersen.* – FDF, spejdere (beg 1944), sømandskr, foredragsforening, ledet af gdjr *P. Houmand,* Vinthen. Fmd i mghr er fabrikant *J. Pold,* Lund.

Pastor *J. O. Sanggaard* har virket her siden 1962.

Senere konsejlspræsident *J. C. Christensen* var lærer i Vrønding 1882–87. – Amtsskolekonsulent *T. Lundtoft Clausen* var lærer i Lund 1946–60.

Centralskole i Lund.

1923 oplyses: Lille IMkreds, flertallet gr. 1928: Ret god kkg, flertallet gr eller u p. 1935: Kkg 6 pct, voksende hørelyst, velvilje, mh og IMkreds. (Fmd boelsmd N. Nielsen, Lund). 1947: Kkg 4–5 pct, velvilje, intet særligt retningspræg, hos mange ærbødighed for kirken, ogsaa megen ligegyldighed. Kirketro IM kreds, smaa KFUM og K, sdsk (40–50) IM smf. (Fmd bmd J. Jensen, Lund), 2 idrætsf, velbesøgte møder i fh. 1958: Kkg 3 pct, folkekirkelige forhold, u p, lille IM kreds, sdsk (30), 2 friskoler, foredragsf. 1963: Kkg 3 pct, sdsk (30). IM smf (20). Foredragsf (40). Idrætsforening.

Tamdrup kirke ligger højt og ensomt, vid udsigt, har været brugt som sømærke. Den er meget anselig, sikkert en af landets ældste bevarede stenkirker. Den bestaar af treskibet langhus, kor, taarn og vaabenhus mod nord. Skibet og den vestlige del af koret er fra c 1050, af fraadsten og al, paa skraakantsokkel, en treskibet basilika som Starup ved Haderslev. Kor og skibe har haft apsider mod øst, og hovedskibet skiltes fra sideskibene ved arkader, der blev baaret af 6 lave søjler, og over sideskibenes tage var der smaa vinduer. Korbuen er bevaret. Kirken er indvendig 32 m lang. Sidst i middelalderen mistede kirken sit oprindelige præg, apsiderne blev brudt ned, koret forlængedes 4,4 m mod øst, bjælkeloftet afløstes af 4 krydshvælvinger, hveranden søjle blev brudt ned for at buerne til sideskibene kunne blive bredere, saa der kun var 3 søjler paa hver side. De tre skibe fik fælles tag, det anselige taarn, med pyramidetag opførtes, ligesaa vaabenhuset. Alt af munkesten. Fire kalkmalede dekorationer istandsat 1934. I korbuen Kristus mellem Kain og Abel, i korhvælvet smukke kalkmalerier fra c 1475. Adam og Evas historie. Altertavle og prædikestol fra c 1620, stafferet 1935. Stoleværk fra c 1620. Lysekroner og store vinduer. Det gyldne alter med 29 drevne, kobberforgyldte plader fjernedes 1873 til Nationalmuseet. Kopier er anbragt paa det murede alterbords forside. Smuk, romansk granitfont med løvværk og symboler. Klokke fra 1463 med minuskelindskrift. Kirken blev helt hovedrestaureret 1933-34, flg under ledelse af kgl bygningsinspektør, arkitekt **V. Norn.** Pastor **Rud. Volf** oplyser:

»Kirken er utvivlsomt opført af kongehuset, nærmere betegnet Harald Blaatands efterkommere, antagelig Estrid og Svend Estridsen omkring midten af det 11. aarhundrede. Det gyldne alter har som andre gyldne altre en række relieffer med motiver fra Kristi liv men som noget ganske enestaaende tillige 7 (kirke)historiske relieffer, der viser, at det er et mindealter for »den Harald, der gjorde Danerne kristne«. De syv relieffer forestiller i rækkefølge: 1. Poppo prædiker for Harald Blaatand, 2. Poppo bærer jernbyrd og omvender kongen, 3. Poppo døber kongen, 4. Harald Blaatand mødes med ærkebispen af Hamborg-Bremen, 5. Harald Blaatand lytter til oplæsningen af evangeliet i sin (første?) kirke, 6. Indvielsen af Tamdrup-basilikaen, 7. Indstiftelsen af selve mindealtret. Altrets stiftere af kongeæt er afbildet paa hver sin side af altrets majestætsfigur og er formentlig identiske med de før nævnte grundlæggere af kirken. Ganske vist daterer **Poul Nørlund** altret til 1200–1220, men afgørende træk taler herimod. De gejstlige dragter paa de historiske relieffer er typiske for det 11. aarhundrede, og et ambociborium paa det 5. historiske relief maa dateres til den tidligste middelalder. – Det kan ikke udelukkes, at Poppos jernbyrd og Harald Blaatands daab har fundet sted i Tamdrup, og at dette er grunden til, at kongeslægten har opført den anselige basilika med mindealtret her. – Kirkens grundlæggere har i en af pillerne ladet indrettet et gemme til opbevaring af et klenodie. Pillen blev aabnet i 1955, men indholdet var fjernet forlængst. Hvad der har været i den, kan der kun gisnes om, formentlig noget, der har haft tilknytning til Harald Blaatand eller til Poppo. – En romansk gravsten, nu indmuret i vaabenhuset, er muligvis Estrids. – Ren romansk gravsten. 400 sd. Orgel.

Litt: Ovenn bog af pastor R. Volf, Kr Dbl 2. jan 1960, Berl Aftenavis 1960.

Folketal: 1850: 1489, 1901: 1574, 1921: 1638, 1960: 1624.
Altergæster: 1922: 400, 1934: 500, 1945: 425, 1957: 275, 1962. 250.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 gr, 1 u p, 1934: 1 IM, 6 n gr, 1945: 1 IM, 5 n gr, 1 soc, 1961: do.
Kommunevalg: 1943: Soc 129 (2), rad 69 (1), venstre 295 (5), u p 114 (1), 1962: Soc 194 (2), rad 84 (1), venstre 362 (5), u p 140 (1). Fmd: Gdjr **Jens N. Jensen** (v).

Sognepræst

Indt 1859: a) 65 rug, 112 byg, 160 havre, b) 64 rdl, c) 1 pd ost og 1 par kyllinger af hver gaard, d) 400 rdl, e) 3 td ld, pgd i Kørup, 21 fag. – 1870: Regul 2168 kr, netto 3274 kr. – 1913: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd fra 1886.

4. 4. juni 1832–8. juni 60 (sp Hammel-S-V 28. okt 20): Provst **Niels Frederik Basse,** * 15. april 85 Frijsenborg. Forældre: Godsforvalter Niels B og Christiane Charlotte Melchior. Stud Horsens 04, c juli 10 (h), hjpr Skorup-T 22. nov 11, sp Rørbæk-G-S 15. april 18, provst Gern herred 4. maj 27, provst her 31. marts 42–3. okt 45, afsk 8. juni 60, † 29. marts 68. ~ 12. juni 18 Johanne Christiane Faber, * 90 Kousted, † 15. maj 40. Forældre: Sp i Marvede-H Hans Christian F, † 14 (af Bjerregrav-Aa-T) og Hylleborg Sophie Stein af Kvislemark-F. – Datter ~ Funder, Spjellerup-S.

Om provst B, se ovf.

Hjælpepræst hos provst Basse

1849–60: **P. F. J. Funder,** se Spjellerup-S.

5. 24. aug 1860–29. jan 77 (sp Gøl 29. okt 53): **Søren Kattrup,** * 31. dec 10 Ribe. Forældre: Toldkasserer i Hjerting Rasmus Sørensen K og Maren Brorson. Stud priv 31, c okt 40 (h), studerede filosofi, lærer Sct Nicolai kirkeskole 43, overlærer smst 46, afsk 29. jan 77, † 1. maj 77. ~ 14. febr 41 Johanne Henriette Leopoldine Jensen, * 28. april 13 Kbhvn, † 27. jan 98. Forældre: Saffiansfabrikant Niels J og Charlotte Lovise Mantzius. – Broder: Voldum-R. Brodersøn: Svindinge.

Udg 38: Det danske folks karakter, fremstillet efter de aarsager, som have indflydelse paa samme, 41: H. M. Chalybæus: Historisk udvikling af den spekulative philosophie fra Kant til Hegel. Til det videnskabelige publicums nærmere forbindelse med den nyeste skole, 2. oplag, 42: Hegels forelæsninger over historiens philosophie, skrev i Teol tidsskr VII, 36–84 (Scharling og Engelstoft) om metafysik til dogmet om verdens skabelse, og i »Den nordiske folkeskole (1850, nr 48) om det københavnske skolevæsens emancipation.

Provst Mygind har i kaldsbogen skildret den forsømte præstegaard (se ovf) og tilføjer: Pastor Kattrup kom hertil fra Gøl med en betydelig gæld, og skønt embedets indtægter her var gode, især efter formandspensionens bortfald 1868, vedblev trykket heraf til det sidste,

vistnok fornemmelig fordi husstyrelsen var lidet økonomisk, og familiens upraktiskhed og godtroenhed blev i høj grad misbrugt af foregivne venner. Mange af sognets mere ærværdige bønderfamilier havde derfor medlidenhed med præstefamilien, sendte dem rigelige gaver, udbetalte tiende forud og forstrakte den med laan, hvoraf følgen igen blev, at præsten i høj grad blev afhængig af beboerne, hvem han føjede paa alle maader. Som prædikant skal præsten have gaaet bønderne »alt for højt«, og det har utvivlsomt været filosofi og ikke kristendommen, han har prædiket, hvorfor kirken, der i de aar, da Funder var provst Basses kapellan, havde været godt besøgt, nu blev mere og mere tom, saa der undertiden slet ingen gudstjeneste kunne blive af mangel paa tilhørere. En søn skal være død i Vestindien som dyrlæge, en datter skal være gift i Amerika, og anden datter lever paa Bornholm gift med gaardmand E. H. Dam i Rutsker sogn, hos hvem enkefru Kattrup har faaet sit alderdomshjem og endnu i marts 1896 er i live ret rask og aandsfrisk.«

6. 7. april 1877–12. marts 96 (kkp Hvirring-H 23. maj 74): Provst **L. T. Mygind,** provst Voer-Nim herr 1. jan 91), fl t Karrebæk, se der.

7. 12. maj 1896–23. juni 1928 (hjpr Ørslev-S 10. sept 89): **Henrik Louis Blauenfeldt,** * 28. nov 59 Kolshave. Faderen: Sp i Lundforlund-G, † 01, se der. Stud Sorø 79, c 85^1 (h_1), hjpr Nr Vedby–NA 15. okt 85, † 23. juni 28. ~ 9. nov 89 Christine Elisabeth Johanne Vahl, * 10. dec 67 Aarhus, † 15. sept 31. Faderen: Sp, provst i Nr Vedby-NA, † 98, se der. – Søn: Ringe. Broder: Jersie-KS.

Udg 97: En ny skabning, prædiken, 12: Den indre missions historie, 12: Præsten Johan Peter Østrup, en missionspræst før IM, 12: Niels Post, en sjællandsk lægprædikant, 13: Sennepstræets rod, IM og de gamle vækkelser, 15: Gamle pastor C. F. Rønne, 16: Vækkelsen i Vejlby, 17: Den gamle vækkelse i Randers, 18: Et liv i arbejde, provst Jens Vahl, 18: To vækkelser i Vesthimmerland, 18: Under Vilhelm Becks talerstol, 19: Indre Mission i Sønderjylland til 1911, 21: Jens Sørensen Dyrholm, 21: Provst P. E. Blume, 22: Frederik Zeuthen, 24: Jens Larsen, Vækkelsen i Taulov (udkom 32: ved fru B). Skr. talrige prædikener og afhandlinger af historisk art i IM tidende, annekset, Det nye aar, Gudelige smaaskrifter, samt afhandling om IM i Kirkelig haandbog 1923.

Fru Johanne Vahl Blauenfeldt udg 89: Fortællinger for søndagsskolen, 02: Hvorfor mærker vi ofte saa lidt til glæden hos Guds børn? 05: Hindubørn, 05: Skovfogedbørnene, 06: Provst Jens Vahl, 06: Hindukvinder, 07: Pandita Ramabai, 07: Vort ansvar, 08: Den kristne kvinde og valgretten, 08: Letfordøjelig mad, 08: Fra kvindestemmeretskongressen i Amsterdam, 11: Fru Sia Ahok, 11: Arnold Bovet. Desuden talrige oversættelser fra engelsk og tysk, artikler og indlæg, sange (flere sange om Ydre Mission), redigerede 06–07: Børnenes eget missionshefte, 08–11: Det lille missionsbud, og fra 1911: Ud over jorden m m.

En søn, provst Blauenfeldt, Ringe, skriver:

»Tag mig som jeg er!«

Det var fars sidste ord, da han laa paa Diakonissestiftelsen, hvor han døde Sct Hans aftensdag 1928. I disse ord – enkle og enfoldige – fra en af omkvædssangene i Indre Missions sangbog, fandt han hvile. Enfoldigt udtrykt, men ogsaa teologisk rigtigt, i slægt med Luthers sidste skrevne ord: »Vi er tiggere, det er sandt«. Hvad andet er der at sige, naar livet med alle dets skrøbeligheder og synd, gode gerninger og ord er afsluttet – tag mig som jeg er – det maa hans medmennesker og børn ogsaa gøre.

Den 28. november 1859 fødtes far som tredjeældste søn i Kolshave præstegaard paa Nordfyn, farfar var da præst i Guldbjerg-Nr Sandager ved Bogense. Er der noget om, at man holder særlig meget af sin fødselsaarstid, ja endda bliver præget af den? I hvert fald var far et efteraarsmenneske baade vemodig og melankolsk af sind, helt anderledes end mor, hvis fødselsdag faldt kun 14 dage senere, men i den af haabet saa stærkt prægede adventstid; enige var mine forældre i hvert fald i, at far var melankoliker og mor sangviniker, lystseende og fremadvendt til det sidste.

Om hans fynske barndom ved jeg ikke meget, kun stammede hans store kærlighed og kendskab til vejrmøller fra den tid og hans tale om, at tordenvejr altid trak mod nordøst – »magnethavet« –. Fra »Mulernes legatskole« i Odense sendtes han til Sorø Akademi med pænt vidnesbyrd, taknemlig over ikke at høre til de smaa paa kostskolen, hvor endnu barbariske skikke praktiseredes med at lade »ungerne« danse paa varmt komfur i strømpefødder eller hænge dem uden for vinduerne i frakkestroppen – godt at den var fast hjemmesyet! 1879 blev han student og 6 aar efter teologisk kandidat i januar, hvorefter han tog hjem til Lundforlund, hvor min farfar nu var præst, her prædikede han og holdt gudelige forsamlinger i pastoratets skoler nogle maaneder, indtil han blev personel kapellan hos provst Jens Vahl i Nr Alslev og ordineret i Maribo Domkirke den 2. december 85.

11 aar var far kapellan, først fire hos provst *Jens Vahl,* hvis datter Johanne han blev forlovet med, og efter brylluppet var de saa 7 aar hos *Vilh. Beck,* hvormed de to mennesker, der prægede far mest, er nævnt. Fars styrke var at være afhængig – en ikke ringe kristen dyd – men i mange aar var han det netop af disse to: *Vilh. Beck* og mor, først senere – og det er den tid jeg, som den yngste, kender min far fra – blev han (medens mor paa grund af sygdom i flere aar var borte fra hjemmet – *Beck* var da forlængst død), sig selv i selvstændig afhængighed af Gud uden nogen mellemmænd. Som mor udtrykte det ved hans grav: »Han maatte klynge sig til Gud. – Og prøvelsen havde lært ham at forstaa andres prøvelser. Gud havde bøjet ham saa langt ned, at han kunne hjælpe til med at rejse andre op. Jeg har haft min mands fortrolighed i høj grad, set ind i tvivl, mismod, men ogsaa set, hvordan han voksede, og jeg har glædet mig derover ikke mindst for eders skyld, som han var sat til at vejlede og hjælpe«.

I 32 aar var far præst i Tamdrup med bolig i Kørup, sognet var ret stort med sine 15–1600 indbyggere, fordelt i 6 større og mindre landsbyer og ren landbefolkning i hvert fald i fars tid. Far kom dertil med det maal at medvirke til omvendelse af Tamdrupperne, som han 11 aar før var kommet til Nr Alslev, og hans missionsiver var jo kun blevet styrket af de to præster han havde været kapellan hos. Far og mor tog fat med frisk mod og friske kræfter med møder og særlige gudstjenester, søndagsskole og missionskredse, og forkyndelsen var ikke til at tage fejl af. Nogen vækkelse i sog-

net kom ogsaa og en mindre, uhyre trofast kreds havde far at komme i hele sit liv, men ret snart indkaldtes en grundtvigsk præst til regelmæssige gudstjenester i kirken, hvad far havde svært ved at affinde sig med.

Samtidig benyttedes de begge meget til møder og gudstjenester rundt i landet, og mor var paa adskillige udlandsrejser. For begge gjaldt ordet: Indre Mission er det første, men Ydre Mission er det største, en tydelig arv fra ægteskabet mellem IM og DMS, som *Beck* og *Vahl* bragte i stand. Kørup præstegaard blev kendt af mange baade i ind- og udland, som et hjem for et meget virksomt præstepar. Præstegaardskultur i gammeldags forstand prægede ikke hjemmet, det var ikke skønlitteratur, men bogreoler fulde af missionslitteratur og tidsskrifter der fyldte op og fra mine forældres skriveborde udgik mange artikler og smaaskrifter, og et stort værk skaffede far navn af »IM's historiker«, idet han til jubilæet 1911 saa at sige udgav IM's officielle jubilæumsskrift paa grundlag af studier af bevægelsens arkiv og blade og med en oprigtig kærlighed og stort personalkendskab til dens ledende skikkelser.

Far levede med i bibelkritikkens kamptid – og led under den, robust var han ikke, dertil kom, at han egentlig aldrig havde tænkt sig, at han skulle forblive hele livet i Tamdrup. Han var jo kommet dertil som ung præst, der regnede med en skønne dag – som man sagde – at møde de gamle jernbanevogne paa Fredericia banegaard – naar de skulle vestpaa, og øerne holdt far nok mest af, hans idealtilværelse ville være – et »Ørslev«, en landsby med kirken lige ved og omgivet af troende mennesker.

Kun menighedsraad med IM-flertal kunne tænkes at indstille ham, og de ville til gengæld ikke gerne have hans kone, der var kristelig kvindesagskvinde. Dette var egentlig en selvfølgelig ting i grundtvigske kredse, men saa langt fra i IM. Dengang var kvindelige præster ikke paa tale – selvom mor efterhaanden fik personlig kontakt med adskillige i udlandet, men det var ogsaa svært nok som IM-kristen at arbejde for kvindernes stemmeret osv, osv. Alt det, der nu er selvfølge, har jo kostet opslidende kamp og nogle faldt paa valen – deriblandt min mor. Hun ejede ikke sin hjerteveninde fru professorinde Marie Michelet's robusthed – og var vel ogsaa mere bymenneske og internationalt præget, end hun formaaede at forene med at være præstekone paa landet i et ikke særlig vellønnet kald.

I en af de salmer, far ofte lod synge, hedder det: Er vor natur end ikke mild og blid... Men var fars natur egentlig ikke netop mild og blid, eller blev han det først efterhaanden? Hans forkyndelse var fra første færd »streng«, som min mor skriver det i sin dagbog om den unge kapellan, men det var jo, fordi han hjerteligt ønskede at forkynde Kristus, og af *Vilh. Beck* havde lært, »at det kunne være første tegn paa omvendelsen, at man blev vred paa prædikanten«. Blandt IM's anden generation var far en af de betydelige og de, der egentlig satte allermest pris paa ham, var indremissionærerne, hvis oprigtige ven han var. Hans omtale af præsterne, der var modstandere af vækkelserne ikke mindst dem før IM's tid, er ikke blid, hvorimod han varmt omtaler lægmændenes virke, lavkirkelig som han var.

Den 29. juni 1860 bragtes han første gang til kirke i Guldbjerg og den 29. juni 1928 for sidste gang i Tamdrup og de samme ord lød: Lovet være Gud vor Herres Jesu Kristi Fader, som i sin store barmhjertighed har genfødt os til et levende haab ved Jesu Kristi opstandelse fra de døde. Daabsdato og begravelsesdato den samme og derimellem et liv, som vi takker Gud for i tro paa, at Han tager ham, som han er!

Pastor Blauenfeldts sidste indførelse i kaldsbogen lyder: En tid saa det ud, som om der skulle komme vækkelse i Vrønding, men det blev i Lund. Selv om sognet faar en præst, der var imod IM, kan det haabes med grund, at IM-bevægelsen ikke blot kan holde sig, men ogsaa vokse... Fru Johanne Vahl Blauenfeldt tilføjer til sidst: »De sidste to sider synes at være skrevne kort før min mands sidste sygdom, der varede fra begyndelsen af december 1927, til han 23. juni 1928 døde paa Diakonissestiftelsen i København. Til hans sidste aandedræt var menneskesjæles frelse ham hovedsagen, og livets prøvelser og Guds førelse gjorde ham i aarenes løb bedre og bedre skikket til at være et redskab i Guds haand. Det minde hans menighed satte ham i form af en sten og gelænder om hans sidste hvilested, var en gave, der kom fra hjertet. Saavel de, der kunne, og de, der ikke kunne følge ham, følte, at deres aandelige ve og vel laa ham paa sinde. Stille og glad gik han hjem til Gud.

Min mor var datter af provst *Jens Vahl*, hvem hun var stærkt knyttet til først som barn og ung, siden hen i mindet, saa stærkt, at selvom hun allerede havde skabt sig et navn som Johanne Blauenfeldt, kaldte hun sig efter min fars død Johanne Vahl Blauenfeldt.

Hun blev født i Aarhus og døde i København – gerne havde hun levet hele den mellemliggende tid i byen, men kun de sidste tre leveaar naaedes det – sent nok! Velbegavet og opvokset i et meget levende hjem, men i en tid, da piger endnu ikke som den naturligste ting af verden faar lov at studere, om de vil, maatte hun blive autodidakt – og hun blev det! Hovedsprogene lærte hun sig – skrev endda tyske breve med gotisk skrift indtil hun – til sin ængrelse over spildt ulejlighed – modtog latinskrevne breve dernedefra. Om det saa var russisk forsøgte hun en af den tids sprogskoler. – Jo hun var i besiddelse af en uhyre energi og lyst til at hjælpe andre mennesker, bl a ved at arrangere forholdene for dem, hvilket ikke altid paaskønnedes efter fortjeneste. Det gamle ungpigeskrivebord blev for lille og en stor dag var det, da et moderne amerikansk jalousiskrivebord kom ind i kabinettet, som mors stue hed. Det virkede som et højhus i en provinsby. Herudfra førtes en omfattende korrespondance med ind- og udland, men de fysiske og psykiske omkostninger havde været uberegnede, saa det stod trist og forladt i 7 aar.

Mange interesser havde mor – maaske for mange. Det endnu uafklarede problems baade hjemmeværende og udearbejdende hustru var

vel en tak værre dengang, da »mandssamfundet« ikke mindst i Indre Missions kredse var urokket. Hendes hovedinteresser tog hun med fra sit hjem, hvor søndagsskole og ydre missions arbejde optog hende. I mange aar redigerede hun missionstidsskrifter for børn (se ovf). – Dertil kom ikke saa faa bøger og hefter om Ydre Mission, hovedsageligt for børn og kvinder (kvindekredslitteratur). Og netop dette sidste førte til den kristne kvindesag. I aarene 1910–13 udkom Kristeligt Kvindeblad, organ for Kristelig Kvindevalgretsforening (KKF), som mor var formand for. Opgaven var at interessere de troende kvinder for det politiske liv, naar stemmeretten inden længe ville komme. I 1908 havde mor deltaget i en kvindesagskonference i Amsterdam, i 1910 var hun med til Missionskonferencen i Edinburgh, indimellem foretoges talrige rejser for kvindesag og Ydre Mission herhjemme, saa man spøgende sagde om far og mor, at de af og til mødtes paa Fredericia banegaard, naar han rejste for IM og hun for YM. Men allerede 1912 begyndte mors helbred at svigte, og i aarene 1916–23 var hun paa nervesanatoriet i Dianalund.

I sine sidste aar genoptog mor sine hovedinteresser, navnlig kvindernes stilling i kirkerne og talrige artikler fra hendes haand udsendtes gennem Kristeligt Pressebureau. Hendes sidste udlandsrejse sommeren 1931 førte hende bl a til Berlin, hvor hun havde den glæde at se ogsaa den sidste og yngste af børnene fra Kørup i selvstændigt virke og eget hjem. *H. N. Blauenfeldt.*

Litt: Vilh. Beck skriver (Erindr, 1912, s 115), at Louis Bl var ham en saare kær kapellan, en kær broder og ven ... Khst saml 6. r, IV, 295, 300, 308, IM tid 1928, DnA 1929,. 79. Sor Tidsskr V. 2. bd, 196, Vahls efterk II, 9, Kr Dbl 24. juni 28. Khst saml 6, r, IV, 298, 300, 308.

8. 19. nov 1928–19. aug 43: **Christian Ellenius Olesen,** * 29. sept 97 Sevel. Forældre: Boelsmd Mads O og Ellen Marie Nielsen. Ved landbruget til sit 22. aar. Stud Rønde 23, c 28^2 (h_2), † 19. aug 43. ~ 29. sept 28 Gerda Lund Sørensen, * 10. nov 97 Grejsning. Forældre: Lærer i Uldum Rasmus S og Ane Dorthea Lund.

Pastor J. Birkedal Nielsen, Vejle, skriver: »Pastor O kom to vintre paa Askov højskole, bestemte sig til at læse til præst. Blev 26 aar gammel student fra Rønde kursus, kom i Kbhvn straks ind paa Hassagers kollegium, blev der gennem læseaarene samlingsmærket for en lille flok teologiske studenter. Var fra sin tidlige ungdom paavirket af *Carl Koch,* gik som student sikkert hver eneste søndag i kirke enten i Vartov eller Sct Stefan (ogsaa Solbjerg kirke), 1928 gift med musiklærerinde Gerda Lund Sørensen og før jul indsat i Tamdrup. Viste sig straks praktisk meget dygtig. Fik kirkegaarden gennemreguleret, saa den tidligt blev et mønster paa en landsbykirkegaard. Kirken blev restaureret under ledelse af kgl bygningsinspektør V. Norn, det lykkedes fra Nationalmuseet at skaffe kopi af dele af det gyldne alter. Fik opført en tilbygning til præstegaarden med sal til ungdomsmøder. Musik og velbesøgte ungdomsmøder kom til at præge livet i præstegaarden de 15 aar.

Var en troværdig prædikant, der altid havde sin vel gennemarbejdede prædiken færdig i god tid. Tog daglig paa besøg i sognet, hvor hans færd var præget af jævnhed og stilfærdig myndighed. Fulgte med stor interesse arbejdet i sognets skoler. – Var tidlig hæmmet af sygdom (pneumothorax) og havde mange hospitalsophold. Just som sygdommen syntes at være standset, fik han en kræftlidelse. Hans sygeleje blev til opbyggelse for hans venner og plejere. Han havde den tillid til Jesus, at hans tro bestandig ville være større end hans lidelser. (Om den gerning, han vidste nu var afsluttet, sagde han: Det ydre er i orden, men det andet er nederlag. Han kunne ikke slaa sig til taals med det ydre, men sørgede over, at der ikke syntes at være fulgt større velsignelse til sognet med hans ærlige arbejde). De femten aars præstegerning begyndte samtidig med landbrugskrisens aar og sluttede i krigens strengeste maaneder.

Olesen planlagde selv sin begravelse. Der skulle »lyde et evangelium til de hundreder, der nu kommer«. Og der skulle synges »Stat op i min sjæl i morgengry, og »O kristelighed«.

Sognet satte ham en smuk mindesten med bronzerelief.

I Horsens Folkeblad (21. aug 1943) skrev en lærer i sognet bl a:

»I nat døde pastor Olesen efter længere tids haabløs sygdom i sit hjem i Kørup præstegaard.

Dette budskab kommer sikkert ikke uventet for de mange, som har fulgt pastor Olesens tunge og lidelsesfulde sygdoms forløb, men heller ikke for ham selv er døden kommet uventet, og han var hele den sidste tid fortrolig med, hvor sygdommen bar hen.

Naar man ved hans bortgang lader tanken gaa tilbage gennem de 15 aar, pastor Olesen fik lov at virke i sit kald som sognepræst for Tamdrup sogn, da er der mange tanker, som trænger sig frem i erindringen. Et maa først fremhæves, nemlig dette, at pastor Olesen var en sjælden helstøbt og rank personlighed; ofte greb det en saa stærkt, at her stod en ærlig og frygtløs mand bag det talte ord, saa man fik tidligt tillid til ham og blev ikke skuffet, han var en trofast ven, som man altid kunne stole paa i medgang og modgang, og aldrig var han bange for at sige sin mening. Som præst følte han kaldet stærkt og nidkært, og han tabte aldrig maalet af sigte. Om midler kan ofte diskuteres, men ikke maalet. Det er muligt, at han kunne bruge stærke ord, men hans redelige sind og ærlige vilje traadte stedse klart frem og forlenede hans tale med en vis myndighed. For de gamle, som han flittigt besøgte – ofte trods sygdom – var han en god ven og trøster og modtoges ogsaa af dem med glæde og taknemmelighed. Ogsaa ungdommens ve og vel laa ham stærkt paa sinde; denne sag var i hans tanker til det sidste. Pastor Olesen var en sjælden fin og retlinet personlighed i sin gerning som i al sin færd. Mange har følt, hvilken noblesse, der var over hans fremtræden i kirken, parret med den dybeste respekt for ordet af Herrens mund; ligesom det altid vakte en god tryghed at kunne konstatere den omhyggelige forberedelse til hans prædiken, hvori alt var klart og vel gennemtænkt. Ogsaa her ville han saa gerne yde sit

bedste. Alle vil ogsaa mindes mødet med ham ved Herrens bord, hvor hans ydmyghed, ærbødighed og tjenersind kom særlig stærkt frem. Pastor Olesen var en kærkommen gæst baade hvor glæde og sorg var til huse.

I mindet om pastor Olesen blander sig beundring for den sjælsstyrke – man kan maaske sige heroisme – hvormed han bar sine mange tunge sygdomsperioder, og ofte maatte man undres over denne ubøjelige vilje – der – med Guds hjælp – gav kræfter til at røgte kaldet. Han ville ikke give op og blev da ogsaa rask; og han var glad derfor. Han var derigennem et lysende eksempel for andre. Men allerstørst forekom han at være nu, da den sidste onde og pludselige sygdom ville slaa ham ned. Modig og tryg gik han ind i denne sidste kamp, som nu er forbi.

Ved dette dødsfald har menigheden lidt et stort tab! Men mindet om en god og tro tjener, som i ydmyghed og med ærlig vilje tjente Gud og sin menighed, vil leve æret og agtet iblandt os.

Pastor Johs. Birkedal Nielsen talte ved begravelsen.

Hjælpepræst hos pastor Olesen

1942–43: **E. Værge**, se Henne-L.

9. 21. dec 1943–24. febr 62 (kkp Odder 18. april 40): **Rudolf Volf**, * 12. jan 07 Przemysl, Galizien. Faderen: Israelsmissionær, Galizien, † 11 (se I, 596) af Store Hedinge. Stud Svanholm gymnasium 25, c 32[1] (h_1), hjpr og alterdegn Nakskov-B 17. jan 34, fast hjpr smst 31. jan 38, dsk sømandspræst Danzig-Neufahrwasser 4. juni 39. ~ 15. jan 34 Amalie Huber, * 5. april 11 Stanislau, Galizien. Forældre: Kordegn Wilhelm H og Anna Porcher. – Søster ~ Qvistgaard, miss Afrika. Farbrødre: Visby-H og Slagelse. Fætre: Rkp Allehelgens k, Ingstrup-H. Morbroder: Koch, Hem-H-D. Stamt 96.

Kredssekr Dsk sømandskirke i fr havne 46, herredsrepræs Kbh kirkefond 55, kredsrepr DKU 50—62.

Skr afh om T kirke i Østj hjemst 54, og adskillart og afh om T kirke, det gyldne alter m m i Horsens Folkebl, m m, red »Aftenfred«, kirkeblad for gamle.

Forflyttet til sp Paarup, Fyns stift 24. febr 1962.

10. 18. juni 1962: **Jens Odgaard Sanggaard**, * 2. jan 29 Borup, Randers amt. Forældre: Gdjr Esper S og Anna Dorthea Odgaard. Stud Randers 50, c Aarhus dec 61 (h-72). ~ 9. maj 59 Ruth Rabjerg, * 10. marts 38. Forældre: Gdjr i Studsgaard, Emil R og Thora Jensine Jespersen.

Litt: Khst saml 6, r, IV, 295, 308, v, 7–8, 7. r I, 478, se iøvr ovfl.

NIM—UNDERUP

Nim sogn, 1482 ha, er højtliggende (Keldhøj 107 m) ujævne jorder, ler- eller sandmuldet, lidt skov mod øst. Enge langs Gudenaa. Byen N med fh.

Ved Bræstenbro har der ligget et kapel (Vor Frue) tæt ved en hellig kilde. Omkring kapellet er opgravet mange skeletter. (Aarh st aarb 1919, s 123 f).

Underup sogn, 1247 ha, som hovedsognet, Møgelbjerg er 109 m, en del skov, Torp sø mod nordøst. Byerne: U, Vorbjerg og Torp.

I en bred stribe fra SV til NØ til en række gravhøje (ialt c 100).

Fra den ældre præstehistorie

Nim-Underup var oprindeligt eet pastorat med Hvirring, Hornborg (se der) og Tamdrup sogne. Da pastor **Laur. Pedersen** døde 1566, androg sp i Nim (hvor der kun var 13-14 gaarde) om at faa Underup som anneks, hvilket bevilgedes 24. dec 1566.

Præsten **Chr. Svendsen Barmer** († 1652) efterfulgtes af sin søn, **Svend Christensen Nim** († 1689), der var nidkær som præst, men det var haarde tider. Præsten maatte døje meget af svenskerne, og en pest bortrev 1659 ialt 120 menn af 426. **Niels Nielsen Bang** (1689–1712) efterfulgtes af sin søn, **Erik Nielsen Bang** (1712–32). Biskop **Peder Hygum** beretter, at pastor **Frants Hansen Toxværd** (1732–48) i 1741 »prædikede ulasteligt og med god færdighed, og paa hans levned og lærdom var der intet at sige. Men ungdommens og menighedens forfremmelse var endnu mindre mærkbare«. 1747 skriver biskoppen, at »det fattedes ikke hr Toxværd paa færdighed og gode naturens gaver, men ungdommen fandtes for største delen helt vankundig, som følge af, at den var slet undervist, og chatechismi øvelser var ikke hidtil drevet flittigen nok af præsten, hvorfor han derom blev alvorlig erindret«. Der høres ikke om pietisme her. Provst **Hans Jørgensen Schütte** (1748–89) omtales W II, 446 som »æret og elsket«, og om **Chr. Ohnsorg** (1789—1829) hedder det, at han tog sig meget af menighedssangen, var en duelig landmand, han »solgte undertiden saa meget boghvede til udsæd om foraaret, at der holdt vogne i præstegaarden som ved et marked«. – Pastor **C. F. West** (1829–44) havde 1825 heftigt »angrebet Grundtvig for hans vildfarelser i sine angreb paa professor H. N. Clausen« og han var blevet tilbagevist af P. A. Fenger. Mynster bedømte ham ualmindelig haardt ved visitatsen i Borre (se II, 759): »uklart vrøvl, ganske overfladeligen, afskyeligt affekteret skraal, som ikke dækkede den indvortes tomhed osv«.

Tiden efter 1844

Pastor *C. F. E. Engel* (1844–55) var højkirkelig, meget skoleinteresseret, havde selv været kommunelærer i København, mindedes som en fin, stilfærdig mand. Pastor *L. C. B. Fog* (1855–67) var ogsaa af den aristokratiske type, højkirkelig. Præstegaarden brændte 1857. Pastor *J. E. Mühlensteth* (1867–75) var den sidste danske præst, der havde virket i den danske koloni paa Guldkysten i Afrika, han blev afskediget, da kolonien afhændedes til England 1850, hvorefter han blev sp i Bjolderup, Sdj, hvorfra han ogsaa blev afskediget, fordi han ikke ville aflægge ed til tyskerne. Han oplevede det mærkelige, at den tyske generalsuperintendant *Godt*, Slesvig, senere opfordrede ham til at søge embede i Sønderjylland og specielt tilbød ham at blive sp i Emmerlev, da man manglede dansktalende præster i de danske egne. Men M foretrak at søge embede i kongeriget.

Pastor *C. F. Leth* (1875–85) er en af de betydeligste sp i Nim-U. Han havde deltaget i krigen 64 som løjtnant, blev haardt saaret ved Mysunde, var en varm patriot, en stærk karakter, fast i sine principper, skarp i sin tænkning, et udpræget viljesmenneske. Efter en aandelig krise og paavirket af *Søren Kierkegaard* sluttede han sig til IM, men selvstændig og frisindet. Han var en dygtig prædikant, skrev en del i »IM tid«, en levende og alsidigt interesseret mand. Tillige stor havedyrker.

Hans hustru, der var glødende fædrelandsven, ivrig for forsvarssagen, var meget musikalsk, og i præstegaarden med de mange børn, levedes et smukt liv, med musik, klassisk litteratur og i tilknytnnig til IM. Kirkegangen var god, men der var ikke særlig vækkelse. Provst *C. V. J. Camradt* (1885–1902) var en værdig, anset provst, højkirkelig, positiv over for aandeligt liv, men kirkegangen gik tilbage.

Kirkelivet udviklede sig stille og roligt under de flg præster, som ikke var særlig retningsprægede *(H. Rasmussen, N. Schmidt Olsen, H. C. T. Meincke, H. Ove Jensen)*. Med *J. J. Nielsen* (1925–29) fik Nim en ung og aktiv, grundtvigsk præst, som forstod at samle de unge. Han omtaltes i Horsens Folkeblad som »en fin mand, ikke i den betydning, at han var fornem, tværtimod! Alle kunne tale med ham, men han var nobel, retskaffen, et ordensmenneske, meget flittig til husbesøg. Han fik mange venner her«.

Pastor *Erik Fonager* har virket her siden 1929.

De kirkelige forhold er uden særpræg. Der har gn aarene været en lille IM-kreds i U, ledet af skrædder *S. Sørensen*, gdjr *S. O. Laursen*, Torp.

I *foredragsforeningen:* Tømrerm *Morten L. Justesen* (* 81), tillige fmd hjælpekasse og mghraadsmedl. Der har desuden gn aarene været en ungdomsforening. Centralskole 1960.

1922 oplyses: Kkg nogenlunde, bedst i U, elskværdig og velvillig befolkning, men kun lidet kirkeligt liv. Befolkn maa vist nærmest siges at være grundtvigsk, 2 fh, foredragsf i U, stor afholdsforening, taknemmeligt ungdomsarbejde og gode betingelser for en mand, der ikke staar det gr livssyn for fjernt. Lidt IM i U, nogen social modsætning i N. 1925 oplyses: God kkg, bedst i N, jævnt gode forhold, ganske lidt IM i U, ellers ikke retningspræg. Jævne, rolige landforhold. En god ungdom, som i stort tal er kommet til ungdomsmøder i pgd. Godt sted at være præst. 1929: Kkg 10 og 8 pct, rolige forhold, gammeldags folkekirkelighed. 1935: Kkg 6–10 pct, rolige forhold, gammeldags folkekirkelighed. 1935: Kkg 6–10 pct, rolige forhold, lidt IM, selskabelig ungdomsf. 1947: Kkg 5 og 8 pct, IM (30), roligt, u p. 1963: Kkg 4 pct, IM (15) i U, DdU. Mange smaaejendomme.

Nim kirke ligger højt, midt i byen, er ret lille, skib og kor er romanske af granitkvadre. Syddøren benyttes. Senere er opført taarn, med sadeltag (ret lavt, har vist været højere) og vaabenhus mod syd. Fladt loft. Korbuen er af huggen granit med løvefigurer. Altertavle (nyrestaureret) med maleri (Carl Bloch: Gethsemane), romansk granitfont, renæssancepræ dikestol fra 1614, ligsten. 115 sd. Orgel fra 1961.

Mackeprang, s 252, 254.

Underup kirke. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraakantsokkel. Korbuen, begge døre og flere vinduer er bevaret. Senere er tilføjet bredt, lavt, hvidkalket taarn af munkesten med sadeltag og glatte gavle. Vaabenhus mod syd, ombygget 1887. Fladt loft. Altertavle med maleri (A Dorph: Emmausvandringen). Cylindrisk granitfont af én sten. Landlig, ungrenæssance-prædikestol fra Fr IIs tid. 130 sd. Orgel.

Mackeprang, s 29.

Folketal: 1850: 493 og 466; 1901: 529 og 498; 1921: 580 og 435; 1960: 556 og 407.

Altergæster: 1922: 230 og 223; 1938: 115 og 130; 1952: 125 og 100.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 10 n g, 1945: 2 IM, 10 u p, 1961: 3 IM, 9 u p.

Kommunevalg: 1943: S 93 (2), R 60 (1), V 227 (6). 1962: S 92 (1), V 350 (7), U P 61 (1). Fmd uddeler **Rud. Sørensen** (V).

Sognepræst

Indt 1959: a) 57 rug, 32 byg, 45 havre, b) 3 dobb tiende af anneksgd, 75 rdl, c) 12 lpd ost, d) 256 rdl, e) 66 td l, 5 td hartk. God prgd fra 1858. — 1870: Regul: 1428 kr. Netto: 3258 kr. 1913: 3. kl. 1958: 12. kl. Pgd opf 1940.

11. 12. maj 1844–24. sept 55: **C. F. E. Engel,** fl t Udby herr, se Højby, Ods herr.

12. 14. dec 1855–31. aug 67 (rkp Kattrup–Ø–T 19. marts 49): **L. C. B. Fog,** fl t Skydebjerg–O, se der.

13. 8. nov 1867–17. juli 75 (sp Bjolderup 12. nov 50–28. okt 64, hjpr Farup 66): **J. E. Mühlensteth,** fl t Tved, Mols, se der.

14. 7. okt 1875–9. sept 85: (hjpr Seest 30. aug 69): **C. F. Leth,** fl t Nr Jernløse–K, se Allerup–D.

15. 16. nov 1885–27. jan 1902 (sp Nautrup–S–V 15. nov 77): provst **C. V. J. Camradt,** provst Voer–Nim herr 18. dec 96, fl t Radsted, se der.

16. 9. april 1902–9. maj 12 (sp Malt–F 5. aug 92): **Hans Rasmussen,** * 1. marts 62 Overby, Odden. Forældre: Gdjr Lars R og Bodil Nielsdatter. Stud priv 83, c 91^2 (h_2). † 9. maj 12. ~ 13. nov 92 Hansine Caroline Christophersen, * 20. febr 58 Kbhvn, † 32. Forældre: Viktualiehdlr Niels C og Vilhelmine Jacobine Amalie Berlin.

R kom ved tilskyndelse fra sin moder paa Blaagaards seminarium, men begyndte et aar efter at læse til artium.

Han var en stille, tilbageholdende mand, der viede sin embedsgerning al sin interesse og han var velset og afholdt i sin menighed. Han døde efter en operation i Aarhus (Horsens folkeblad 11. maj 12).

17. 11. sept 1912–7. maj 18 (sp Endelave 9. okt 08): **Niels Schmidt Olsen,** * 11. marts 65 Odense. Forældre: Klokker ved Sct Knuds k Lauge O og Marie Sofie Rasmussen. Stud Lyceum 85, lærer og huslærer flere steder, c 98^2 (h_2), realskolel Frederikssund 99, do Nyköbing M 05, † 7. maj 18. ~ 28. april 14 Inger Høgsberg, † 9. dec 57.

Pastor N. Schmidt Olsen havde været lærer i mange aar, og var 43 aar, da han fik sit første præsteembede paa Endelave. Han var grundtvigianer (eller kaldte sig grundtvigianer), havde ikke videre kendskab til IM, da han kom til Endelave, hvor IM ganske prægede kirkelivet. Han gik ind i et samarbejde med IM (se Endelave), kom jævnligt i missionshuset og talte lejlighedsvis der. Han holdt ogsaa ungdomsmøder sammen med IM. Der var et godt forhold, men han følte sig alligevel ikke helt hjemme i den IM prægede menighed. Han fik en god gerning i Nim–U, var en beskeden mand, afholdt af alle. Han var musikalsk og musikinteresseret. Se iøvr s 367 her.

18. 21. okt 1918–14. jan 22: **H. C. T. Meincke,** fl t Sanderum, se Dover.

19. 28. april 1922–5. okt 25: **H. O. Jensen,** fl t Slaglille–B, se der.

20. 11. jan 1926–14. dec 28: **J. J. Nielsen,** fl t Gylling, se der.

21. 26. marts 1929: **Erik Fonager,** * 19. juni 02 Gesten. Faderen: Provst i Snøde-S, † 43, se der. Stud Odense 22, c 28^2 (h_2). ~ 25. april 29 Ursula Marcus, * 23. maj 01 Kolding. Faderen: Musikhandler.

HVIRRING—HORNBORG

Hvirring sogn, 3242 ha, er højtliggende og bakket (Gilhøj 101 m), sandmuldet jord, bedst mod syd. En del skov, særligt mod syd, moser og kær ved Rask sø, enge ved Gudenaa. Byerne H med fh fra 1882, Trebjerg, Honum med fh fra 1884, Boring med fh fra 1891. Rask Mølle stationsby (345 indb) med fh.

Rask hovedgaard er nu hvilehjem (rekonvalescenthjem). En af gaardens fløje har huset Skovby privatskole (husmandskolonien paa herregaardens udstykkede jorder har faaet godkendt navnet Skovby) og har en samlingssal, begge fra 1921. I salen holdes der lejlighedsvis møder og foredrag (pastoratets 7. fh).

I en mose nord for Boring er den ret vidtstrakte tomt af Boringholm, hvor man har gjort flere fund fra tiden 1350—1400.

Paa Boring kirkebakke har der staaet en kirke, nævnt 1524.

Hornborg sogn, 2305 ha, som hovedsognet. Byerne H med fh fra 1888, Havrum med fh fra 1930, Kalhave med fh fra 1903, Flemming med efterskole og sal.

Ved Haurum et voldsted. Mange sagn knytter sig til Haurum søsten paa den flade mark, Haurum sø. — I Riberdam ved Kalhave skal kong Valdemar Sejr have vandet sin hest under sit ridt fra Skanderborg til Ribe.

Sigurd Elkjær er pastoratets historiker. Han er født 1885 i Haurum, hvor hans fader, S. P. Elkjær († 36), var lærer. Selv var Sigurd E lærer i Hillerød 1925—49. Hans betydelige forfatterskab belønnedes 57 med Adam Oehlenschläger-legatet. Og han har 2 gange vundet præmie i store romankonkurrencer. Foruden romaner, digte osv har han udgivet »Bønder, præster og herremænd« (1942), »Min ungdoms labyrint« (1943), »Folk og fæ« (1944), »En jysk skolemester« (1948), samt skrevet lokalhistoriske afhandlinger, se ndf.

Af den ældre præstehistorie

Oprindelig et mægtigt stort pastorat. 7 sogne var samlet under én sognepræst efter reformationen: Hvirring–Hornborg, Tamdrup, Nim–Underup, Boring og Brestenbro. De to sidste sogne blev nedlagt kort efter ref, Nim–U blev selvstændigt sognekald og Tamdrup udskiltes 1742.

Den første lutherske sp var *Peder Lauridsen* († 1566), om hvem nedenn *Claus Christensen* Hvirring skriver 1661 (Nim herredsbog): *Peder Lauridsen (Lassen)* havde 7 sogne, hvilket er vitterligt af denne opskrift: Den højærværdige og fromme mand, hr Peder L var 7 sognes aarvaagne hyrde og værdigt udvalgt til provst i Nim herred (hvorefter de 7 sogne nævnes). Hr Peder efterfulgtes af *Peder Jensen* (1566–1603), derefter *Christen Pedersen* († ca 1630). Mag *Søren Pedersen Sommer* (1630–59) vist af Hornslet, var tillige provst. Han giftede sig med formandens enke. Han døjede meget under krigen, blev torteret af polakkerne, bundet mellem deres heste og pint grueligt, hvorefter han blev druknet i Hornborg bæk. – Provst, mag *Claus Christensen,* Hvirring, var fmd's stedsøn, blev kaldet af sognemændene hertil. Han havde været rektor i Horsens, nedskrev en del om embedets historie. Han døde 1668. Ligsten med latinsk indskrift, nu uden for vaabenhuset. – *Sejer Andersen Bonde* (1668–96) siges at have skrevet alle sine prædikener paa latin. *Johan Knudsen Agger* (1696–1716) fik oprettet et embede som sognekapellan, og i mange aar var *Stephan Stephansen Sunds* kapellan her fra 1712 (se ndf). – *Jacob Jacobsen Bagger* (1716–17) mindes for sin »enorme korpulence«. – *Ove Hansen Guldberg* (1718–32) er en af de betydeligste præster, der har været i Hvirring–H. Biskop Hygom skrev om »den her i stiftet meget berømte hr *Ove Guldberg*«. Han var gift 2 gange, sønner af ham blev sp i Haarslev–T, Ringsted–B, Askø, Karrebæk og Gylling, døtre blev gift med A. J. Krag, sp Hvidbjerg–Ø–L, og købmand, bedemand i Horsens Jørgen Pedersen Høeg, og deres søn var statsminister *Ove Høegh-Guldberg* (* 1731, † 1808), som skriver om sin morfader her i Hvirring: »Han havde til at overbevise vildfarne, oprette fristede og vinde halsstarrige et meget stort pund. Han blev derfor søgt meget af det store folk. Man rejste langvejs for at høre ham. Kort sagt, han var virkelig en stor og i sin kreds et meget nyttigt redskab for Gud.« Guldbergs initialer og aarstallet 1727 er indhugget i en stor sten ved indkørslen til præstegaarden.

Degnen *Herlov Dalhoff* (hvis navn ogsaa er indhugget i en sten ved indkørslen til pgd), † 1792, efterlod sig optegnelser i flere kvartbind, over 1000 tæt skrevne sider. De spænder over emner fra husraad, gaader, anekdoter, gravskrifter, breve til optegnelser om sognet og om præsterne siden reformationen, begivenheder i egn og familie, ja til egne dialoger og digte. Dette kulturhistorisk meget interessante værk vidner om en overordentlig kundskabsrig og levende forfatter. Det er et enestaaende bidrag til Horsens-egnens historie i 18. aarh. Dalhoff var student fra Frederiksborg, studerede teologi i Kbhvn, og »maalte sig med de bedste«, men forlod universitetet 6 uger før attestats pga stridigheder med regensprovsten, prof *J. O. Bang* (1747). 1749 giftede han sig med Anne Margrethe Brangstrup, datter af degnen i Hvirring, hvis embede han samme aar arvede. Dalhoff var en udmærket prædikant. meget yndet og brugt til at aflaste præsterne her. Dalhoff har meget af sin viden fra sin svigerfader, den gamle degn i Hvirring. Forf *Sigurd Elkjær* fik overladt disse optegnelser (som var i direktør (i Holte) Jørgen Dalhoffs eje) og har gengivet dele deraf i Aarh aarb 1957, efter at Herlov Dalhoffs manuskript i mange aar havde været hos provst Dalhoff, Falster. (Se Østj hj 1963).

Det hedder i *Herlov Dalhoffs* papirer, at han har udarbejdet »en fortegnelse over præster i Hvirring–Hornborg–Tamdrup og øst af antegnelser af den Guds mand, *Ove Hansen Guldberg,* i en af de gamle kirkebøger, og en del

har jeg hørt fra 1743 af gamle mænd eller selv oplevet.« Der fortælles her, at Guldberg aar 1728, 5. s e trin, »forsaa sig i Tamdrup kirke ved at uddele vin før brød til det sidste og 6. hold altergæster. Han angav sig strax for provsten, mag Jesper Norup, Horsens, og bekendtgjorde sin villige resignation. Provsten skrev til biskop Braem, som skriftligt lod G vide, at lovens straf passede ikke paa ham, og at han derfor for at fyldestgøre sig selv og menigheden næste søndag kunne indrykke i sin prædiken for Tamdrup mgh denne forseelse, hvorved det skulle have sit forblivende. Men vor store hr Ove, som vidste, at han havde syndet imod loven, ville og straffes efter loven. Thi maatte provsten rejse op til Tamdrup og 11. s e trin publice absolvere ham, hvilket skete ud fra Ap g 14, 15 og Gal 6, 1.« Dalhoff tilføjer: »Min sande højagtelse for denne store præst og større kristen er dog ikke større, end at jeg her bør anføre denne hændelse, siden han selv har anført den i kirkebogen med dette ønske: Gud, lad dette tjene mig og alle, som hører eller læser dette, til opvækkelse baade i embed og kristendom.«

Det gik ikke saa godt med sognekapellanen, *Stephan Sunds*. Dalhoff skriver, at han »efter attesteret overgivelse til biskoppen for vedvarende drukkenskab og dagligt fylderi blev actioneret og ved landemodets dom aar 1728 fradømt alle præstelige forretninger.« 1742 tilkendtes ham en aarlig pension samt kost og kammer hos præsterne i Hvirring og Tamdrup, den første skulle give ham 26 rdl, den anden 16 rdl, den første skulle huse ham ¾ aar, den anden ¼ aar.

Ole Severin Didriksen Krefting (1732–42) var ikke, som Wiberg angiver, gift med Maren Elisab. Rosenberg, men hans hustru hed Else Marie. Biskop *Hygum* skriver om visitatsen i Hvirring 13. juli 1741, at hr Ole K »prædikede virkelig med stor kraft og større, end hans udvortes kræfter kunne taale det. I øvrigt glemte han ikke hverken lydeligt at fremsætte eller rettelig at dele sandheds ord. Formedelst de mellem lodsejerne paa den tid endnu svævende adskillige disputter var skolerne endda ikke kommet i stand, hvorover jeg hos ungdommen ikke fandt den saliggørelses forstand, som jeg ventede og ønskede. Kaldet er af den vidtløftighed, at det umuligen af een, selv endog af de allerbedste lærere, kan overses eller bestyres, men behøver ved først forefaldende vakance at deles mellem tvende sognepræster, thi den nuværende og perpetuerede kapellan er baade gammel og i sig selv næsten ubrugelig.« K efterlod en bogsamling af ældre bøger. Elle Jensen mener, at han maaske var pietist.

Det er ikke saa let at bringe biskop Hygoms oplysninger i harmoni med Dallhoffs. Krefting var lærerens, Brangstrups ven, men Brangstrup omtaler Krefting som en selskabsmand, der tog sig alt saa let som muligt. (»Han var mere af by end hjemme«). Sig. Elkjærs skildring af den fromme pietist, som han formoder har holdt gudelige forsamlinger i Honum skole, omstødes af Dalhoffs samtidige skildring. Krefting er skildret udførligt af Elkjær i Aarh aarb 1936 og 1957, s 14–22. Krefting var i øvrigt »dristig nok til at lade den forargelige dranker, pastor Stephan Sunds, hjælpe sig til at forrette trolovelser, aabenbart skriftemaal og syges betjening«. Dalhoff tilføjer en forargelig oplevelse, han havde med Stephan Sunds. – 1742 blev embedet delt.

Provst *Peder Lauritsen Holst* (1742–62) tiltraadte straks efter, at det store embede var blevet delt. Han tillod ikke Stephan Sunds at forrette den »allermindste« kirkelige handling. Ved visitatsen 6. juli 1747 skrev biskop Hygom, at provst H prædikede og »forklarede teksten ulasteligt. Ungdommen i de 2 store sogne er meget talrig, dog til almindelighed ikke vel undervist. Der er i de 2 sogne foruden degnen 2 skoleholdere.« Krefting havde holdt gudelige forsamlinger hver søndag eftm i skolen, som Holst rasede imod og kaldte Satans synagoge. Herremanden paa Rask, Hans Marcussen, kunne ikke lide Holst og holdt haanden over forsamlingerne, som stadigt fortsattes i pietistisk aand (Aarh aarb 1936, s 49 f, 54 f, Elle J, s 89). En indsamling 1754 til fattige børn i Hvirring–Hornborg og Tamdrup sogne gav 12 rdl, hvoraf halvdelen indkom i Hornborg. Det tyder paa et vist aandeligt liv.

Om *Mourits Mejer Jespersen Thygesen* (1762–78) og provst *Morten Frandsen Woldum* (1778–95) foreligger ikke særlige oplysninger.

Hans Gram Bechmann (1795–1812) giftede sig 1811 med enken efter ejeren af Rask hovedgaard, Andreas Bjørn. Han tog sin afsked og overtog godset. 1819 afhændede han 45 parceller derfra, 17 td hartkorn, se Raarup.

Chr. Jul. Wittendorff (1812–35) var vistnok nærmest rationalist. Kirkelivet gik tilbage.

Tiden efter 1850

Der var ikke meget aandeligt liv her omkr 1850. Den svagelige pastor *N. Fritz* (1835–73) havde hjpr fra 1845. Blandt de unge præster huskedes især pastor *S. R. Ostenfeld* (1862–72), biskop *H. Ostenfelds* fader. Han var flittig til at tage rundt i sognene, samlede ikke faa i kirkerne og ved bibellæsninger. Han sang for saa pastor *A. M. N. Leth* mange aar senere (1904) mødte folk, der ville have salmer og sange sunget paa »Ostenfelds melodier«. – Biskop O er født her 1864.

1873 er det skelsættende aar i Hvirring–Hornborgs kirkelige historie. Da kom den fra Salling kendte pastor *K. D. Konradsen* (sp her 1873–1903) hertil, og siden har kirkelivet været grundtvigsk præget. *Holger Begtrup* skriver (IV, 155), at K var en af de præster, der har vist, hvorledes et frit menighedsliv kan trives under den gamle folkekirkelige ordning. Han forsømte ingenlunde sine pligter som sognepræst og vandt agtelse ogsaa hos dem, der ikke lagde vægt paa gr menighedsliv. Han stod her i 30 aar i fuld kraft, samlede mange og kaldte især i de sidste 20 aar et stærkt menighedsliv frem. Der var ikke sjældent 6–800 i Hv kirke. Hans djærve, varme forkyndelse drog mange. Og han tog virksomt del i det folkelige arbejde og havde betydningsfulde officielle hverv. Han var med liv og sjæl med i sin tids rørelser, frisindet som faa i sit syn paa kristendom og folkeliv. Ægte luthersk og ægte grundtvigsk. Den gr kreds i Aale (se der) blev nært knyttet til ham, men ogsaa fra Uldum, Tørring, Østbirk, Tønning, Træden drog folk til gudstjeneste her. De fleste af disse løste sogne-

baand til ham, og meget af det grundtvigske liv i disse sogne kan føres tilbage til K's forkyndelse.

Særlig stor var tilslutningen til de store kristeligt-folkelige møder, der blev holdt flere gange om aaret, og som regel den 8. september, der baade var Grundtvigs og Konradsens fødselsdag. K's nære ven fra Salling, svogeren, pastor *N. C. Glud*, Jebjerg, og højskoleforstander *Grønvald Nielsen*, Vestbirk, var nok de mest benyttede talere. Ejendommeligt for pastoratet er det, at der i forhold til dets størrelse er mange forsamlingshuse, ialt 5 blev opført i K's tid (Hvirring, Honum, Boring, Hornborg, Kalhave), senere Havrum, og dertil kom senere igen Flemming efterskoles sal og salen paa Rask. I alle disse forsamlingssale har der gn aarene været levende foredragsforeninger med folkeligt-kristelige møder og gymnastikforeninger, og der har stadig gaaet en jævn strøm af foredragsholdere gennem sognene. De 7 skoler har haft deres vel besøgte forældremøder. De fleste lærere har været grundtvigske og samarbejdet godt med sp. Alt dette viser en udpræget opdeling af pastoratets aandelige liv, der faktisk kun har haft kirkerne som det samlende. Det kan i »store tider« være en god ting, men i »jævne tider« kan det føles hæmmende, naar tilslutningen de mange spredte enkelte steder bliver beskeden. Se i øvrigt ndf om pastor *Konradsen*.

Pastor *R. R. Vestergaard* (1903–13) var paa sin vis en helt anden type end pastor Konradsen. Vestergaard var en lærd mand, lille (delvis vanfør) og noget tør som taler, men ægte grundtvigsk. R. R. V var fra et fattigt husmandshjem i Højbjerg, Lysgaard herred, og havde 8 søskende. Som 3-aarig styrtede han ud fra et gavlvindue, og som skoledreng faldt han i en brønd. Der var ikke raad til paalæg paa skolemaden, og det fortælles, at drengen listede ind i kirken og bad »Gud, giv mor noget mad til os.« Hjemmet blev solgt, og V kom i huset hos sin bedstemoder, der lærte ham at synge bibelske salmer. Senere kom han til en gaard, hvor han slet ikke kunne taale det haarde arbejde, og efter konfirmationen kom han i lære paa Preislers hotel i Viborg. Her opdagede stiftsprovst *L. S. Sørensen* og en kaptajn *Jørgensen* hans gode evner, og han kom i privatskole sammen med de to, der blev hans gode venner, de senere præster *Th. Bugge* (se Vrejlev-H) og *Andr. Hansen* (se Bøstrup). V tog en god studentereksamen, kom paa Elers kollegium, hvis historie han skrev, og her levede han et fornøjeligt studenterliv, især var *Chr. Winther* (se Frederiks kirke) hans nære ven. Han kom ogsaa meget i politikeren *C. C. Albertis hjem*. Allerede da var han kendt for sit vid og for at kunne skyde med skarpt imod det, han fandt tarveligt og uægte. Han var forstander for en afdeling af søndagsskolen i Bethesda, hvor han traf *Benedikt Nordentoft* (se sp Kolding) som blev hans ven (begge blev præster i USA). Han tog en fin embedseksamen, blev kateket ved Holmens kirke, blev gift og samlede mange venner i sit hjem. 1893–97 var han sp i Elling, og 1897 blev han den første forstander for den danske præsteskole, Grand View College i Des Moines, Iowa, USA. Pastor F. O. Jungersen, der var fmd for det grundtvigske udvalg for Dsk kirke i USA, gav ham det vidnesbyrd, at han var »en sindig jyde med klarhed og kundskaber, en mand med noget af den gnist i sig, uden hvilken intet stort kan lykkes.« – Som præstelærer lagde V vægt paa, at der maatte en solid human almendannelse bag præsteuddannelsen. Det var ikke nok at føle kald eller være veltalende! Det var en meget broget flok af elever, og V fik ikke altid den støtte, han fortjente, fra kirkesamfundet. Han havde en sjælden evne til at sige drøje sandheder, som hagede sig fast. Altid satte han sagen over personen. Da han kom hjem 1903, blev han sp i Hvirring. Her som i USA var der liv og røre omkring ham, hvad enten folk var med eller imod ham.

Martin Nielsen, Videslet, skriver, at V's arbejde »gik ud paa at rydde torne og tidsler væk, for at der kunne blive plads for den gode sæd.« Hans tale kunne lyde som rensende stormsus. Det var for ham af største betydning, at der blev skelnet mellem ordet om Gud og Gudsordet, det ord, der skaber, hvad det nævner: LIVET! V var dybt grundfæstet i Grundtvigs syn, jvf salmen: »Herrens røst var over vandet, Herrens røst og intet andet igenføder liv paa jord«. V sagde: »Man skal aldrig tælle sine folk, man skal veje dem.« Han ville have hele standpunkter, alt udflydende var hans væsen imod. Deraf fulgte aandeligt frisind. Han var saa rodfæstet i sit eget, at han kunne respektere andres synspunkter. Han bar aldrig nag, og al hævnfølelse laa ham fjernt. Nordentoft siger, at »en saa fremragende mand burde have mødt mere almindelig anerkendelse«, men han blev hverken i USA eller i Danmark helt vurderet efter fortjeneste, selv om gamle elever fra Des Moines ofte viste ham paaskønnelse og bl a sendte ham en sum penge til at besøge USA for (hvad hans svage helbred dog forbød). Han var en glimrende brevskriver, han kunne nok krydse klinger med sine venner. To unge døtre mistede han, og paa datteren Elisabeths grav skrev han: »I daabens pagt og lammets blod trods synd og død er Gud os god.« Han fik en god gerning i Hvirring, men da Elling blev ledigt, søgte han tilbage dertil 1913 (se der). Han havde stor natursans og kunne poetisk skildre jysk natur. Efter hans død 1937 udgav hans venner, *B. Nordentoft* og *Chr. Winther*, en samling opbyggelige taler af ham under titlen: »O Kristelighed«, med forord af *B. Nordentoft*, hvoraf uddrag er taget her om hans liv og personlighed.

Pastor *Buus* omtaler V som en god og betydelig præst, ikke særligt veltalende, men med klare toner, »en lærer paa prædikestolen«. Udviklede kristne hørte ham gerne og med udbytte. Men hans aar her var ham vist en skuffelse, han kunne ikke hos sognefolkene hamle op med mindet om Konradsen.

Pastor *K. J. K. Buus* (1914–26) følte ogsaa byrden ved at tage arven op efter Konradsen, skønt der nu var gaaet 11 aar siden K's død. Buus var afgjort grundtvigsk og gik med stor nidkærhed op i arbejdet. Ved siden af præstegerningen fik han løst den store opgave at faa (den i sit indre fattige) Hvirring kirke smukt restaureret. Her havde han hele menighedsraadet med sig. Den store kirke med det næsten domkirkeagtige kor blev helt forandret.

Og de fleste penge maatte skaffes ved frivillige gaver. Biskop *Th. Schiøler* sagde ved genindvielsen, at nu var Hvirring kirke det smukkeste og festligste gudshus i stiftet uden for købstæderne. Der var god kirkegang i begge kirker og i Boring fh, hvor der blev holdt regelmæssig gudstjeneste. Hvad der var af kristendom i sognene, var grundtvigsk præget, skriver *Buus* og tilføjer: Min hustru og jeg samlede de ældre i præstegaarden, og jeg holdt bibellæsninger. De unge samledes i forsamlingshuset, men da dette var for lille til at rumme de mange, der især kom til det store 2 dages møde 8. september hvert aar med gudstjeneste, altergang, foredrag osv, blev huset smukt ombygget og udvidet. Hvert aar samledes pastoratets gamle i præstegaardshaven, efter at man først havde været i kirke til altergang. Hver grundlovsdag var der ungdomsmøde i Rask skov. Unge og ældre samledes i forsamlingshusene til foredrag, bibellæsninger o lign. Grundlovsmødet kunne samle ca 2500 deltagere«. *Buus* ledede møderne sammen med højskoleforstanderen i Uldum og efterskolens forstander. »Det var altid festdage med herlig sang og gode foredrag. Verdenskrigens 4 onde aar satte sit præg derved, at det sønderjyske spørgsmaal blev meget levende ført frem i forsamlingshusene, og genforeningsfesten 1920 blev en hel folkefest, først i kirken, saa i fh. Den spanske syge hærgede hele pastoratet, og i de dage mærkedes det ret, hvor man havde brug for sine præster. Befolkningen var ikke smaalig, naar det gjaldt om at ofre. Baade til kirkerestaurationen, til den sønderjyske sag og til ydre mission kunne der gives store summer. Det var et godt og levende sted at være præst, en velvillig befolkning, som vi kunne dele sorg og glæde med. Men . . . der var et men! Kirkegangen var nok god, men ikke saa god, som den burde være. Derfor søgte jeg bort i haab om, at en anden kunne drage flere til kirkens gudstjeneste.«

Blandt dem, der var med til at bære arbejdet, var ikke blot efterskolens ledere, som var gode støtter (se ndf) og de res kapellaner, med hvem der var det bedste samarbejde, ja, venskab, men ogsaa flere andre: Gartner *Jens Lund,* Hvirring, hvis glæde det var at tjene der, hvor der trængtes til hjælp, men hvor løgn eller ondskab viste sig, optraadte han uden persons anseelse djærvt og modigt. – Husmand *Thomas Laursen,* Honum, *Joseph Petersens* svoger, blev ved sin klogskab, retlinethed og dygtighed en af de førende i sogn og menighed, medl af sogneraad, mghraad, skolekomm, BM i foredragsforeningen. Husmand *Laust Bie* og hustru, *Nielsine,* Hornborg, var et par glade og fromme kristne. Nielsine Bie havde som ung været med billedhuggeren A. V. Saabye og hustru i Rom i 2½ aar. Dette gav hende en dannelse, udvikling og udsyn, som prægede hele hendes liv. Før hun blev gift, havde hun en tid været lærerinde. *Laust og Nielsine Bie* var meget forskellige, men altid i godt humør. Hun skrev gode lejlighedssange. Engang kritiserede hun *Buus* for en tale, han havde holdt ved de gamles fest, og hvor han havde talt om de byrder, der følger med alderdommen. Det syntes hun ikke om. Hun syntes, at livet var dejligt at leve, ogsaa naar man blev ældre. Laust B led af gigt, men han var altid glad og kom hver søndag i kirken meget trofast. Han kunne sidde paa kirkebænken og vride sig af smerte. Da han laa paa sit dødsleje, spurgte pastor Buus ham, om det ikke var svært . . . »Nej, det er ikke svært, jeg ligger og glæder mig til alt det, som er os lovet! Ogsaa De har lovet os meget, pastor Buus!« Det var ved juletid, og der blev sunget julesange over ham.

Lærer *Jørgen Kr. Jensen* (lærer i Hornborg 1872–1912) var fra sin ungdom grundtvigsk, en dygtig lærer og kirkesanger, han havde en levende fremstillingeevne, førte børnene vidt i de forskellige fag, ogsaa aandeligt betød han meget for sine elever. Han havde stor indflydelse i sognet, baade kristeligt og kulturelt. Paa hans gravsten staar: »Han talte sandt om smaat og stort og jævnt om alt det høje«.

Peter Alsted, Dortheasminde, havde som ung været højskolelærer, en nobel mand i al sin færd. Han var afholdt, var i flere aar sogneraadsformand. Han og hans svenske hustru havde et dejligt hjem, fyldt af sang og musik. Trods afstanden kom de ofte i Hvirring kirke. Han var digter og udgav bl a digtsamlingen »Heden og haven«.

Han skrev et digt (et lille stykke sognekirkehistorie) til pastor Buus og hustru, da de rejste til Aaby:

Der, hvor nu kirken lyser
vidt over landet sin fred,
havde engang vore fædre
et ældgammelt offersted . . .

Forlængst har den hvide kirke
fortrængt den blodige sten,
ja, tanker og tider skifter,
men sjælens higen er een.

Den bærer om al vor længsel
mod lyset og renheden bud,
den stiger mod lysets fader,
mod livets ophav, mod Gud!

Og kristne præster har tolket
den her i vel tusinde aar
iblandt med glødende hjerter,
iblandt med »som skrevet staar«.

Nu takker vi præsten, der drager
fra Hvirring saa langt imod nord
for hver gang De har os tolket
vor higen med jævne ord . . .

for alle de gode stunder
vi fik under kirkens hvælv,
og for Deres færden iblandt os,
i jævnhed, men altid Dem selv . . .

Pastor *C. A. Grøn* (1927–38) og pastor *C. V. A. Ruth* (siden 1938) har fortsat i forgængernes spor. Pastor Ruth skriver: »Hvirring-H er et godt sted at være præst, selv om kirkegangen er taget mærkbart af, tilslutningen til foredragsmøder ligesaa. Hvad der er af aandeligt liv, er grundtvigsk præget, som det har været siden *Konradsens* tid. I Hvirring er det en undtagelse, naar der ikke er altergang ved en gudstjeneste. Der holdes menighedsmøder i pgd, ungdommen tager flittigt paa efterskole,

fag- eller højskole. Konradsens indflydelse mærkes stadig. Man kan her tale om en grundtvigsk vækkelse, men desværre synes det at ebbe ud, da de unge ikke fylder kirken op efter de ældre.«

Siden 1873 har der været *fast kapellan,* fra 1911 med embedsbolig i Hornborg. *L. T. Mygind* (1874–77) flyttede til Tamdrup, stod IM nær, men IM har aldrig vundet indpas. *V. L. (Helweg-)Larsen* (1877–79), en betydelig præst og teolog, blev stiftsprovst i Viborg, *Axel Helweg* (1879–83) var grundtvigsk, blev valgmghpræst i Askov, *Viggo Hertz* (1884–87), en anset mand, højkirkelig, dygtig taler, *J. A. P. Petersen (Thorlacius)* (1887–93) stod IM nær, *Vald. Brockmeyer* (1893–98) rejste til USA, en ejendommelig mand, *Johs. Lind* (1898–1903) var ogsaa n IM, *Marinus Leth* (1903-08) n u p, *N L. Nielsen* (1910–13) n gr. 1914 omdannedes embedet til rkp, og næsten alle rkp har været grundtvigske. Pastor *E. Bruun,* der har virket her siden 1958, skriver: Hornborg sogn har særligt været betjent af rkp; gennemført distriktsdeling, rkp fører egne kirkebøger. I pastor *Konradsens* tid blev sognet grundtvigsk vakt, og der findes endnu svage spor af denne vækkelse. Næsten alle unge her kommer paa højskole, i hvert fald fra gaardmandshjemmene, og der holdes et stort efteraarsmøde med kendte grundtvigske talere. Sognet er ensartet, befolkningen er fortrinsvis gaardejere og husmænd, kun faa arbejdere. Bef er venlig og imødekommende. Gennemgaaende lydhør over for kirkens forkyndelse. God og kraftig menighedssang. Gennemgaaende gammeldags kirkelighed med grundtvigsk præg. Der er en lille, stagnerende IMkreds. Folk er glade for præstens besøg. De fleste gamle er samlet paa det store, ny alderdomshjem i Flemming. Uldum højskole, som kun ligger 5 km fra Hornborg, har en del indflydelse. Man kommer herfra til de store aarlige møder paa højskolen. Alt ialt maa Hornborg betegnes som et godt og frugtbart arbejdsomraade for præsten.

Flemming efterskole blev oprettet 1893 efter tilskyndelse af pastor *Konradsen* af førstelærer *Joseph Petersen,* Hvirring kommuneskole. I et mindeskrift er fortalt om hans gerning og dens betydning her. Skolen blev indviet 2. nov 93 »under frygt og bæven« til gavn for den opvoksende ungdom, men *Joseph Petersen* tog fat »i tro paa, at han stod i en højere herres tjeneste«. Hans gerning lykkedes over forventning, skolen blev arbejdet op, de unge flokkedes om den afholdte forstander og hans hustru, og skolen fik megen betydning i det folkelige og i det kristelige liv. Men 1906 døde Joseph Petersen pludseligt, hans enke fortsatte skolen en tid med *Andreas Jensen* som hjælper, indtil *Sigurd Kristensen* overtog den 1910. 1921 blev K forstander for skolen i Rens ved Tønder, og han efterfulgtes i Flemming af den dygtige, energiske *Sigurd Højberg,* som fik bygget salen ved efterskolen. Her er der holdt mange møder. Arbejdet blev ført godt videre i det gamle spor. Han ledede skolen til 1961, da *Svend Rolighed,* hidtil ved Vesterlund skole, blev forstander efter en kort tid at have været medforstander. Skolen havde 1963 42 elever.

Om et gaardmandshjem i Hornborg fortæller *Holger Begtrup* (Gr hjem i 19. aarh, II, s 114 f) som indledning til en skildring af friskolelærer *Emanuel Pedersen,* Kadsebølle, Langeland (se iøvr her III, 141, 609, 615 f, 624):

Lærer *Emanuel Pedersen* blev født den 10. marts 1858 paa en gammel, firlænget, straatækt slægtsgaard i Hornborg ved Horsens. – Hans fader, *Peder Sejersen,* var en myndig og dygtig mand af faa og bestemte ord, men med et blidt sind. – Hans moder var den milde og begavede Sofie Elisabeth. – Emanuel var den tredjeældste af otte børn.

Hjemmet prægedes stærkt af den tids beskedne livsførelse. Børnenes morgenmad bestod af et par skiver tørt rugbrød med en skive ost og en kop mælk. Og da Emanuel hverken den gang eller senere kunne lide ost, listede han den i stilhed over til en af sine søskende og nøjedes med det tørre brød. Der var nemlig ikke noget, der hed at være kræsen eller at faa særlig kost. Der var i det hele ikke noget, der hed at gøre indvendinger mod husordenen. Det faldt end ikke børnene ind, at sligt kunne gøres.

Faderens naturlige myndighed styrkedes hos børnene, da tyskerne i 1864 var indkvarteret i byen. Andre steder tog de sig adskillige friheder, men hos *P. Sejersen* var der ikke noget i vejen, han kunne holde ro og orden. – Engang gjorde en tyv indbrud om natten, og P. Sejersen hørte ham rumstere i værelset ved siden af sovekammeret. Med udraabet: Hvem der? greb han en stor ryttersabel, som han altid havde staaende ved sengens hovedgærde, og det var godt for tyven, at han fik tid til at slippe ud af huset og forsvinde i mørket. – Intet under, at børnene følte en glad tryghed under faderens værn.

Moderen var den, som i aandelig henseende prægede hjemmet. Hun var tyve aar yngre end sin mand og kom ganske ung i tjeneste paa gaarden, hvor hun ved sit lyse sind og milde væsen adskilte sig en del fra det lidt tunge, adstadige liv, der ellers førtes. »Hva æ de faa en sangfowl, vi haa faat?« sagde P. Sejersen, der som ungkarl var gaardens ejer, lidt spydigt til de andre husfolk. Men han maa hurtigt have lært at glæde sig over den, for da Sofie Elisabeth var tyve aar, blev hun kone i gaarden.

Hjemmet prægedes stærkt af tidens religiøse liv. Sammen med flere andre familier samledes man i storstuen til gudelige forsamlinger, hvori de unge præstefolk *Ostenfeld* og senere pastor *Konradsen,* en af den grundtvigske bevægelses bedste mænd, tog ledende del. – Pastor Konradsen i Hvirring og Hornborg satte saa kraftigt præg paa livet i sine sogne, at det kan kendes den dag i dag. Han var, foruden præst og sjælesørger, sogneraadsformand, amtsraadsmedlem og formand i skytteforeningerne.

Det var ikke nogen sværmerisk religiøsitet, men en ærlig og ægte gudsfrygt, som raadede i Emanuel Pedersens barndomshjem. – I de lange vinteraftener tog P. Sejersen Bibelen ned fra hylden og læste højt for husstanden. Om søndagen læste han lange prækener i de gamle andagtsbøger. Det var vel svært for børnene at sidde stille saa længe. Men de gamle salmer, som moderen sang med sin smukke, rene stemme, gjorde kristendommen levende og let mod-

tagelig for dem. – Naar børnene var kommet i seng om aftenen, maatte moderen i gang med at efterse deres tøj, og tit sov de ind ved hendes salmesang under dette arbejde.

Aldrig begyndte hun dagens gerning uden at bede et Fadervor. Hendes gudsfrygt var en velsignelse for hjemmet og for alle dem, der kom i berøring dermed. Selv hendes nulevende børnebørn mindes den smukke og milde gamle kone med sjælden pietet og kan i sandhed synge: »Slig en bedstemor som min findes ej, hvordan er din?«

Husets tyende hørte ganske med til familien, og ikke sjældent havde man den samme karl eller pige, fra et barn blev født, til det blev konfirmeret. – Til familien hørte ogsaa Farbror Jens, som havde været med i krigen 1864 og havde sit ophold paa fødegaarden. Han var elsket af hele børneflokken for sin godhed mod dem og for sit milde haandelag. – Senere kom han ind i stærke aandelige kriser, som gjorde indtryk paa husets børn. Men ogsaa her kunne Sofie Elisabeth hjælpe. Ofte maatte hun sidde ved hans leje og synge hans syge sind til ro med sine dejlige salmer.

Blandt de mange dygtige lærere kan foruden *J. Kr. Jensen* (se ovf), som var lærer og kirkesanger i Hornborg i 40 aar, nævnes lærer og kirkesanger i Hornborg *Erik Eriksen* (lærer her 1913–39, † 57), han var en lærer med det rette ydmyge tjenersind, han glemtes ikke af sine elever, tog aktivt del i sognets liv, var fmd for foredragsf, fmd i menighedsraadet, fik det smukke fh opført 1928, var fmd for provstiets lærerkreds. Han fik 1930 anlagt en smuk plads ved skolen ved sine elevers hjælp og sat en sten med indskriften:

Skole og kirke,
hjem og virke,
Danmark din fremtid betrygge!

I Hvirring var *Jens Rasmussen Møller* førstelærer og kirkesanger 1896–1933, ogsaa en af de dygtige gamle lærere, som tjente trofast i kirke, sogn og skole i grundtvigsk aand. 1933 blev *Niels J. Hartvig* (* 97) førstelærer og kirkesanger i Hvirring.

Førstelærer *Emil Karstensen,* Kalhave (* 91, lærer her 1922–56), lærer *L. L. Balling* (* 85, lærer i Honum 1950, † 54), lærer *H. J. Henriksen,* der virkede til 1950 i Boring, lærer *S. P. Elkjær,* Haurum (som hans søn, forf Sigurd Elkjær, har skildret smukt i sin bog »En jysk skolemester«, se ovf) og lærer *Munch* († 57), Haurum, har alle øvet en god indsats.

Lærer *H. J. Henriksen* (* 85 i Stensballe, † 63) var lærer i Boring 1914–50, en fin og dygtig lærer, kyndig i botanik.

Centralskole 1960 i Rask Mølle. Skoleinspektør *Jens Svava Olsen* (* 19, tidligere lærer i Toreby, Baarse, Gørløse og Hornslet).

Om **Honum friskole** fortæller fhv. friskolelærerinde *Karen Petersen:* Omkr 1890 ønskede en kreds af forældre i Honum selv at sørge for deres børns undervisning. Saa oprettedes Honum friskole. Den blev aldrig stor, højst ca 40 børn. Den begyndte under beskedne økonomiske kaar med 10–12 elever i et lille lejet hus og blev ledet af frk *Marie Langegaard,* en idealist, der stillede meget smaa krav til sig selv eller til løn. Efter et par aar rejstes en ny skolebygning, børnetallet steg. Efter 13 aar rejste frk Langegaard til V Skerninge friskole, Fyn, hvor hun øvede en meget værdsat gerning; hun var i Honum en dygtig skoleleder, i god forstaaelse med hjemmene, elsket af børnene. En gl elev skriver: »Naar jeg tænker tilbage paa mine skoleaar, synes jeg, at hver dag var en fest og en glæde. Arbejdet gik med liv og lyst, og der blev vel nok arbejdet! Kravene var strenge. Der skulle læres noget, thi ogsaa kundskabsmæssigt skulle skolens ære hævdes. Der var nemlig dengang nogle, der mente, at i en friskole skulle man være fri for at bestille noget, og her paa egnen, hvor en friskole var noget helt nyt, blev den af mange betragtet med skepsis og modvilje. Skolen havde halvdags- og hverdagsundervisning om sommeren, om vinteren hveranden og heldags fra kl 9 til 16. Naar dagens arbejde var udført tilfredsstillende, fik eleverne til slut oplæsning, kraftig og sund kost: Ingemanns romaner, Oehlenschlägers tragedier osv, ind imellem ogsaa Holberg eller Hostrup, og naar vi i vintereftermiddagens skumring sang (Henspred over dal og høje dit stjerneklædebons flig...), havde jeg en følelse, som der staar i salmen om »sjælen af by over stjernerne foer...« – Efter frk Langegaard blev *Rebekka Johansen* leder, en særdeles dygtig lærerinde, hun drog ogsaa til anden skolegerning paa Fyn, og 1916 overtog frk *Karen Petersen* skolen. Hun var selv en af eleverne fra skolens første hold, havde i 10 aar været lærerinde ved en større friskole (Ellede), hvis leder, *Hans Rasmussen* og hustru *Marie,* betød meget for hende, ligesom valgmenighedspræst *Carl Koch* i Ubberup, nær ved Ellede. Karen Petersen ledede Honum friskole til 1937, da hun pga svigtende kræfter maatte holde op.

Derefter lukkedes skolen, og eleverne overførtes til kommuneskolerne. Friskolen havde ved sin nære kontakt med hjemmene gjort en værdifuld indsats.

Blandt ledende grundtvigske personligheder skal nævnes gdjr *Chr. Skovgaard* (* 1867, † 1927) og hustru Anne (* 1872, † 32), som skænkede Joakim Skovgaards freskomaleri til altervæggen – fotograf *Peder Madsen,* Rask Mølle (* 85, † 39) – husmd *Thomas Laursen,* Honum (* 1854, † 1937), svoger til Joseph Petersen, og gartner *Jens Lund,* Hvirring (* 1858, † 1940).

Fhv gdjr *Kr. Juul* (* 92), Honum, har været paa Frederiksborg og Aagaard højskoler og Korinth landbrugsskole, ejer af gaarden Nybjerg, Aale sogn 17–57, bor nu i »Højle«, Honum, folketingsmd (venstre) 39–50 og 53–60, fmd Træden valgmgh og Vestbirk højskole, Horsens Folkeblad og Horsens Landbobank.

1922 oplyses: God kkg, overv grundtvigsk præg, KS (60 og 20), DdU (70). 1931: do. 1943: God, støt kkg, gode forhold, aandeligt vaagen befolkning, stærk forb med Uldum højskole, 6 fh med hver sine foredragsf, og gr møder, KS (38, sp), gr præg, lille IM smf (murer Dalsgaard Buch). 1958: God, støt kkg, gr præg, mghmøder om vinteren i pgd, ungdommen paa efterskoler, høj- eller fagskoler, 6 fh med mange foredrag, her holdes ogsaa mghmøder ved præ-

sterne. De mange centrer spreder, og det kan være vanskeligt at samle mange.

1963: Hvirring: Kkg 3 pct, en fast kreds af altergæster, bef er præget af højskolegrundtvigianisme, et par fam IM, men kirkelige, DdU, KS (40, sp), præsterne mødes med tillid og velvilje, mghmøder i pgd om vinteren. Uensartede sociale forhold. Alle nuancer fra subsistensløse til proprietærer, en del arbejdere i Rask mølle, mange i smaa kaar, flere velstaaende gaardmænd. Spredt, men interessant sogn.

Hornborg: Ret god kkg, gldags kirkelighed, nærmest gr præget, gymnastikforen er medl af DdU, holder ungdomsmøder i samarb med rkp, mghmøder hver 14. dag om vinteren, lille IM smf (15). Flest gaardmænd, nogle husmænd, faa arbejdere.

Sp og rkp prædiker paa skift hver 3. søndag i begge kirker og har normalt hver 3. søndag fri. Gudstjeneste hver 3. søndag i Boring fh, skiftevis ved præsterne. Gennemført distriktsdeling.

Folketal: 1850: 1127 og 998; 1901: 1478 og 1121; 1921: 1558 og 1259; 1960: 1636 og 1179.
Altergæster: 1922: 850 og 750; 1934: 616 og 560; 1945: 680 og 625; 1957: 800 og 450.
Menighedsraad: 1922: 10 gr, 2 IM, 2 up, 1957: 13 n g, 1 IM (i Hornb), 1961: Hv 7 n g, Ho 6 n gr, 1 IM.
Kommunevalg: 1943: S 131 (1), V 569 (6), up 353 (4). 1962: S 211 (1), V 434 (4), BF 601 (5), up 205 (1). Fmd gdjr **T Therkelsen** (BF).

Hvirring kirke, ved Horsens-Nr Snede landevej, er meget smuk og anselig. Skib, kor og apsis er romanske, af granitkvadre. Begge døre (med tympana) benyttes. Koret har haft 4 højtsiddende vinduer samt et lille spedalsk-vindue mod syd. Korbuen har ornamenterede kragsten. Sengotisk taarn af munkesten. Taarnet er ret lavt, med pyramidetag. Vaabenhus fra c 1600 mod syd. Ved den store restauration 1918—19 blev de uskønne vinduer mod nord afløst af mindre vinduer, som passede til de oprindelige vinduesaabninger, og forsynet med blyindfattede ruder, ny, smukke stolestader, udført af sognets haandværkere, den romanske granitfont fik ny messingdaabskande og daabsfad. Alterbord udført af J Th Skovgaard, to døre i apsisvæggen, paa apsisvæggen over altret Joakim Skovgaards maleri (De dødes opstandelse paa dommedag), et freskomaleri med Kristus kommende oppe fra himlen, en stærk og myndig skikkelse. Under ham ses et udsnit af en kirkegaard med grave, der virker som sovekamre, dækket med flade ligsten. Disse er bristet ved basunernes lyd, og de døde rejser sig ved engles hjælp. Maleriet har indskriften: »Da jorderigs grundvold bæve, nyskabte af graven sig hæve.« Pastor **Buus** tilføjer i sin skildring af altermaleriet: »Aldrig er der i H kirke holdt en bedre prædiken om det kristne opstandelseshaab.« — Stolestader, orgel og prædikestol (fra renæssancetiden) fik ny, stærke farver (især rødt), og de i stolestadernes endestykker udskaarne hoveder er belagt med guld og farver, malet af J Th Skovgaard, der ogsaa har malet altrets forside (Det korsfæstede lam med fanen). Ligsten. 275 sdl. Orgel.

Mackeprang, s 11, 29, 38, 282, 339.

Hornborg kirke. Skib og kor er romanske, af fraadsten, al og kamp. 1931 er tilføjet taarn, med sadeltag; vaabenhus mod syd. Altertavle fra 1916 af Joakim Skovgaard (Den gode hyrde, kopi ved Troels Trier). Enkel prædikestol fra 18. aarh. Kirken blev hovedrest 1943 (kgl bygningsinsp Norn). Mindetavle: skibet (fra 1864). 180 sdl. Orgel.

I sognet indsamledes 11.000 kr til taarnet.

Sognepræst

Indt 1859: a) 95 rug, 156 byg, 184 havre, b) 60 byg, 50 rdl, c) 28 lpd ost, 50 sn æg, 25 par kyll, d) 600 rdl e) 73 td kl, 5 td hartk, stor, gl firlænget egebindingsværkprg, 106 fag. 1870: Regul: 2664 kr. Netto: 4966 kr. 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1875.

15. 21. aug 1835–5. marts 73 (sp Mou 27. febr 22: **Niels Fritz,** * 4. jan 91 Mygind. Forældre: Sp i Mygind-K-S Thomas F, † 1801, og Anna Mohr af Voldum-R. Stud Randers 08, stud med, c theol juli 16 (1), lærer søkadetakademiet, r af Dbg 72, afsk 5. marts 73, † 12. juni 74. ~ 16. okt 24 Karen Kirstine Færch, * 24. marts 02 Nibe, † 12. juni 72. Forældre Kbmd Søren F og Sophie Bjerre. – Søn: Ørting-F, broder: Brendekilde-B, brodersøn: Jersie-KS.

Hjælpepræst hos pastor Fritz

1845—58: **A. S. Bülow,** se Ousted—T.
1858—62: **H. J. Lohmann,** se Græse-S.
1862—72: **S. R. Ostenfeld,** se Skibby.

16. 29. maj 1873–6. maj 1903 (sp Nautrup–S–V 30. sept 63): **Kristian Daniel Konradsen,** * 8. sept 23 Bistrupgaard v Roskilde, Forældre: Inspektør ved Sct Hans hospital Lars Fr. K og Birgitte Marie Bastian. Stud Roskilde 41, c nov 46 (h), huslærer Langebæk pgd, soldat 49, sekondløjtn 50, husl hos grev Reventlow, Pederstrup 52, i Tyskland, uord medhj, Hvejsel, hjpr Junget-T 30. dec 12. 58, EM–1 76, r af Dbg 00, † 6. maj 03. ~[1] 3. maj 59 Sophie Georgine Petronella Francisca Begemann, * 12. febr 35 Bückeburg, Schaumburg-Lippe, † 13. maj 69. Forældre: Hofpræst Heinrich Ludwig Emil Theodor B og Augusta Thornton. ~[2] 15. marts 72 Elise Glud, * 28. april 45 Jebjerg, † 29. juni 21. Faderen: Sp i Jebjerg-L, † 79, se der. – Søn: Ebeltoft-D, 2. hustrus broder: Jebjerg-L, søster ~ Kalkar, Himmelev.

Sogneraadsfmd i Nautrup 68—73, fmd Horsensegnens skytteforening 75—03, sogneraadsfmd 80—91, amtsraadsmedl 83—89, BM overbest i Dsk Skytteforen 84, medl Dsk Kvindesamfunds fællesbest, næstfmd Horsens—Tørring jernbane t 92.

Se Nautrup-S-V (her V, 264 f).

Denne præst, som har betydet saa meget ikke blot i Hvirring–H, men paa hele egnen, skal have en fyldig skildring. Hans søn, pastor *K. Glud Konradsen,* skriver bl a:

Pastor K. D. Konradsen var født ved Roskilde, i tiden indtil 1849 bl a huslærer hos provst Nielsen i Kallehave, indkaldtes til militærtjeneste 1849, avancerede til sekondløjtnant og deltog i slaget ved Isted 1850, permitteredes paa halv sold 1852 og afskedigedes af krigstjenesten 1858, var derpaa huslærer 52–57 hos greve Reventlow paa Pederstrup og ledsagede den unge greve paa Tysklandsrejse 56–57.

Under sit ophold paa Lolland læste han meget, fordybede sig bl a i Søren Kierkegaards værker og blev stærkt grebet især af hans »Øjeblikket«. Han søgte Lars Nannestad Bojsens forkyndelse i Vesterborg kirke, hvorved der kom ro over hans sind.

Fra Lolland tog han til provst Wolf i Hvejsel for at uddanne sig til praktisk præstegerning; her holdt han gudelige forsamlinger for de vakte i sognet, og især forbindelsen med sognepræsten i Jelling, seminarieforstander Svendsen, fik afgørende betydning for hans kristelige udvikling. En aftenstund havde han en alvorlig samtale med pastor *Svendsen* og hans hustru, der var datter af den i gudelige kredse kendte boghandler *Milo* i Odense, om, hvorfra vi har troens ord. Fru Svendsen sagde under denne samtale: »Dersom vi ikke har dette ord fra Jesus Kristus selv, hvorfra skulle det saa være kommen, det ord, hvis virkninger

til menneskers frelse ikke har sidestykke i denne verden, netop fordi det er et ord af hans mund til hver af os.« Saadan omtrent faldt hendes ord, og fra da af var hans modstand mod grundtvigianismen brudt, og hans forstaaelse af Grundtvigs syn paa Guds ord og naademidler klaredes i den følgende tid.

1858 udnævntes han til hjpr i Junget–T i Salling og blev i begyndelsen af 1859 ordineret i Viborg af biskop Laub, og i 1863 blev han sognepræst for Nautrup–Sæby og Vile, ligeledes i Salling. Han var den første Sallingpræst, der løstes sognebaand til. Hans første hustru mødte han, da hun var gouvernante paa Knuthenborg, mens han var huslærer paa Pederstrup; hun døde af brystsyge. Sin anden hustru mødte han i Salling, Elise Glud, søster til N. Kr. Glud, Jebjerg.

Om Sallingtiden skal følgende meddeles: Hans prædikener vakte i begyndelsen en ikke ringe modstand. Man var ikke vant til en levende forkyndelse. Denne havde i lang tid været rationalistisk. Han holdt sammen med daværende kapellan i Grinderslev, *Frederik Benedikt Møller* (se Rønninge-R) og med sin senere svoger, *Kr. Glud* i Jebjerg († 1925) gudelige forsamlinger i gaarde og huse, hvad dengang var noget nyt for gejstligheden, og en betydelig vækkelse fremkaldtes i disse aar i Nordsalling. Engang i slutningen af 60'erne var der saaledes et sommermøde i Nautrup præstegaard, hvor talerne var *Peter Larsen* (Skræppenborg) og præsten *Jens Lassen Knudsen* fra Aggersborg (sidst i Lejrskov). Som 10 aars dreng var *Jakob Knudsen* med sin fader deroppe; han har mange aar efter (i 1910) fortalt, at han under mødet hin juli eftermiddag stod uden for de aabne vinduer og lyttede til afsyngelsen af salmen: »Du, som gaar ud fra den levende Gud«, der gjorde et saa stærkt indtryk paa ham, at han aldrig kunne glemme denne oplevelse.

1873 udnævntes K til sognepræst for Hvirring–Hornborg, og her faldt hans manddomsgerning i 30 aar. Han udfoldede i disse aar en velsignelsesrig gerning ikke alene i sit pastorat, men ogsaa i Horsensegnen baade folkeligt og kristeligt.

Sognepræst *Aage Dahl* i Horsens har ved et møde i Skanderborg 1942 udtalt: »Dybest sank vel nok grundtvigianismens kirkelige budskab i egnen omkring Hvirring og Aale, hvor *Kr. D. Konradsen* var præst i 30 aar. Han var vel en mindre aand end *Hostrup* og *Otto Møller*, men han var ivrig og flittig, inderlig i sin tro og hjertevarm i sin forkyndelse, dertil folkelig i ordets bedste forstand. Han er maaske den af amtets præster, der har sat varigst spor igennem sit virke, og endnu 40 aar efter hans død kan præster i disse sogne høste frugten af, hvad han saaede.«

I denne forbindelse meddeles her udtalelser af 2 af hans konfirmander:

Museumsinspektør, dr phil *Karen Callisen* skriver i oktober 1957 følgende: »Jeg tror, det har været en pinsedag. I al fald husker jeg en pinsedag med straalende sol, hvor jeg var med i Hvirring. Far kørte selv (de 2 mil), og jeg sad ved siden af ham. Bag os sad mor og fars kusine, Marie Jensen. Jeg husker intet af pastor Konradsens prædiken, men der er ingen tvivl om, at den har grebet menigheden i en grad, som ethvert andet sted ville være fast utænkelig. Da pastor Konradsen sluttede, brød salmesangen ud, det var som om menigheden endelig fik luft for sin betagelse og sang sin hengivelse ud i et fuldtonende gensvar til præsten. For mig var det som om, taget løftede sig paa kirken. Jeg har aldrig hørt en saadan sang eller mødt en saadan stemning hverken før eller siden. Imens gik pastor Konradsen selv syngende frem og tilbage i midtergangen; jeg tror, at han ogsaa selv var dybt greben af stemningen.

Konfirmationsforberedelsen var karakteristisk ved, at han, selvfølgelig, ikke hørte lektier, men opgav de salmer, vi skulle synge næste gang.«

Forfatteren *Sigurd Elkjær* skriver (1957):

»Min far var en af pastor *Konradsens* »lærere« i Hvirring sogn og sluttede sig nær til ham og hans forkyndelse. Det første minde om den anselige præsteskikkelse med det store, graasprængte fuldskæg er fra mit sjette eller syvende aar. Horsens og Omegns Skytteforening holdt kapskydning ved Rask Mølle. Festen sluttede i min hjembys forsamlingshus. Jeg husker optoget med faner og sang. I spidsen gik nogle kraftige karle og bar præsten i guldstol. Han talte i forsamlingshuset og begyndte med at takke sine »drenge«, som havde baaret ham. Som gammel officer fra treaarskrigen kunne han nok selv marchere, men »drengene«s hengivenhed rørte ham. Jeg havde hørt noget om høvdinge fra gammel tid i min fars historietimer. Jeg syntes, pastor Konradsen var en saadan høvding.

Siden husker jeg ham fra de aarlige eksaminer i skolen, hvor alt gik frit og let til, og fra de mange gange, jeg blev sendt til præstegaarden i ærinde for min far. Noget forlegen var jeg, naar jeg tog mine træsko af og bankede paa studerekammerdøren, men præsten havde altid et par venlige ord til mig, og de strøg forlegenheden bort. Endnu mere tryg blev jeg, da jeg i sommeren 1899 gik »til overhøring« og i vinteren 1899 »til præst« i Hvirring. Pastor Konradsen havde sin egen djærve, indtrængende maade at tale paa, og det greb mig om hjertet. Jeg nærede baade ærbødighed for og kærlighed til ham. Salmerne lærte vi ved at synge dem, og der var ingen lektieterperi. Naar han spurgte os ud, svarede vi i kor, hvem der kunne. Han brugte det levende ord, indflettede smaatræk fra virkeligheden og gav os i sandhed ikke stene for brød. Jeg kan naturligvis kun svare paa egne vegne, men jeg ved, at den dag, jeg paa kirkegulvet bekræftede min daabspagt og gav præsten min haand, da kunne jeg gøre det af et ærligt hjerte.

Jeg glemmer aldrig min barndoms præst og har grund til at tro, han ikke glemte mig. Et aars tid før den gamle kæmpe døde, kom han en dag ind til mig i toget, hvor jeg som sædvanlig sad og rumlede hjemad fra latinskolen i Horsens. Han talte fortroligt med mig om skolen og, hvad der undrede mig mest, om sognepolitik og andet, der laa over mit begreb. Saadan rejste vi sammen. En mand paa henved de firs! En dreng paa seksten aar!«

Joseph Petersen skriver:

»Pastor *Konradsen* var ofte paa rejse. Der er næppe nogen kirke i Horsensegnen eller noget forsamlingshus, hvor han ikke har prædiket eller talt. Men han var saa godt som altid hjemme om søndagen og passede gudstjenesten i Hvirring og Hornborg. Engang hver maaned talte han i reglen en søndag aften for en fast kreds i Aale, og han havde en kreds i Brædstrup, der blev oprindelsen til valgmenigheden i Træden. Jævnligt holdt han paa Vestbirk Højskole sin søndagsprædiken i de maaneder, der var elever. Han støttede Løventhals Mission.

Kirken i Hvirring var paa højtidsdagene overfyldt (600–800 mennesker). Fra nabosognene og længere borte fra kom folk til gudstjenesten, der altid var særdeles godt besøgt. Mange af de udensogns kirkegængere var sognebaandsløsere. Han var i grunden valgmenighedspræst for alle disse udensogns mennesker, som kom kørende langvejs fra paa fuldt belæssede vogne. Ja, i store dele af Jylland var han skattet som taler.

Efteraarsmøder holdtes hvert aar i 2 dage, den 7. og den 8. september, Grundtvigs og Konradsens fødselsdag. Den første dags aften var der foredrag i forsamlingshuset, den 8. sept indlededes med gudstjeneste med altergang i den aldeles overfyldte kirke, og om eftermiddagen var der møde i præstegaardshaven. Ved disse vennemøder førte kendte præster og højskolefolk ordet; her skal blandt de mange, der har talt i Hvirring gennem arene, kun nævnes nogle enkelte, nemlig Ernst Trier, Jens Nørregaard, Chrstfr. Baagø, Ludv. Schrøder, Poul la Cour, Kristensen-Randers, Vilhelm Malling, Bruun (Levring), Holger Begtrup, Grønvald Nielsen, Enevold Terkelsen, Asger Højmark, Chr. Palm Winther og Kr. Glud (i Jebjerg).

Pastor Konradsen kæmpede for folkelig frihed i kirke, skole og politik. Han deltog 30. juli 1874 (iført ornat) paa Askov Højskole i ordinationen af Cornelius Appel til frimenigheds præst i Sønderjylland og ikendtes derfor ved højesteretsdom af 17. april 1877 en bøde paa 100 kr og part i sagens omkostninger, hvilket betaltes af menigheden i Hvirring–Hornborg, og han underskrev Askovadressen i 1881.

Han var formand for Hvirring–Hornborg sogneraad 1880–91, var medlem af Skanderborg amtsraad 1883–89 (stiftamtmand, dr phil Regenburg udtalte engang, at pastor K i hans tid var det betydeligste medlem af amtsraadet), endvidere formand for Horsens og Omegns Skytteforeninger (henved 50 enkeltkredse) fra 1875 til sin død, tillige medlem af overbestyrelsen for De Danske Skytteforeninger fra 1884.

Om skyttesagen, der kan betragtes som hjemmeværnsbevægelsen efter 1864, og som han altid holdt uden for politik, sagde han engang disse ord: »I denne sag kender jeg ingen anden politik end den at elske sit fædreland og at ville forsvare det.« Han udnævntes til ridder af Dannebrog 25. juli 1900, 50-aarsdagen efter Istedslaget.

I en aarrække og til sin død var han medlem af bestyrelsen for Dansk Kvindesamfund og Foreningen til vildfarne Børns Redning i amtsafdelingen samt formand for den frivillige fattigkasse i Hvirring sogn, for Hvirring Brugsforening og Hvirring Foredragsforening. Saa det kan med sandhed siges, at han faldt paa valen«.

Pastor Konradsen har ikke efterladt sig noget skriftligt arbejde i trykt form. Der henvises i øvrigt til nedenstaaende litteratur, hvori der alt i alt gives et fyldestgørende billede af denne stærke og i god forstand myndige og veltalende personlighed.

Holger Begtrup skriver (IV, 152):

Da Konradsen i 1873 kom til Hvirring, var han omtrent 50 aar gammel. Men i de 30 aar, han virkede dér, sporede man ingen tilbagegang i hans aandskraft eller legemlige sundhed. – Han var en forholdsvis lille mand med rank holdning og rund skikkelse. Han havde kruset haar og kruset fuldskæg. Øjnene var meget levende og kunne lyse forunderlig mildt. Han havde en naturlig myndighed i sit væsen; men det var altid præget af stor venlighed og af et varmt lune, saa at man ikke følte sig trykket af hans rolige værdighed. Det var hyggeligt og tit inderlig rart at komme i hans gæstfri hjem, der vrimlede af smaabørn. Det blev sagt, at fru Konradsen plejede at faa et barn hvert aar i august maaned, og selv om dette ikke holdt ganske stik, kom der dog i mindre end en snes aar tolv børn til verden. Det kunne vel gøre den smukke fru Elise Konradsen noget nervøs at tumle med alle de børn. Men Konradsens sikre ro støttede hende godt under det daglige livs besvær.

Hver morgen holdt han andagt i spisestuen. Der kunne ikke være helt stille, da døren gik op gang efter gang, naar en lille krøltop slap ind i stuen efter morgentvætningen og satte sig paa sin plads ved det store, ovale spisebord. Men Konradsen sad uforstyrret for bordenden, sang med sin stærke røst en af Kingos morgensalmer og læste et stykke højt af Bibelen eller en anden opbyggelig bog. Man følte, at hans tro og bekendelse var den faste stamme, hvorom hjemmets liv slyngede sig som en ranke.

Søndagstjenesten i den store, smukke kirke var højdemaalet i hans livsgerning. Hans præken vidnede om, hvor inderligt han forenede gammeldags luthersk kristendom med det levende syn paa menigheden, som han havde tilegnet sig i Grundtvigs skole. – Samlingen om sakramenterne var ham en hjertesag, og især var han en sjælden god præst til at udføre daabshandlingen. Dér følte man, at han var »den ny pagts tjener«, og at han levede i troen paa det ord, hvori Herren selv kommer til os i vor daab. Derfor var der mange mødre fra fremmede sogne, der kom til Hvirring for at faa deres børn døbt, og der er sagt, at der »næppe findes en eneste landsbykirke i et sogn af samme størrelse som Hvirring, hvori der er døbt saa mange børn som dér« – i de 30 aar, Konradsen var præst i sognet.

Konradsen var med liv og sjæl med i tidens aandelige rørelser og frisindet som faa i sit syn paa folkeliv og kristendom. Men samtidig var han i god forstand gammeldags. Hans aandelige liv havde, som Grundtvigs, sit udspring fra den gamle lutherske kristendom, der i hans ungdom var blevet fornyet ved den gudelige vækkelse. Derfor kunne han saa godt tiltale de folk i Horsensegnen, som var udgaaede fra

forsamlingslivet og var naaet frem til sans for kirkelig kristendom, og det varede derfor ikke længe, inden han fik en mængde sognebaandsløsere fra en vid omkreds.

Særlig knyttede den grundtvigske kreds i Aale sogn sig til ham. Men ogsaa fra Uldum, Tørring og helt oppe fra Østbirk, Tønning og Træden sogne drog mange til gudstjeneste i Hvirring, saa den store kirke var fyldt tæt om søndagen. Endnu større var tilstrømningen paa de store højtidsdage og ved de kristelig-folkelige møder, der blev holdt flere gange om aaret.

Konradsen døde midt i sin livsgerning, da han gik i sit 80. aar. Han deltog, den 6. maj 1903, i en 25-aars-fest for Brugsforeningen i Hvirring, som var et af de mange folkelige foretagender, han havde været med til at sætte i gang. Ved kaffebordet i forsamlingshuset talte han kraftigt og godt. Derefter talte hans mangeaarige medarbejder, lærer *Joseph Petersen,* og bragte ham en varm tak for hans hidtilværende virksomhed. Han sluttede med de ord: »Pastor Konradsen er nu en gammel mand. Lad os bruge ham, mens vi har ham.« – Umiddelbart derefter udbrød Konradsen: »Aah, min haand!« Og i det samme begyndte hans arm og side at lammes. »Lad mig sidde lidt, saa gaar det nok over,« var hans sidste ord, inden han tabte bevidstheden og maatte bæres til sit nærliggende hjem. Da han var bragt i seng, slog han øjnene op og sagde: »Hvor er jeg?« – »Du er i din seng, lille far!« svarede hans hustru, der selv var staaet op fra sit sygeleje for at passe ham. – Siden laa han hen uden at sige noget, og samme aften kl 7½ drog han det sidste suk.

Hans jordefærd foregik den 12. maj i mildt sommervejr. Der var mødt omtrent 1000 mennesker til sørgefesten, som var meget smuk og højtidelig. – Den kom til at staa som en opbyggelig afslutning paa en menneskealders aandelige liv i Horsensegnen.

N. Clausen-Bagge skriver i »Grundtvigske Banebrydere« II, 1949, s 59 f:

Der er blevet bevaret en afgjort gammelgrundtvigsk prædiken af Konradsen fra 65. Den hævder, at der maa kaldes et ja frem til daabens pagt; saa er det »vor Herre selv, der i daaben udretter det alt sammen ved sit ord«. Fader vor og nadveren tjener til frelsens gennemførelse.

Hans gerning mærkedes længe og tydeligt i Salling. Omtrent 30 aar efter forflyttelsen derfra blev der sagt, at ikke faa ved ham var blevet »hjulpet til omvendelse og tro«. »Han erindres med stor kærlighed og taknemlighed af mange mennesker.«

Som sognepræst i Hvirring-Hornborg (1873 –1903) virkede han fremdeles med kraft, samlede mange og kaldte, maaske især i de sidste 20 aar, meget liv frem . . .

Men ogsaa hans djærve og varme forkyndelse, ført frem med stærk røst, virkede dragende. Ikke underligt, at den kunne tage tidligere forsamlingsfolk. Med en forunderlig »hjerteklang« talte han om Guds »uudsigelige barmhjertighed«. Den tyede han aabenbart selv mere og mere ind under. *Grønvald Nielsen* har sagt, at der var »en højtid og en rensende, velgørende lidenskab i de store, langtrullende ordbølger; men der var aldrig skum paa disse bølgetoppe, for han var en ydmyg kristen«. »Han saa paa sig selv som en stor synder, retfærdiggjort ved Guds uforskyldte naade, glad som et barn ved syndernes forladelse, men med et angerens højsind, der ofte saa gribende vemodigt formede perlerne i hans forkyndelse«. Undertiden kunne han sukke over, at der var for lidt syndserkendelse og sattes for lidt frugt; men saa endte han gerne med at bede.

Han var i aandelig slægt ikke blot med Grundtvig – først og fremmest –, men ogsaa med Luther, Kingo og de bibelske forfattere.

I en bededagsprædiken 1901 kalder han »omvendelse til den kristne daabspagt« »nødvendig for alle de døbte«. »... alle trænger til omvendelse . . .« Men farisæerne og de skriftkloge holder ikke af at høre det. Livet i daabens pagt er det eneste, der kan bære omvendelsens værdige frugt. Forsagelsen hører med.

Men – ligesom Skriften bruger ordet noget forskelligt – han skelner mellem »den faldnes omvendelse«, én gang, og »den staaendes omvendelse« (thi livsbevægelsen er ikke gennemført).

Som Hostrup aflagde han ikke mange husbesøg ukaldet. Andagten i hans eget gæstfrie hjem, hvor han sang for med kæmperøst, er blevet skildret som gribende.

Han hørte (allerede fra Salling-tiden) til de grundtvigske præster, der med størst dygtighed tog del i det folkelige arbejde: for oplysning, i forbindelse med højskolen og folkeskolen, for amt, kommune, for skyttesagen, kvindesagen osv. Han vandt herved almindelig anseelse.

Litt: Joseph Petersen: Mindeplade om Kr. D. K, 1903, 110 sider, Th. Sørensen: F. A. J. Regenburg, 1915, Grønvald Nielsen: Minder fra 43 aar i folkehøjskolen 1927, 1927, Aage Dahl i Østj hjemst 1943, Lektor K. G. Konradsen, smst, 1949, Sigurd Elkjær: En jysk skolemester fortæller, 1945, Biskop Laubs visitatsbog, i Jydske saml 5. r, VIII, 1956, Kr Glud Konradsen: Kr. D. K, (maskinskr), Saml t j hist og top. I, 4, s 393, Horsens Folkebl 9. maj og 13. maj 03, Horsens Avis 7. febr og 12. maj 03, Højskolebl 1903, sp 623. Fam Glud, 1933.

17. 8. okt 1903–9. nov 13 (sp Elling 2. jan 93–29. juli 97, forst Den dsk præsteskole i Des Moines, Iowa, USA 97–03): **R. R. Vestergaard,** fl t Elling, se der.

18. 29. juli 1914–2. juni 26 (sp Ørre–S 26. nov 06): **K. J. K. Buus,** fl t Aaby–V, se der.

19. 8. febr 1927–7. jan 38 (sp Nørbæk–S–L 14. maj 23): **C. A. Grøn,** fl t sp Silkeborg, se der.

20. 25. april 1938 (sp Skellerup–E 8. juni 29): **Carl-Viggo Andersen Ruth,** * 28. juni 03 Sydindien. Forældre: Missionær under DMS Johan Andersen og Anna Nielsen. Stud Stenhus 20, c 28^1 (h_1). – Hjpr Terslev-Ø 2. april 28. ~ 30. juni 29 Astrid Jørgensen, * 19. marts 97 Højrup, Hillerslev, Fyn. Forældre: Læge Hans Peter J og Ane Kathrine Sørensen Aalund. – Søster ~ Brinck Jensen, Sønderho.

Lærer Nyborg statsfængsel 31-33.

Udg 32: Sæt kirken paa plads, 37: Medforf Det grundtvigske syn, 55: Valgmenighedspræsten Anders Nørgaard, liv, kamp og tro.

Kaldskapellan

(Oprettet 29. maj 1873, nedlagt 23. april 1914)

1. 23. maj 1874–7. april 77 (hjpr Smidstrup

S 13. okt 73): **L. T. Mygind,** fl t Tamdrup, se Karrebæk.

2. 11. juni 1877–6. aug 79 (hjpr Stouby–H 10. dec 75): **V. L. Helweg-Larsen,** fl t rkp Sct Johannes k, Kbhvn, se stiftsprovster, Viborg.

3. 16. okt 1879–27. sept 83: **A. H. S. Helweg,** fl t Velling, se valgmgh Askov.

4. 4. april 1884–27. jan 87: **A. V. T. Hertz,** fl t Taps, se Finderup.

5. 23. juni 1887–27. april 93: **J. A. Petersen (Thorlacius),** fl t Feldballe–N, se Købelev.

6. 7. juli 1893–14. aug 98: **Valdemar Olaf Vilhelm Brockmeyer,** * 22. aug 65 Kbhvn. Forældre: Bagermester Gustav Traugott B og Anna Marie Als. Stud Brgdssk C 83, c 89[2] (h[1]), lærer Kbhvn, afsk 14. aug 98, dsk præst i USA 98–08 (Hartford, Chicago, Omaha, Boston), lærer Kbhvn, † 4. nov 44. – Ugift.

Pastor B var en ejendommelig mand, egnede sig ikke til at være landsbypræst. Det siges, at han til sidst blev unitar (K. G. K).

7. 10. okt 1898–12. maj 1903 (hjpr Sct Johannes k, Kbhvn (Nazaret distr) 8. nov 95): **Johs. Lind,** fl t Rimsø–K, se sp Ringsted–B.

8. 21. aug 1903–7. sept 08 (hjpr Stenderup 11. nov 99): **A. M. N. Leth,** fl t Østbirk–Y, se Lumby.

9. 29. april 1910–21. okt 13: **N. L. Nielsen,** fl t rkp Hjørring, se Landet, Taasinge.

Residerende kapellan

(Oprettet 23. april 1914, 3. kl, 1958: 12. kl)
Embedsbolig i Hornborg, opf 1911

1. 23. sept 1914–1. maj 22: **H. A. Møller,** fl t Skorup–T, se Bandholm.

2. 14. april 1923–22. april 26: **S. Laursen Vig,** fl t Egtved, se Hodde–T.

3. 26. april 1927–21. maj 30: **G. Helms,** fl t Vinding–S, se Ørre–S (nu sp Jorløse).

4. 30. juni 1931–27. febr 35: **A. T. Sarnæs,** fl t Harte–B, se der.

5. 7. juli 1935–10. maj 43: **J. V. T. Lyndby Jensen,** fl t Osted–A, se der.

6. 2. okt 1943–18. okt 57: **Knud Ostermann,** * 3. jan 12 Jakobshavn, Grønland. Faderen: sp Greve–K, † 50, se der. Stud Ø Brgdssk 31, c 41[1] (1), medarb Koefoeds skole for arbejdsledige 42–43, afsk 18. okt 57. ~ 19. dec 43 Inge Lizzie Wraae, * 25. nov. 21 Frederiksberg. Forældre: Kasserer Johan Carl Edward W og Karen Bentzen.

7. 4. marts 1958 (kkp Grundtvigs k, Kbhvn 7. juli 53): **Erik Bruun,** * 9. april 26 Alslev, Ribe amt. Forældre: Førstelærer Kristian B og Agnes Kamilla Jensine Hansen. Stud. Esbjerg 45, c 52[2] (1-86). ~ 5. juli 52 Bente Kirstine Pedersen, * 31. jan 27 Ringkøbing. Forældre: Havnemester Peder P. og Henriette Anine Nielsen. – Farbroder: Bruun, Brørup.

Sekr Kbh grundtvigske præstekonvent 56—58.

Litt: Sigurd Elkjærs forn bøger og afh (Aarh aarb 1924, 1925, 1936, 1957 m m, Jyske saml 5 r I, Sig. Elkjær: Slægtsminder, Aarh aarb 1931, do: Om en bondeslægt og den sidste herre til Rask, Østj hj 1960, do Skoleforhold i Hvirring—H, smst 1959, Khst saml 6 r IV, 545, Begtrup IV, 146 f, Elle Jensen, s 89.

ENDELAVE

Øen *Endelave,* 1318 ha, ligger uden for Horsens fjord, 10 km fra Jyllands østkyst og 14 km syd for Samsø. Øen har form som en retvinklet hage, den nordlige arm ender i »øverste ende«, den vestlige arm ender i »Kloppen«, hver arm er c 5 km lang og 2 km bred. Kysterne er omgivet af lave grunde, højeste punkt er 8 m, fladt, ret frugtbart, undtagen mod nordøst, hvor der er lidt hede. Byen E med mh fra 1895, lille havn. Kroen blev opr 1944. Gaarden *Louisenlund* blev udstykket i 1930'erne, tilbage blev 20 td land ager samt overdrevet, hvilket med hovedbygningen og avlsbygninger ejes af Vejle kommune, som udlejer jorden og avlsbygningerne.

Tidligere var der en del fiskeri, men det ophørte, da tangen forsvandt omkr 1933. Nedadgaaende folketal. Jævne sociale forhold.

Fra gammel tid kan nævnes, at øen i middelalderen flere gange var givet i pant til braunschweigske grever; paa reformationstiden havde kongen givet øen i pant til de sidste katolske bisper i Aarhus. Senere var øen under jyske godser, fra 1748 under stamhuset Stensballegaard, indtil den blev solgt 1796. Indtil 1838 hørte øen under Voer herred. Samsingerne kaldte beboerne for »laboer«.

Fra den ældre præstehistorie kan nævnes, at præsten *Erik Jensen Bay* (1699–1736) havde 6 børn, hvoraf en datter blev gift med eftermanden *Holger Jensen Assenius* (1736–83), som efterfulgtes af sin søn, *Jens Holgersen Assenius* (1783–1815), saa præsterne var af samme slægt *1699–1815.* Og i disse aar var der kun 3 sp.

Man hører ikke om pietisme her. *Fr. L. C. Munch* (1816–28) flyttede til Hesselager og var vist rationalist. *Matthias Lindhard* (1829–41) flyttede til Hinge–V, se Astrup T–H.

Tiden siden 1841

Præsterne var uden særligt retningspræg: *J. C. L. Camradt* (1841–52), *Erik Assenius Bache* (1853–67) en dattersøn af forn pastor *Jens Assenius, A. B. Grønbech* (1867–77), der havde en søn af pastor *J. C. L. Camradt* som hjpr 1874–77. *A. G. Elmquist* (1877–82) var et elskeligt menneske (»man kunne ikke staa for hans varme elskværdighed«), han var grundtvigsk, men da han omkr 1905 af IM blev indbudt til at besøge Endelave og udtrykte nogen betænkelighed ved denne vækkelsesbevægelse, var han meget glad for et møde i missionshuset, hvor skomager *Niels Sørensen* læste en prædiken (i de aar gik IM ikke i kirke her) og vidnede saa hjertevarmt, at E tog ordet: »Saa længe I har saadanne prædikanter, er IM ikke daarligt stillet.« IM huskede Elmquists besøg med glæde.

Pastor *H. P. C. Christensen (Strangen)* (1882–90) var en fin, stilfærdig mand; hans hustru var forfatterinde.

Der var ikke meget aandeligt liv paa Endelave, men adskilligt kortspil og dans, naar søfolkene var hjemme.

Det store vendepunkt i øens aandelige liv kom med pastor **B. Willer** (1890–99). Der blev en kraftig vækkelse, og kirkelivet har siden været præget af IM. Pastorinde *Mariane Willer* har i bogen »Kærminder fra Endelave«

(1934) fortalt om de bevægede præsteaar her. Herfra citeres nogle træk:

»Turen til øen var i 1890 et besværligt foretagende. Den foregik paa aabne dæksbaade og var afhængig af vind og vejr. Den kunne ofte tage mange timer. Baadene kunne ikke gaa ind til øen. Derfor blev passagerer og gods omladet til pramme, hvad der tog lang tid og ikke var rart i slet vejr. Først efter 1900 blev der bygget en lang dæmning og en lille havn, og der kom dampskibsforbindelse med fastlandet. Den gamle præstegaard fra c 1750 var kold og meget fugtig, men alligevel hyggelig. Haven havde mange fine frugttræer. Den var omgivet af et højt, lunende dige og store træer.

Da W havde holdt sin indsættelsesprædiken 2. s e paaske 1891, sagde provst *Mygind,* der blev Ws gode ven og raadgiver: »De faar sandelig storm her, hvis De vil prædike paa den maade!« Og *der blev storm!* W havde ellers i forvejen faaet at vide, at der »ikke var kedeligt paa øen, en dame havde været til 17 baller siden fastelavn der!« Skønt man ikke kendte videre til IM (ej heller til grundtvigianisme), ja flere kendte ikke navnet *Vilhelm Beck,* havde man en anelse om, at den ny præst vist ikke holdt af dans. Og et af de første spørgsmaal, han mødte, var da ogsaa: »Er dans synd?« Folk levede pænt og sædeligt. Der var ikke meget drikkeri, men megen dans. Søndagen efter indsættelsen (Jh 16, 16 f) talte W om verdens glæder og Guds børns glæder, og han raadede de unge til at bøje knæ, før de gik til bal, og bede Jesus følge med dem. To unge piger, som var i kirke, men skulle til bal samme aften, fulgte præstens raad. De gik til bal, men morede sig ikke som ellers. De gik tidligt hjem og kom aldrig mere til bal. – En ung kaptajnsfrue blev vakt og søgte raad hos erfarne naboer. Hun fik til svar: »Bryd Dem ikke om det. Vi har da før haft præster og gudsfrygt paa øen.« Andre advarede hende, hun kunne blive sindssyg! Baade hun og den første kvinde, som hun var gaaet til, blev omvendt, men uden at man fik noget at vide derom i præstegaarden før bagefter. Enkelte blev omvendt. Modstanden rejste sig. Da en murersvend hørte en spotter sige før maaltidet: »I Satans navn gaa vi til bords,« blev det ham for groft, og murersvenden, Peter, bøjede sig for Gud og var i nogen tid den eneste troende unge mand paa øen.«

Den gamle indremissionær *Bertel Sørensen* havde nogle aar før været et par gange paa øen. Præsten havde givet ham lov dertil, men bedt ham om »ikke at sige det til andre«, man brød sig ikke om at faa flere af den slags her. – *Willer* bad forgæves flere missionærer om at komme, men de undskyldte sig med den besværlige rejse. Saa skrev W til *Vilh Beck* og bad særligt om missionæren *Kristoffer Hansen* (som Gud havde brugt til Ws omvendelse) og *Jens Holt,* Taulov. Begge missionærer kom. De fulgtes med W paa husbesøg, og *Jens Holt* kom trofast i mange aar. Han tog fornøjeligt paa tingene. En kone skældte ham frygteligt ud, men *Jens Holt* svarede roligt, da hun endelig tav: »Næh, sikken et vidne De kunne blive for vor Herre Jesus, hvis De blev omvendt!« Flere og flere blev omvendt, og et IM smf dannedes. Hver søndag samledes de i præstegaardens rummelige dagligstue, men den blev snart for lille, spisestuen maatte ogsaa tages i brug. Disse møder vakte modstand, »adskillige stive rygge maatte bøjes, saa de kunne komme ind ad præstegaardens dør«. Maaske skyldtes det ogsaa, at det (som Skriften siger) var »de for verden ringeagtede, som Gud udvalgte«. – Hidtil havde grundtvigianismen været ukendt, men en del modstandere af vækkelsen kaldte sig nu pludselig grundtvigske og følte trang til grundtv forkyndelse. Fru Willer fortalte om en gammel grundtvigsk mand fra Samsø, han hørte om vækkelsen paa Endelave og kom i sin sejlbaad over for at se, hvad der skete. Han udtalte sin store glæde over Guds gerning, og samtidig talte han med sorg om den udflydende kristendom hos yngre grundtvigske. Fru W fortæller mange omvendelses-historier fra Endelave, om skomager *Niels Jensen,* om *Severin tømrer,* der klagede over, at han ikke formaaede at vidne som han gerne ville, om tækkemand *Peter Svendsen,* der blev vred over, at præsten i kirken sagde, at Guds rige skulle være nr 1, om *Østergaard-snedkeren* ude paa heden; han havde været meget drikfældig, og hjemmet var fattigt. Saa druknede en søn, og der blev sendt bud efter præsten. Først blev de vrede, og saa blev der »et genskin af himlens herlighed«. Og de blev trofaste kirkegængere. Flere skippere og kaptajner blev omvendt, bl a de stilfærdige mænd *Edv.* og *Marius Hansen.* Marius kom gerne i præstegaarden, naar han kom hjem fra rejserne eller viste lysbilleder fra fremmede lande. Den nat, de mange Harbøorefiskere druknede, laa han i voldsom storm ved den engelske klippekyst, nær kanalen. »Han lagde styret i Herrens haand, og den fineste lods kunne ikke have styret bedre!« *Rudolf Skov* sejlede i indenrigs fart. Han var vred paa *Willer,* fordi han mente, at W var skyld i, at han ikke kunne bede sit Fadervor. Hver gang han kom til bønnen: Forlad os vor skyld ...« maatte han standse. Han fortalte senere, at han »maatte bede Gud om ikke at møde præsten alene, for saa kunne han ikke svare for, hvad der kunne ske«. Det var forkyndelsen, han harmedes over, men ved en juleaftensgudstjeneste blev han fundet af den gode hyrde; han blev som den muntre, joviale mand, han var, en kær ven og broder. Han og Marius Hansen besøgte ofte senere W i Aulum. Horsenspræsten *Oluf Olesen* tilbragte flere ferier ombord. Ofte fortalte man om, da skonnerten laa i en bornholmsk havn, og pastor *Asschenfeldt-Hansen* mente, at Olesen var matros.

Da *Vilh. Beck* 1899 traf Willer, og W oplyste, at der da var nogle, der var blevet »grundigt omvendt«, svarede Beck: »Ja, men er der nogen, der er blevet grundigt *gale?* Før det bliver det ikke rigtig godt!«

Der var nogle, der blev grundigt gale. Ikke alene Willers prædikener, men ogsaa hans ligtaler vakte vrede. Og nogle begyndte at frabede sig hans ligtaler. Da der skulle være en stor begravelse, blev det forlangt, at W »kun maatte sige det aller nødvendigste«. W svarede, at han »maatte tale med Herren om dette«. Præstens ven, skomager *Sørensen,* hørte, at det var besluttet, at følget skulle gaa, hvis præsten begyndte at tale. Han sagde det ikke til Willer, som altsaa intet vidste. Da det store følge var samlet, foretog W kun jordpaakastel-

sen, vendte sig om og gik stille hjem. Da vogntoget bagefter passerede præstegaarden, kunne man høre dem diskutere begivenheden. »Vi kan jo ikke gøre ham noget for det!« Derefter frabad man sig aldrig ligtaler. Den begravelse var dog for »uhyggelig«.

Kirkegangen blev god. Folk kunne jo ikke søge andre steder hen. En søndag blev flere gaardmænd saa fornærmede i kirken, at omtrent en snes mænd rejste sig, marcherede ud og slog kirkedøren i med et brag. Willer ventede, til der blev stille, og spurgte saa: »Er der flere af dem, der har følt sig ramt, der vil ud?«

IMs samfund voksede stærkt. De samledes uge efter uge i præstegaarden, møderne var egentlig bibellæsninger, hele Ny Testamente blev gennemgaaet, en ny, stærk sang voksede frem. Mange søfolk er gode sangere. Og paa Endelave kunne de synge, af »Hjemlandstoner« og Brorson: »Hvert et saar gør dig haard, at du altid sejren faar«. Folk her var lige saa lidt som deres præst, der jo havde været smed, sentimentale. De var handlingens mænd og kvinder. Det mærkedes allerede paa børnene. Børnene maatte tidligt hjælpe til, og de lærte at lægge kræfterne i.

Fru Willer fortæller videre:

»Vi begyndte straks med en børnegudstjeneste. Kort efter dens begyndelse var der blevet talt om, at vi, naar vi havde gjort noget galt, ogsaa maatte prøve paa at gøre det skete godt igen. Det var kort efter Valborgaften, hvor man, som vi ikke vidste, plejede at lave nogle lignende løjer som paa nytaarsaften. Børnene havde da kørt en stor arbejdsvogn ud i gadekæret. Da flokken nu gik hjem fra børnegudstjenesten, holdt de raadslagning i anledning af, hvad de havde hørt, og alle blev enige om at vandre hen til det mudrede gadekær, hvor de fik vognen trukket op og kørt paa plads. Men det gik naturligvis ud over det pæne søndagstøj. –

Da vi ikke længere kunne faa plads til sammenkomsterne i stuerne, tog vi den gamle forpagterbolig, som stod tom, i brug. Den blev forandret om, skorstenen midt i huset blev revet ned og en anden opført i gavlen. Skillerummene blev fjernede osv. Denne sal blev meget hyggelig, men der var lavt til loftet, og da der efterhaanden kom flere og flere til, kneb det med frisk luft.

Der var stor glæde over dette lokale, og ingen tænkte, at *det* ogsaa kunne blive for lille. Men det gik kun til en tid.

Min mand talte da med nogle venner om et *missionshus,* og da en ville forære grunden og et par andre hver yde et godt bidrag, saa sagde min mand en søndag aften til vennerne, at vi blev nødt til at bygge et missionshus, og at dette burde være betalt, inden det blev taget i brug. Bygningen ville straks blive paabegyndt. Dette var den eneste opfordring i anledning af den sag! Men den dag, det blev indviet af Vilh. Beck, var det betalt og overdraget til missionen. Han bad derfor vennerne om, at de som et takoffer for det ny hus ville medgive ham en god gave til Indre Mission, hvad han ogsaa fik.

Naar det gik saa let med at faa huset betalt, skyldtes det især de unges resolutte optræden. Der var dengang blevet en del af dem omvendt, og nu viste de et lignende beslutsomt samvirke som de ældre. De blev i stilhed enige om, at de alle som en ville give en maaneds løn til missionshuset. De skrev til de troende unge piger, som tjente i Horsens, København eller andet steds, og de unge søfolk sendte pengene hjem, – nogle fra andre verdensdele, – enten det var en styrmands eller en jungmands maaneds-hyre. Jeg mindes bl.a. to 17-aarige ynglinge, der kom hver med en 50 kr.-seddel. Et par venner i København skænkede en meget smuk talerstol, der bærer indskriften: »Paa dit ord vil jeg udkaste garnet!« – Missionshuset blev indviet 11. sept 1895 af Vilhelm Beck. Den offervillige DMS-kreds dannedes. Ydre Mission fik en stor plads hos samfundet her.

Min mand tog kort efter vækkelsens begyndelse fat paa at holde ungdomsmøder. Flere unge piger blev omvendt, og det blev et grundskud mod dansen. Da en ung sømand efter længere tids fravær kom hjem og spurgte: »Hvordan gaar det? Har I nogle baller for tiden?«, blev der svaret: »Nej, præsten har taget alle de kønne piger!«

Snart blev der ogsaa røre blandt de unge mænd, og det var en dejlig skare unge, som samledes om ordet. Flere af disse maatte gennemgaa ikke saa lidt, baade i deres hjem og mellem deres kammerater. Ved ungdomsmøderne blev der holdt en kort bibelforklaring og bagefter læst en god fortælling, da en af de unge paa sine egne og de andres vegne forlegent fremsatte ønsket om, at de maatte faa »noget mere af Bibelen«, hvilket ønske naturligvis med glæde blev efterkommet. Disse unge var jo medstridere og stod midt i kampen, og derfor følte de sikkert trang til saa god og kraftig føde som mulig.

I stedet for ballerne, som de unge især paa højtidernes 2. helligdage gik glip af, samlede vi dem til fest. I julen til juletræ, men i paaske og pinse samledes de eftermiddag og aften i præstegaarden, hvor der blev beredt dem et tarveligt maaltid. Vi ville have dem til at lege, men det blev ikke til noget. Sammenkomsten var for god til det, erklærede de – de ville hellere synge og tale sammen.

Og det var vel atter her den kamp, de var blevet ført ind i, som gjorde, at de ingen lyst følte til leg. – Men hvis man tror, det var en flok triste hængehoveder, tager man grundigt fejl. Der var glæde og munterhed, sang og livlig samtale.

Flere af de unge omvendte blev bortkaldt i en tidlig alder. *Martin* havde gaaet til børnegudstjeneste, og da han nogle aar efter sin konfirmation var hjemme, gav han Herren sit hjerte. Det var en stor glæde for hans mor. Det var ved juletid. Saa fik han hyre igen, og ved fastelavnstid fik hans forældre brev fra ham. Det var skrevet fra et sømandshjem i udlandet. I brevet fortalte han om sin glæde og taknemlighed, fordi han havde fundet livet i Gud. Det blev hans sidste hilsen. Man hørte aldrig mere fra skibet; det maa være gaaet under med mand og mus.

Den første missionsuge, som for øboerne var en ny stor begivenhed, talte provst *Zeuthen* en af de første dage. Det blev en forrygende storm, og da ingen baade kunne gaa ud, kunne

provst Zeuthen ikke komme bort fra øen, og præsterne, som skulle derover og tale, og som gik og ventede oppe ved Snaptun, ej heller komme over til os. Til sidst lykkedes det dog at faa en baad til at sejle. Min mand sagde til provsten, at han ikke maatte fortælle de ventende præster, hvor vanskeligt det var at komme hjem igen. »Nej, jeg vil kun sige, at til Endelave vender alle sporene indad,« svarede provsten.

Skellet blev dybere og modstanden stadigt stærkere. Biskop *Johs. Clausen* fattede ikke fuldt stillingen derovre, da han væsentligt hørte sagen fremstillet fra modstandernes synspunkt. Der var altid noget nyt, som man fandt paa at klage over. Provst *Mygind,* som var bedre kendt med tingene, søgte at berolige ham. Da min mand engang talte med bispen, var der et eller andet, som denne stod uforstaaende overfor. Til sidst sagde min mand noget utaalmodigt, at han kunne nedlægge sit embede og tage fat paa sit haandværk, som han havde lært, før han begyndte at studere. Bispen sagde da: »Det skal De ikke! De er jo en kraft i kirken!«

Da min mand paa hjemvejen fortalte sin ven, pastor *Olesen* i Horsens, om denne samtale, udbrød denne: »Du har hørt fejl! Han har sagt Kræft!«

Men til sidst blev der da bestemt bispevisitats paa øen. Modstanderne glædede sig meget til denne og udtalte deres forventning om alt det, der da ville ske. Min mand tog til Horsens for at hente bispen, og allerede paa vejen derfra var der flere ting, som biskoppen havde en anden mening om end min mand. W sagde, at hans stilling ville blive uholdbar, om modstanderne fik deres vilje sat igennem. – Næste morgen tidlig kaldte bispen min mand ind til sig og sagde: »Guds Aand har i nat sagt til mig, at De har ret!«

En del af vennerne havde været samlede aftenen før ankomsten og havde inderligt bedt om, at Herrens Aand maatte være den raadende og styrende ved denne betydningsfulde lejlighed.

Det var tydeligt at se paa forsamlingen i kirken, at det var vand paa modstandernes mølle, da biskoppen begyndte sin tale med at nævne ordene: »Som himlenes favn er din kærlighed, Gud«; men da biskoppen derefter gik over til den næste linie: »Som havenes dyb dine domme« og skildrede lovens torden fra Sinai, som ingen, der ville have del i Guds naadefulde kærlighed, kunne komme udenom, mærkedes det allerede tydeligt, at det var de ikke tilfreds med.

Vi havde indbudt en del af vennerne til middag, og efter denne gik biskoppen ind i en anden stue med mændene, og de fik en timelang samtale. Min mand var naturligvis ikke til stede ved denne.

Men da bispen aabnede døren ind til spisestuen, hvor vi kvinder sad, udbrød han med et ansigt, der lyste af begejstring: »Dette er ikke Indre Missions, men den Helligaands værk!«

Siden bebrejdede han min mand, at han aldrig havde faaet nogle af vennerne til at rejse til Aarhus; fra modsat side havde de altid været paa færde.

Dagen efter havde bispen en sammenkomst med de utilfredse, og den var ikke hyggelig. Han fik et levende indtryk af stillingen, og han udtalte siden, at han aldrig havde været et sted, hvor han havde mødt en saadan kulde og modstand, men heller ikke en saadan varme.

Ved ovennævnte lejlighed udtalte en af de tilstedeværende, at »han tog sin hat af for Jesus Kristus«.

»Man tager ikke sin hat af for Jesus Kristus – for ham synker man i knæ!« svarede bispen.

Om søndagen prædikede min mand, og biskoppen tog os begge til alters og holdt en særlig tale til os, hvor han opmuntrede os til at blive ved, som der var begyndt.

Intet under, at verden blev vred, og bispen kom ogsaa bagefter i avisen; han havde været til forargelse og fik paamindelse om møllestenen osv.

Da han ikke kunne blive til søndagens sædvanlige aftenmøde, hvad han havde stor lyst til, ønskede han at sige farvel til vennerne uden for kirken. Han gik da rundt til dem og trykkede deres hænder. Men den gamle *Søren Peder* sagde til modstanderne, som sikkert ikke følte mindste trang til at hilse paa bispen: »I kan godt gaa! Det er *vos,* bispen vil sige farvel til!«

Saadan endte denne visitats paa en ikke helt almindelig maade.

Vi havde flere samfundsudflugter til fastlandet; en gang sejlede vi i en del baade til Hou og travede den lange vej til Odder for at høre Vilh. Beck. Folk betragtede os forundret, da vi undervejs standsede for at faa lidt at drikke. Man havde aldrig set noget saa tosset før: at komme saa langvejs fra for at være med ved et missionsmøde.

En anden gang sejlede vi til Juelsminde i Rud. Skovs skonnert; det blev fornøjelige ture, hvor vi mødtes med venner fra Bjerre herred.

Da der var blevet bedre dampskibsforbindelse med Horsens, modtog vi ogsaa paa Endelave flere velkomne besøg. Pastor *Gad* kom med de unge, og vi havde et dejligt møde i præstegaardslunden. Siden har Endelave haft adskillige saadanne besøg.

Nede ved Horsens havn kendte man Endelave-præsten, og der blev raabt: »Der kommer præsten fra Djævleøen!« osv.; – men vennerne i Horsens viste os stor kærlighed.

Biskop *Olesen* skildrede en gang endelavitternes afrejse fra Horsens, hvor de havde været med til et stort møde. En del af vennerne fra byen fulgte os ned til skibet. Vi sang: »Brødre og søstre, vi skilles nu ad.« Der blev skraal og hujen af det sædvanlige havnepublikum, og det overdøvede sangen; men da der blev stilhed inde ved havnen, lød sangens toner endnu ude fra det bortsejlende skib om Lammet, der faar æren og prisen i evighed. –

I det hele taget maatte vi finde os i en del spektakel. Nytaarsaften plantede man en gammel skibskanon uden for præstegaarden, og da man tillige i aftenens og nattens løb med korte mellemrum affyrede geværsalver osv., var det ikke hyggeligt at opholde sig inde i huset, der rystedes af den stærke tummel.

Det hjalp dog noget, da min mand efter en saadan nat udtalte i sin nytaarsprædiken, at han havde undret sig over, hvilken Gud disse mennesker vel tilbad, siden de var nødt til at

lave en saadan støj, og han var da kommet til det resultat, at det maatte være Baal!

Medens dansen florerede, maatte de unge ogsaa gerne et slag hen forbi præstegaarden, hvor vi da ud paa morgenstunden blev vækket af raab, harmonikaspil o.lign. Men det fik ende, da de i en prædiken blev sammenlignet med de spedalske, som i frastand raabte: »Uren! Uren!«

Da vi i februar 1900 rejste fra øen, fulgte Samfundet os ud ad den lange havnemole. Det var et bevæget øjeblik, da vi skulle sige det sidste farvel. Vi havde alle næret frygt for denne stund; jeg havde for mit vedkommende en knugende følelse af, at det ville blive næsten uudholdeligt at komme over skilsmissen fra disse venner, som vi havde oplevet saa meget sammen med. Vi kæmpede tappert med de frembrydende taarer, men idet dampskibsfløjten lød for sidste gang, gjorde de ivrige skytter os alle en virkelig tjeneste.

»Bum! Bum!« lød det inde fra land, kanon og geværer knaldede, den blaa krudtrøg bølgede i luften, medens hurraraabene lød ud til os.

Denne uskrømtede glæde over præstens afrejse virkede saa smittende paa os alle, saa »vor graad« bogstavelig »blev omskiftet med latter«. Min mand svingede med hatten ind imod land, og saa sejlede vi bort fra det kære hjem med de trofaste venner.«

Pastor *J. C. E. Nielsen (Norved)* (1899–1908) stod »ganske uforstaaende over for IM og det liv, der var vakt ved Willers forkyndelse« (pastor *A. G. Elmquists* udtryk). IM havde energisk søgt at faa en IMs præst hertil, men IMs modstandere laa ikke paa den lade side. Gennem en rigsdagsmand bad de ministeren om »endelig ikke at udnævne en IMs mand«, og *J. C. E. Nielsen* var i hvert fald ikke missionsmand. Det blev en brydningernes og en spændingens tid. IM holdt op med at gaa i kirke og samledes fast i missionshuset. Det var navnlig pastor Ns udtalelser i kirken, der stødte IM. IM fik pastor *Oluf Olesen,* Horsens, til lejlighedsvis at komme og holde gudstjeneste med altergang, men efterhaanden fandt IMs venner, at det var galt at isolere sig saaledes fra præsten. Pastor N var selv ilde berørt deraf, og en aften gik han til møde i mh. Resultatet blev, at IM atter gik i kirke, og der blev lidt efter lidt et nogenlunde godt forhold mellem ham og IM, ja der blev endog venskab mellem en af IMs ledere og præsten. Senere kom pastor N til at staa IM nær, især efter at han 1923 var blevet gift med en datter af den kendte indremissionær *Poul Jensen Holk.*

Pastor *N. Schmidt Olsen* (1908–12) kaldte sig selv grundtvigianer. Den søndag, han blev indsat, indbød IM ham og provst *J. Bollerup* til at være med til møde i mh. Dagen efter gik en af IMs ledere, kbmd *M. Christiansen,* hen til præsten og foreslog, at der blev et samarbejde. Derefter kom pastor *Schmidt Olsen* jævnligt i mh og talte dér en gang imellem. Han holdt ungdomsmøder sammen med IM. Det var tydeligt, at IM og IMs arbejdsform var noget nyt for ham. Der blev et ret godt forhold, men en del ikke-IMs folk var misfornøjede over, at præsten kom i mh. Han blev meget afholdt paa Endelave. Harmoniet i kirken blev anskaffet paa hans initiativ.

Siden 1913 har IM haft flertal i menighedsraadet, og alle præsterne har siden da tilsluttet sig IM. Men 1912 var der intet menighedsraad. IM tog affære og bad ministeren om at udnævne pastor *O. C. Kildebæk* (1912–19). Det var med stor glæde, IM modtog den unge præst. Ganske vist blev en del skuffede, for de havde ventet en forkyndelse i lighed med Willers. Willer var stadig den store aandelige autoritet i IM her. Men Kildebæk havde rod i IM, og de fleste blev glade for ham. Der var vækkelse blandt de unge, KFUM blev stiftet, en armenierkreds (stiftet 1903) gjorde et godt arbejde sammen med DMS-kredsen, Kildebæk fik arrangeret et IMs helliggørelsesmøde her, men var flyttet til Bornholm, før det afholdtes. Fru *Christine Kildebæk* ledede en »Daggry-pigekreds og fik mange venner her; hun døde 1918 og blev begravet her.

Pastor *P. J. Bækbo* (1919–29). Der kom ingen ansøgere til det ledige embede 1919, men pastor *Philip Boeck,* der var med til helliggørelsesmødet, kendte *Bækbo* og anbefalede ham. Der blev nu en stærk samling i IM om denne veltalende præst, i hvis forkyndelse man fandt baade vækkelsestoner og glød. Hans tid betegnes som en »dejlig tid« paa Endelave. Han var meget afholdt, men han kunne være noget uprækcis. Folk kunne blive lidt utilfredse, naar de maatte vente paa præsten, men det glemtes, saa snart han stod paa prædikestolen. Enkelte blev vakt, men der kan ikke tales om vækkelse, hverken i hans tid eller i de følgende aar, selv om der stadig kom enkelte nye med. Fru *Mariane Bækbo (*hvis søster døde af malaria som missionær i Sudan 1920) dannede en Sudan-kreds.

Pastor *J. G. Mørch* (1929–35) havde, før han kom hertil, udtalt ønske om at blive præst paa et sted, hvor der var IMs liv. Hans embedsførelse var præget af præcision, omhu og orden. Han gjorde et stort arbejde for at faa kirketaarnet rejst.

Pastor *M. K. Jensen* (1935–54), *P. Dam Mikkelsen* (1954–60) og *C. J. Vemmelund* (siden 1960) har fortsat i forgængernes spor.

En række gode *lægfolk* har baaret arbejdet gennem aarene:

Grunden til mh blev skænket af skrædder *Carl Frandsen.*

Skomager *Niels Sørensen* (* 1848, † 34) var en from og varmhjertet kristen, en mand med sund dømmekraft. Han havde en egen evne til at finde et forløsende ord eller den rette udvej. Var altid rede med et vidnesbyrd. Han var BM i IM, sogne- og menighedsraadsmedlem.

Landpost *Oluf Olesen* (* 70, † 57) huskes for sin kompromisløse troskab mod det traditionelle fra Willers tid, kunne virke noget stejl. Hans djærve, redelige færd aftvang respekt og gav baggrund for hans ligefremme vidnesbyrd. Det vidnesbyrd fik han rig lejlighed til at bære frem som postbud. Han var i menighedsraad og i samfundsbestyrelsen.

Købmand *G. Matthias Christiansen* (* 69) var en meget betydelig mand ikke alene i IM, hvor han gennem 60 aar var en søjle, men ogsaa i sognet, hvor han var sogneraadsformand. Han var en mand af format, meget agtet i alle kredse. Ved sin personlighed og sin alsidige begavelse, ved sin viden og indsigt fik

han stor indflydelse, en god støtte for præsterne. Gennem søndagsskolen, hvor han deltog i to slægtled, fik han betydning for den opvoksende generation.

I søndagsskolen var *Peter Svendsen* (* 61, † 26) ogsaa en af de bærende.

Lærerinde frk *M. Jensen* (* 61, † 41) gjorde et stort arbejde i søndagsskolen og blandt de unge. KFUK blev stiftet 1899; her var hun ledende gennem 40 aar.

Gaardejer *Chr. Jensen Tarp* (* 80, † 44) var i menighedsraad, samfundsbestyrelse, sogneraad og skolekommission. Købmand *Aage Petersen* (* 86) virksom i KFUM, for soldatermissionen, i samfundsbestyrelsen. Desuden familien *Mann*.

Lærer *E. Hansen* var med i IM og menighedsraad, til han flyttede 1952, mejeribestyrer *L. Hansen-Zederkop* (* 87) fmd for samfundsbestyrelsen.

Pastor *Carl Hornbech*, Fredericia, der havde været DMS-missionær i Indien), søgte hvile i sine sommerferier paa Endelave og fik mange venner her, han bragte altid et godt budskab med sig, og han holdt meget af øen. Han blev begravet her en januardag 1934, tæt under kirkemuren. Beboerne fulgte i stort tal kisten ad den granstrøede vej fra havnen til kirken, hvor hans svoger, pastor Poul Sørensen, Vejle, blot læste Rm. 8, og der blev ikke holdt tale.

Pastorinde *Elisabeth Hornbech* († 58) bosatte sig efter Carl Hornbechs død paa Endelave og blev en værdifuld hjælp i samfundslivet. Hun arbejdede for Indenlandsk Sømandsmission og ledede kredsarbejdet. – En korshærskreds blev dannet af frk *Karen Rasmussen*, som boede hos fru Hornbech. Disse kredse holdt deres møder i fru Hornbechs hjem. Der blev ogsaa arbejdet for Israelsmissionen.

Der er god kirkegang, meget gode forhold, stor kærlighed og trofasthed mod kirken. Præget af IM, søndagsskole, KFUM og K, mange YM-kredse m m. Folketallet dalende.

Det gjorde dybt indtryk, da ruteskibet »Agda« minesprængtes mellem Horsens og Endelave 15. jan 1944, nær ved øen. Alle ombord omkom. Blandt de 14 omkomne var DMS-missionær, frk *Anna Søndberg*, Tirukoilur, Indien * 98). Hun var paa møderejse og skulle tale paa Endelave. (DMS Blad: 1944, 53, 84, 92, DnA 1945, 73).

1923 oplyses: Meget god kkg, betydelig IM-bevægelse, mh, sdsk, KFUM og K, YM-kredse, sømandskr mm, 1934: Kkg 20–25 pct, præges af IM, som hidtil. 1943: Kkg 20 pct, gn mange aar præget af IM. 1958: Kkg 15–20 pct, meget gode forhold, stor kærlighed og trofasthed mod kirken. Præget af IM, kredse for DMS, KMA, Sudanmiss, sdsk, KFUM og K, Daggrykreds. 1963: Kkg 15 pct, meget gode forhold, godt sted at være præst. Se iøvr ovf.

Endelave kirke, ved nordkysten af den vestlige arm af øen. Skib og kor er senromanske af raa granit og munkesten. Syddøren er bevaret. Nordsiden har aldrig haft vinduer eller døre. I 18. aarh er foretaget forskellige ombygninger. Vaabenhus mod syd. Anseligt taarn med gavle i nord—syd fra 1931. Renæssancealtertavle med maleri fra 1902 (Rud. Pedersen: Jesus i Bethania). Sidefløjene, der er anbragt paa alteropsatsen fra 1902, er fra c 1600. Alterkalk fra 1697, skænket af baron Fr. Kragh og friherreinde Charlotte Amalia Griffenfeld, Stensballegaard. Malmstager fra 1696. Romansk granitfont. Prædikestol fra 16. aarh med foldeværksfyldinger. Rokokopulpitur mod vest. Et mindre kirkeskib fra 1882, 1958 ophængtes et større og smukkere skib (model af linieskibet »Dannebrog«) udført og skænket af fh maskinmester, nu museumsbestyrer D. A. Jensen, Glud (»Dannebrog« var Danmarks sidste linieskib). Ligsten. 140 sd. Harmonium.

Folketal: 1850: 625, 1901: 410, 1921: 629, 1960: 403.
Altergæster: 1922: 450, 1934: 760, 1938: 712, 1945: 784, 1957: 560, 1962: 452.
Menighedsraad siden 1922: IM.
Kommunevalg: Upolit lister. 1962: Fredsvalg. Fmd gdjr **Karl I. Tang.**

Sognepræst

Indt 1859: a) 30 rug, 67 byg, b) 3 byg, c) 15 lpd ost, 5 lpd smør, 88 sn æg, 44 gæs, d) 110 rdl, e) 42 td ld, 5 td hartk. Gl firlænget pgd, 90 fag. 1870: Regul: 1224 kr. Netto: 2334 kr. 1913: 3. kl. 1958: 12. kl. Pgd opf 1905

13. 1. dec 1841–1. nov 52: **J. C. L. Camradt,** fl t Herringe–G, se der.

14. 7. jan 1853–28. jan 67 (hjpr Hjembæk–S 18. juli 44): **Erik Assenius Bache,** * 14 Horsens. Forældre: Kbmd Chr. B og Anna Margrete Assenius (hvis fader var sp her 1783–1815). Stud Horsens 33, c jan 40 (h), † 28. jan 67. ~ 14. marts 53 Christine Sophie Ferdinandine Emilie Gøtzsche, * 11. sept 17 Kiel, † 1892. Faderen: Sp i Finderup, † 72, se der (af Jyderup-H). – Hustrus brødre: Munkebjergby-B, biskop G Ribe, søstre ~ Bagger, Øde Førslev-S, Jørgensen, Vinding-V, Mygind, Fraugde. Stamt 39.

Hjælpepræst hos pastor Bache

1868—69: **C. F. B. Aschlund,** se Ho—O.

15. 27. april 1867–18. juni 77 (hjpr Nylarsker 29. jan 46–21. febr 55, derefter gdjr paa Bornholm): **Andreas Bjørn Grønbech,** * 20. maj 15 Rø. Faderen: sp i Nylarsker–V, † 58, se der. Stud priv 35, c maj 45 (nc), afsk 18. juni 77, † 11. febr 82. ~ 2. juli 53 Louise Margrethe Mattat, * 28. jan 20 Randers, † 16. juni 77. Forældre: Handskemager Charles Louis Franciscus M og Charlotte Louise Klæstrup. – Broder: Avernakø.

Hjælpepræst hos pastor Grønbech:

1874—77: **C. V. J. Camradt** (f her, søn af nr 13 her). se Radsted.

16. 1. okt 1877–28. febr 82 (hjpr Magleby v Skelskør 1. okt. 79): **A. Elmquist,** fl t Aale-T, se Sanderum.

17. 13. maj 1882–15. okt 90 (kkp Rødby–R 18. juni 80): **H. P. C. Christensen (Strangen),** fl t Skibsted–L, se Tranderup.

18. 29. dec 1890–2. nov 99: **B. Willer,** fl t Aulum–H, se der.

19. 27. dec 1899–10. juni 1908: **J. C. E. Nielsen (Norved),** fl t Vistoft, se der.

20. 9. okt 1908–11. sept 12: **N. Schmidt Olsen,** fl t Nim–U, se der.

21. 25. nov 1912–29. marts 19: (hjpr Jesus k, Kbhvn, 8. sept 11): **O. C. O. Kildebæk** fl t rkp Rønne–K, se Sindal–A.

22. 19. nov 1919–10. marts 29: **P. J. Bækbo,** fl t Lønborg, se der.

23. 25. juli 1929–10. maj 35 (sp Vodder 13. marts 25) **J. G. Mørch,** fl t Fjellerup–G, se Ørslev–S.

24. 18. aug 1935–20. april 54 (hjpr Kettinge–B 7. april 34): **M. K. Jensen,** fl t Gerlev–E, se der.

25. 3. sept 1954–30. sept 60 (missionær under Dsk forenet Sudan-mission, Nigeria, Afrika 21–53, kst sp Ejerslev–J 53), **Petrus Dam Mikkelsen,** * 29. juni 96 Aaby. Forældre: Snedker Peder Christian M og Ane Marie Simonsen. Missionseksamen Kbhvn univ 20. Ordineret 23. ~ 7. juni 28 sygeplejerske Margrethe Løth, * 23. jan 03 Aaby. Forældre: Gaardejer Jens Peder L, Gl Torngaard, og Johanne Christensen.

Udg Fra Afrikas solfyldte vidder.
Hjpr Sønderholm—F 62.

26. 19. dec 1960 (kkp Jerslev-H 10. okt 53): **Carl Johan Vemmelund,** * 26. juli 18 Skibet Forældre: Handelsgartner Christian Pedersen V og Vilhelmine Sofie Christensen. – Landmand til 1943. Stud Rønde 46, c 52 (1–77). Hjpr Simeons k, Kbhvn, 30. maj 52. ~ 16. nov 49 Inger Lisbeth Lindenskov Jensen, * 19. sept 25 Haslev. Forældre: Købmand Niels Peder J og Emmy Sofie Lindenskov.

———

Litt: J. C. Schytte i Skanderborg amt, s 30, Arvid Svendsen: Præsten paa E og englænderne, Fionia 1862, se s 30. Søndagsbl 1911—12, s 366 f, Achton Friis: De danske øer.

Pris for dette hefte:

Pris 16,75 kr (incl oms og porto). Beløbet bedes venligst snarest (inden 3 uger) tilsendt P. N., Vestersøgade 54, Kbh V. *Postgiro 2 15 42.* De sparer den dyre opkrævningsporto ved selv at indsende beløbet. Trykning og oms skal betales om en måned.

Desværre må de store tryknings-prisforhøjelser i 1964 medføre, at hefternes pris må forhøjes til 18 kr. Trykningsprisen er omtrent *3-doblet* siden 1949, da hefterne kunne sælges for 10 kr. Med 18 kr pr hefte kan det kun knapt løbe rundt. Hvert hefte indeholder stof som en bog til c 25 kr.

Patronatet for Dansk Præste- og Sognehistorie:

Baun, C., biskop, Viborg. *Birkelund,* Palle, rigsbibliotekar, Kbhvn. *Fabricius,* L. P., dr theol, sognepræst, formand. *Fabritius,* Albert, dr phil, kgl historiograf, Kbhvn. *Fuglsang-Damgaard,* H. dr theol, biskop, Kbhvn. *Holt, Paul,* seminarierektor, Aarhus. *Hvidtfeldt,* Johan, dr phil, rigsarkivar. *Riisager, Vagn,* mag art, provst, Randers. *Sommer, Otto,* kordegn, Horsens (redaktionssekretær), – *Topsøe-Jensen,* Helge, dr phil, overbibliotekar, Kbhvn. *Redaktørens adresse er: Vestersøgade 54, Kbhvn V.*

Meddelelse til abonnenterne!

For at fremskynde værkets afslutning vil Aarhus stift blive delt i 2 bind. 1) Aarhus–Skanderborg amter, 2) Randers amt. Disse to bind vil blive udsendt samtidig, saa der i 1964 kommer 7 hefter (i st f 4 i 1963), antag et hefte c hveranden maaned. Randers amt 1. hefte er udsendt. Randers amt trykkes paa Missionstrykkeriet.

DUPLEX-TRYKKERIET